

EL «TRACTAT D'USURA» DE FRANCESC EIXEMENIS

ÍNDEX

PRIMERA PART

PRESENTACIÓ DEL TEXT

I. EL «TRACTAT D'USURA» UNA OBRA DE FRANCESC EIXEMENIS .	3
II. CARÀCTER DEL «TRACTAT D'USURA»	10
1. El projecte del «Tractat d'usura»	11
2. Les fonts del «Tractat d'usura»	11
A. <i>Fonts paganes</i>	12
B. <i>Sagrada Escripura</i>	13
C. <i>Els Sants Pares</i>	13
D. <i>El Dret Civil</i>	14
E. <i>El Dret Canònic</i>	14
F. <i>Els Doctors</i>	14
a. <i>Les citacions explícites</i>	15
b. <i>Les citacions indeterminades i altres dependències</i>	17
a'. <i>D'autors citats en el tractat</i>	17
b'. <i>D'autors no citats</i>	23
III. Conclusió	28

SEGONA PART

TEXT

RÚBRIQUES	30
LO PRIMER CAPÍTOL ESPON LA PRIMERA PART DE LA DIFFINICIÓ DE USURA	32
LO SEGON CAPÍTOL ESPON LA SEGONA PART DE LA DIFFINICIÓ DE USURA	39

LO TERÇ CAPÍTOL ESPON LA TERÇA PART DE LA DIFFINICIÓ DE USURA	42
LO QUART ESPON LA QUARTA PART DE LA DIFFINICIÓ DE USURA .	44
LO QUINT CAPÍTOL ENSENYA PER QUÈ USURA ÉS VEDADA	47
LO SISÈN CAPÍTOL ARGÜEIX CONTRA AÇÒ QUI ÉS DAMUNT DIT .	52
LO SETÈN CAPÍTOL CONTINUA LO DIT ARGUMENT PER ALTRES RAHONS	58
LO .VIII ^è . POSA SET CASES EN QUE HOM POT PERCEBRE ULTRA LO CAPITAL EN CONTRACTE DE PRÉSTECH	61
LO NOVÈ CAPÍTOL POSA UN CAS DUPTÓS DE FEU	70
LO .X ^è . POSA ALTRE CAS DUPTÓS DELS CENSALS MORTS	73
LO .XI ^è . TRACTE DE LA JUSTIFFICACIÓ DELS VIOLARIS	82
LO .XII ^è . MOU LA MATÈRIA DELS MOGUBELLS	85
LO .XIII ^è . DESTRUHI LOS FONAMENTS DE LA OPPINIÓ PRECEDENT	87
LO .XIII ^è . PROVA QUE NENGÚ PER PRÉSTECH PUXA COBRAR LO SEU	92

PRIMERA PART

PRESENTACIÓ DEL TEXT

Interessats pels problemes d'ètica econòmica medieval, en cercar tractats d'autors catalans medievals qui haguessin escrit sobre usura, just preu i moneda, tot llegint el manuscrit 42 del Monestir de Sant Cugat del Vallès, que es troba a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, que porta al lloc *TRAT. DE USURA*, escrit en català,¹ en concret la primera de les dues parts del manuscrit dedicada a la usura, ens sorprengué, i això sí que fou una sorpresa, la següent frase: «D'aquesta matèria, si a Déu plau, s'a a tractar pus longament de la matèria de avarícia en lo *Terç Libre del Cristià*».² En un article publicat a «Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia»,³ afirmavem i raonavem que ens trobavem davant d'una obra fins ara desconeguda de Francesc Eiximenis.

I. EL «TRACTAT D'USURA» UNA OBRA DE FRANCESC EIXIMENIS

Dèiem en l'article esmentat que calia veure el *Terç del Cristià*,⁴ en concret els capítols on es parla de l'avarícia. Francesc Eiximenis en parla en *Lo sisè tractat de avarícia*.⁵ En aquesta part del *Terç libre del*

1. Manuscrit en pergami i paper. 205 x 275 mm. 49 folis útils; dos corondells, sense xifrar; caixa d'escriptura, 150 x 200 mm. Caplletres molt senzilles d'atzur i vermelló. Segle XIV. Cf. F. MIQUEL ROSSELL, *Catàleg dels llibres manuscrits de la Biblioteca del Monestir de Sant Cugat del Vallès existents a l'Arxiu de la Corona d'Aragó*, «Butlletí de la Biblioteca de Catalunya», VIII (1928-1932), pp.79-80.

2. *Tractat d'usura*, ms. 42 del Monestir de Sant Cugat del Vallès, fol.10 rb. Sempre que ens referim a aquest manuscrit, el citarem així: *Tractat d'usura*, fol. «x».

3. J. HERNANDO, *Una obra desconeguda de Francesc Eiximenis: El «Tractat d'Usura»*, dins «Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia», 4, (1983), pp. 129-147.

4. Les referències al *Terç* les farem segons el ms. 91 de la Biblioteca Pública Universitària de Barcelona. Citarem el *Terç* així: *Terç*, fol. «x», cap. «x», lin. «x».

5. *Terç*, fol. 329ra - 330ra. La part dedicada a la usura comença en el fol. 329vb on hi ha la rúbrica *Capítol que tracta de la primera spècia de avarícia qui s'apel·la usura*.

christià, segons el manuscrit consultat, Eiximenis hi dedica cinc capítols a la usura. L'ur contingut correspon, quasi exactament, al contingut d'altres cinc capítols del *Tractat d'usura*. Permeteu-nos repetir part del que escrivíem en l'article esmentat per tal de que hom vegi la relació d'ambdues obres.

TRACTAT D'USURA
ms.42 de Sant Cugat
LO PRIMER EXPON LA PRIMERA
PART DE LA DIFFINIÇÃO
DE USURA

E concorden los doctores en aquesta sentència, ço és que usura és tot guany temporal, lo qual l'om qui presta, ateny per pati precedent o per següent força... La primera part diu que usura és tot guany temporal. E diu temporal per tal: car no.s deu entendre de l'espiritual.

Deu-se, però, entendre la dita part primera de la diffinició, segons los doctores, de tota cosa qui caygua en valor o estimació peccuniosa, axí com és aur, argent o qualsevol roba o dinés o serveny. Hoc encara per la dita part és vedat a cascú prestant que no entena obligar per son préstech a aquell a qui presta a prestar-li en temps que ne seguirà...

Ne axí mateix per rahó de son préstech no entena haver servey temporal jamés...

Emperò, sàpies que remetre

TERÇ LIBRE DEL CRESTIÀ
ms.91 de la Univ. Barcelona
CAPÍTOL QUE TRACTA DE
LA PRIMERA ESPÈCIA QUE
S'APEL·LA USURA

E deus açí saber primerament que usura és, segons los grans doctores theòlochs, tot guany temporal, lo qual la persona qui presta, aconseguix per pati precedent expressat o entès o amagat...Primerament, donchs, posa la dita diffinició que usura està en guany temporal; e és dit per tant car que per son préstech entén a guanyar coses espirituals...

Deu-se, donchs, entendre la dita part primera de la dita diffinició que diu guany temporal axí: que l'hom per son préstech no vulla nenguna cosa que puxa caure en stimació peccuniària, axí com és aur o argent o qualsevol cosa que valla diners. Hoc encara per la vigor de la dita paraula nengun prestant no pot ne deu obligar aquell a qui presta a restar-li cant ne sia request...

No per axò matex deu lo prestant entendre de haver d'a-

no és sinó dar, axí com appar
*Extra. De testibus et attestati-
bus. Veniens.*⁶

quell a qui presta nengun servey
temporal...

Com, emperò, remetre o es-
cusar a l'altre de pagar no és
sinó dar-li guany; axí açò appar
*Extra. De testibus, argumentum
Veniens.*⁷

El *Terç libre del cristià* acaba aquí l'exposició de la primera part de la definició de la usura. No és així en el *Tractat d'usura*, que segueix exposant uns casos dubtosos, una explicació del contingut de Lc. 6, 35 i en quina mena de coses «pus clara se comet». El motiu cal trobar-lo en la diferència entre les dues obres: una sistemàtica sobre el tema, no així el *Terç*, com més endavant veurem. En la resta de capítols, però, del *Terç* llur contingut sobre la usura, fins i tot llenguatge, estil i exposició, és gairebé el mateix que el del *Tractat d'usura*.

LO SEGON CAPÍTOL ESPON LA
SEGONA PART DE LA DIFFINIÇÃO
DE USURA

COM USURA STÀ SOLAMENT EN
CONTRACTE DE PRÉSTECH,
EXPRÉS O AMAGAT

Segueix-se la segona part qui és aquesta: «lo qual l'om qui presta». E deus saber que solament se comet usura en contracte de préstech, exprés o amagat...

La .II^a. part de la dita diffinição és aquesta, ço és «lo qual la persona qui presta». E deus açí notar que solament se comet en contracte de préstech, exprés o amagat...

E per rahó d'açò és posat en la diffinição de usura aquesta segona part que diu «lo qual hom presta».⁸

Vet, donchs, com per raó de préstech, exprés o amagat, se pot cometre usura e per açò és posat en la .II^a. part de la diffinição de usura damunt dita lo vocable, ço és «lo qual l'om qui presta».⁹

6. *Tractat d'usura*, fol. 1va - 1vb, cap. 1, lin. 1-44.

7. *Terç*, fol. 329vb - 330ra.

8. *Tractat d'usura*, fol. 2va - 2vb, cap. 2, lin. 1-24.

9. *Terç*, fol. 330ra - 330rb.

LO TERÇ CAPÍTOL ESPON LA
TERÇA PART DE LA DIFFINICIÓ
DE USURA

La terça part de la dita diffinició «ateny», car lo guany qui ret l'om usuari per prestar deu ésser attent per lo prestant en quinaque manera... com havem *Extra. De usuris, capitulo primo et capitulo Conquestus* e en lo Decret .XIIII^a. q. III^a. *Si feneraveris...*

Nota prescís que axí com lo prestant, ans que prestàs, podia reebre d'aquell a qui lo ha prestat, servey o plers, axí mateix los ne pot reebre après del préstech si, emperò, nultemps no ha esguart de reebra-los per esguart del préstech que fet-li ha...¹⁰

LO QUART CAPÍTOL ESPON LA
QUARTA PART DE LA DIFFINICIÓ
DE USURA

La quarta part de la dita diffinició sí és «per pati precedent o per següent força» ...

COM LA SOLA ENTENCIÓ DE
HAVER GUANY PER LO PRÉSTECH
FA L'OM USURARI

La terça part de la dita diffinició de usura sí és «aconsegueix», car, jatsia que aquell que per la sola entenció de haver guany presta ... segons que appar .XIIII^a. q. III^a. *Si feneraveris, et Extra. De usuris, capitulo primo et capitulo Conquestus ...*

Noten ací, emperò, los doctors que, no contrastant res que dit sia, que axí com lo prestant, ans que prestàs podia reebre d'aquell a qui ha prestat serveys e plers, per qualque just títol, axí matex los ne pot reebre après lo préstech per esguart d'aquell matex títol sí, emperò, jamés ell no ha esguart de reebre los dits serveys per contemplació del préstech que fet ha ...¹¹

COM LOS PATIS USURARIS
PRINCIPALS SÓN TRES E QUALS
SÓN BONS E QUALS NO

La .IIII^a. part de la dita diffinició de usura és aquesta, ço és «per pati precedent, expressat o amagat, o per següent ...» si.s vol per violència o per força ...

10. *Tractat d'usura*, fol. 3ra - 3rb, cap. 3, lin. 1-30.

11. *Terç*, fol. 330va.

... car tot perill no justifica lo contracta, sinó aquell solament qui és del capital e del guany ensemps ...¹²

... car tot perill no justifica lo contracte en que és, sinó solament aquell que és del capital e del guany ensemps ...¹³

Els tres capítols que segueixen en el *Tractat d'usura* no hi són en el *Terç*. D'aquests el primer exposa tot un seguit d'arguments en que hom basa la prohibició d'usura: els altres dos són un recull d'objeccions, i solucions a aquestes, d'aquells qui neguen «l'universalisme» de la prohibició medieval de la usura.¹⁴ Tornen, però, ambdues obres eiximenianes a coincidir en exposar algunes operacions financeres i comercials que no són pas contractes usuraris.

LO .VIII^è. POSA ET CASES EN
QUE HOM POT PERCEBRE ULTRA
LO CAPITAL EN CONTRACTE DE
PRÉSTECH

Lo primer sí és quant la fermaça d'aquell qui reeb los dinés del prestant ha pagat al creador lo capital e les usures ...

Lo segon és quant aquell qui presta, no per guanyar res ultra lo capital, mas per guanyar si mateix del dampnatge...

Lo terç és quant lo deutor trigua massa a pagar...

Lo quart cas és aquest: Possem que yo ab mos dinés vulla comprar...

Lo quint cas és aquest: Poseu en Pere presta a.n Pau deu lliures per tal que en altre temps...

EN QUINES CASES LO PRESTANT
POT SENS USURA REEBRE
D'AQUELL A QUE PREST
QUEUCOM ULTRA LO CAPITAL

Lo primer cas és cant la fermaça d'aquell que reeb los diners del préstech ha pagat al creador lo capital e les usures...

Lo .II^{on}. cas és cant aquell que presta, no per guanyar res ultra lo capital, mas per guanyar si matex del dampnatge...

Lo terç és cant lo deutor trigua massa a pagar...

Lo quart cas és aquest: Possem que yo ab mos diners vulla comprar...

Lo quint cas és aquest: Poseu que en Pere prest a.n Johan .X. lliures per tal que.n altre temps...

12. *Tractat d'usura*, fol. 3rb - 3vb, cap. 4, lin. 1-40.

13. *Terç*, fol. 330va - 330vb.

14. Vegeu el text del *Tractat d'usura* als cap. 5, 6 i 7.

Lo sisèn és aquest: Posem que en Pere haia posada en penyora una vinya a.n Pau, son gendre...

Lo setèn cas és aquest: Poseu que un cambiador ho altre hom...¹⁵

Lo .VI^{en}. cas és aquest: Posem que en Pere haia posada en penyora una vinya a.n Pau, son gendre...

Lo .VII^{en}. cas és aquest: Posem que un cambiador o qui.s vol altre...¹⁶

El *tractat d'usura* segueix per espai de vint capítols més parlant dels casos dubtosos (feus, censals morts i violaris i diverses espècies de mogubells), de les penes que cal imposar als usurers i de la restitució. El *Terç* enceta els casos dubtosos (feus, censals morts i violaris i mogubells), però en veure l'extensió possible del *Terç* front a l'extensió del *Tractat d'usura*, que debia tenir davant, Eiximenis escriu: «De les quals matèries, si a Déu plau, direm longament en lo .VII^{en}. Libre en lo tractat de usura. E aquí havem a tractar largament aquesta matèria e a veure diverses dificultats pertanyents a ella, axí com és he com se deu usura restituir e a qui e per qui e con se pot per diverses altres vies cometre; e axí direm aquí de molts altres duptes. De present bast ací ço qui dit n'és poch e curt per tal que aquest tractat no fos de tots punts sens queucom d'aquesta tan gran matèria e tan pertanyent al propòsit, ço és a la matèria de avarícia.»¹⁷ Malgrat tot, en el *Terç* amb l'explicació de la definició de la usura i els casos considerats lícits, Eiximenis ha exposat allò que hom considerava indispensable per a que el comportament del lector sigui l'adient.

Però, no ens havia dit en el *Tractat d'usura*, tot parlant dels censals, que en diria quelcom més en el *Terç*? Un oblit de l'autor? No ho creiem pas. Cal no oblidar que, com veurem tot seguit, el *Tractat d'usura* l'escriu a Catalunya alguns anys abans del *Terç* escrit a València. El *Tractat d'usura* sembla dirigit als seus compatriotes. Per altra banda, Eiximenis projectava, però no era esclau de planificacions anteriors.¹⁸ Si en el seu projecte entrava, entre altres, el *Setè*, podria ser que pensés més accessible aquest que no pas el *Tractat d'usura*, la difusió del qual probablement no fou gran.¹⁹ A més, tot just encetat

15. *Tractat d'usura*, fol. 6vb - 8va, cap. 8, lin. 1-137.

16. *Terç*, fol. 331ra - 331vb.

17. *Terç*, fol. 331vb.

18. Cf. P. MARTÍ DE BARCELONA, *Fra Francesc Eiximenis OM (1340? 1409?)*, EF, XL (1928), pp. 443.

19. No tenim encara notícia de cap altre exemplar d'aquest *Tractat d'usura*.

el tema de la usura en el *Terç*, escriu: «Axí proposat que per tal que aquest libre no sia massa gran tractarem en lo .VII^{en}. Libre que és dels manaments divinals, car aquí a loch tractar de usura, ço és quan tractarem del manament de Déu que veda generalment tot furt e rapina e que largament pots veure tot ço que.s pertany a aquesta matèria de usura... E és ver que per tal cant los homens del món han sovín mester aquestes dues matèries damunt dites e molts que hauran aquest libre no hauran lo dit .VIIe., per tal he proposat que, ab l'ajuda de Nostre Senyor, diga açí queucom e fort curt e breu d'aquestes dues matèries damunt dites e per alguna direcció e revelament de trebayl d'aquells que aquest libre hauran e que pus copiosament ne volrà de cascuna, recorrega als dits libres damunt al·legats.»²⁰ Vet aquí, doncs, la raó del canvi i de la no necessitat de remetre al *Tractat d'usura*.

No podria ser el *Tractat d'usura* una part del *Setè* i, com en altre cas,²¹ que ens hagi arribat apart, qui sap si per no haver-lo acabat? Cal respondre negativament. El *Tractat d'usura* del ms. 42 de Sant Cugat és anterior al *Terç*. Ens ho confirma el fet que aquest *Tractat d'usura* fou escrit mentre Eiximenis es trobava a Catalunya. En el capítol desè, quan comença a parlar dels censals morts, diu: «Lo segon cas és sobre la matèria dels censals e violaris segons la matèria que vuy se contén en Cathalunya».²² Més endavant, quan toca la matèria dels mogubells, escriu: «Lo terç cas duptós sí és sobre los mogubells qui ara s'ich use». Aquest *ich* cal, sens cap mena de dubte, entendre'l com a Catalunya, on l'autor es troba, després del que s'ha dit més amunt. Però, encara hi ha quelcom més. Eiximenis, en parlar dels censals, dóna el «for» de l'interès dels censals: exactament l'equivalent a 7,14 %. Sabem que en l'últim terç del segle XIV hi ha una puja en el «for» de l'interès dels censals.²³ Eiximenis, emperò, dóna l'equivalent a la xifra de 7,14% com la comuna aleshores. El *Terç* l'escriu en 1384, deu anys després de la primera notícia de la puja

20. *Terç*, fol. 329vb - 330ra.

21. Aquest sembla ser el cas de *Regiment de la cosa pública*. Cf. P. MARTÍ DE BARCELONA, *op. cit.*, pp. 455-456.

22. *Tractat d'usura*, fol. 9ra - 9rb, cap. 10, lin. 1-3.

23. «Car antigament qui comprava mil solidos de renda dava per ells vint milia solidos. E ara per rahó de la dita condició se'n leven six milia, car més valen .M. solidos en alou que no fan .M. solidos en feu. E que sia justa cosa...», *Tractat d'usura*, fol. 10ra, cap.10, lin. 55-59. Cf. A. GARCIA SANZ, *El censal*, BSCC, XXXVII (1961), pp. 281-305; ID., *Davallada comercial i problemes comercials entre 1350 i 1500, dins Història de Catalunya*, V. III, Salvat Ed., Barcelona, 1978, pp. 181 - 182.

del «for» de l'interès. Si el *Tractat d'usura* fos posterior al *Terç* i, per tant, part del *Setè*, un autor tan ben informat com Eiximenis, ho hauria fet palès.

Cal, doncs, concloure així: 1) l'autor del *Tractat d'usura* és Francesc Eiximenis; 2) el *Tractat d'usura* és anterior al *Terç* i, per tant, independent del *Setè*; 3) la seva data cal fixar-la entre 1374, any del retorn d'Eixemenis de Tolosa a Barcelona després d'obtenir «el co-bejat títol de Mestre Teòleg», on començà a esbossar el *Crestia*, i 1383, data de la seva anada a València, encara que cal fixar-la més aprop de 1374 que no pas de 1383.

II. CARÀCTER DEL «TRACTAT D'USURA»

L'*opus* eiximenià s'inscriu en una tendència que comença al segle XII i que segueix per tota l'època medieval: la preocupació per la direcció de les conductes dels fidels vers allò que hom ha de fer o bé evitar. El resultat d'això fou un immens nombre d'obres per l'ús dels clergues, en llur tasca pastoral, i també dels laics per a llur formació i informació en llurs activitats.²⁴

El P. Martí de Barcelona ens ha deixat una descripció de l'obra eiximeniana i que resumeix el caire del *Tractat d'usura*: «Eiximenis s'acontentà amb presentar la doctrina de l'Església com a menja sanitosa, amb democratitzar l'ideari medieval i demostrar-ne la practicitat entre la nostra gent. No fou un esperit subtil, sinó pràctic; no fou un pensador, sinó un condensador del pensament aliè —enriquit per la seva llarga experiència i seny ancestral—; no fou un geni creador, sinó ... un notari de la humanitat pensadora. Amb l'avantatge, que no feu un simple inventari ert i sense vida, sinó que, al costat del manlleu, fidel o arbitrari, i de l'assimilació, àgil o feixuga, de l'ensenyament tradicional, hi posa Eiximenis tot un cabal extraordinari d'observacions pròpies, de llegendes i exemples, filles del seu finíssim temperament subtil i sincer d'observació».²⁵

24. Cf. P. MICHAUD-QUANTIN, *Sommes de casuistique et manuels de confession au Moyen Age* (XII - XIV siècles), «Analecta Mediaevalia Namurcensia», 13, Louvain-Lille-Montreal, 1962, pp. 7-67; ID., *À propos des premières Summae Confessorum. Théologie et Droit Canonique*, dins «Recherches de Théologie Ancienne et Médiévale», 26 (1959), pp.264-306; ID., *El vocabulario de las categorías sociales en los canonistas y moralistas del siglo XIII*, dins D.E. LABROUSSE i altres, *Ordenes, Estamentos y Clases*, Ed. Siglo XXI, Madrid, 1978, pp. 83-100.

25. P. MARTÍ DE BARCELONA, *Fra Francesc*, cit., p.498. Cf. J. MASSÓ I TO-

1. El projecte del «Tractat d'usura»

Si hom llegeix les rúbriques dels capítols que encapçalen el tractat, després d'una breu observació, ens adonem que, malgrat el que diu a la introducció —«tractarem *breument* de la dita usura temporal²⁶»— no és aquest el cas. Eiximenis no va voler deixar de banda cap de les situacions pràctiques susceptibles de *fraus usurarum*. Cal tenir present que només ens han arribat els tretze primers capítols d'un total de vint-i-vuit, és a dir quasi tota la part dedicada a les operacions que ell en diu «duptoses de frau de usura», llevat de la de feu, censals morts i violaris i el primer dels mogubells, s'ha perdut. I, certament, cal que ens en lamentem. Tan debò que una futura recerca ens permetin conèixer el *Tractat d'usura* de Francesc Eiximenis en la seva totalitat.

2. Les fonts del «Tractat d'usura»

L'estudi de les fonts del *Tractat d'usura*, com de qualsevol altre, permet confirmar l'autenticitat, la data i la seva originalitat. La conclusió a la que hom arriba, després d'haver-les estudiades, és el que ja s'ha dit d'Eiximenis en torn a les altres obres conegudes: meticulositat i erudició, com diu el P. Martí de Barcelona.²⁷

Per qualsevol que conegui la producció literària medieval sobre la usura²⁸ i estudiï les fonts, tan directes com indirectes, del *Tractat d'usura* d'Eiximenis, li quedarà confirmada la informació força vasta que el nostre autor va arregar pel seu peregrinatge per Europa visitant les universitats de Colònia, París, Oxford per espai de cinc anys i més tard a Tolosa.

RRENS, *Les obres de Fra Francesch Eximenis (1340?-1409?)*, dins AIEC, 10 (1909), p.588; F. EIXIMENIS, *Lo libre de les dones*, Curial Edicions Catalanes, Barcelona, 1981, la introducció a cura de C. WITTLIN, pp. XXX-XXXI.

26. *Tractat d'usura*, fol. 1ra., lin. 8-9.

27. P. MARTÍ DE BARCELONA, *Fra Francesc*, cit., p.450.

28. Vegeu el bon estudi de G. LE BRAS, art. *Usure*, II. *La doctrine ecclésiastique de l'usure à l'époque classique (XIIe - XVe siècles)*, dins DTC, t.XV, col. 2336 - 2372. També A. DUMAS, art. *Intérêt et usure*, dins DDC, v. V, col. 1475 - 1518; J. T. NOONAN, *The scholastic analysis of Usury*, Cambridge (Mass.), 1957 i R. DE ROOVER, *La pensée économique des scolastiques. Doctrines et Méthodes*, Montréal-Paris, 1971.

A. *Fonts paganes*. Dels filòsofs pagans Eiximenis només cita Aristòtil i ho fa quatre vegades. Cita, com és lògic, la *Política*, L. I, i l'*Ètica a Nicòmac*, L. V, on l'autor parla de la moneda i la usura, més altra vegada l'*Ètica*, L. II, on es parla de la virtut i, per tant, de l'acte virtuós. Després d'haver examinat les seves dependències dels diversos autors qui tractaren sobre la usura i el precediren, podem concloure que cita de segona mà. La primera citació, que correspon al llibre primer de la *Política* i que la trobem al capítol cinquè, Eiximenis escriu: «Aquesta mateixa sentència aprova Aristòtil en lo quart libre de la sua *Política*, en lo VIIIe capítol».²⁹ Per què escriu «en lo quart libre»? Doncs bé, si tenim present que hem pogut veure les dependències en aquest capítol de diversos autors, entre aquests Sant Tomàs d'Aquino, el qual en *Secunda Secundae*, qüestió 78, cita d'Aristòtil el llibre I, lect. 8,³⁰ i que més endavant, en el capítol setè hi ha una dependència directa amb Durand de Sant Porçan, qui diu: «In contrarium est quod dicitur ... quarto etiam Ethicorum dicitur hoc esse turpe lucrum, et primo Politicorum dicitur quod usura est praeter naturam»,³¹ hem de concloure que la memòria el traeix i l'expressió seva «quart libre» s'explicaria per una confusió involuntària produïda pel record de la lectura d'ambdós autors. En el capítol catorzè escriu: «Obra virtuosa e bona principalment requer que la circumstància sua sia bona en la manera segons que Aristòtil en la *Ethica* e los philòsofs morals an posat ...»,³² que ens fa pensar que llegí Sant Tomàs, la *Prima Secundae*, q. 18, a. 3: «Sed contra est quod Philosophus dicit in libro *Ethic.* quod virtuosus operatur secundum quod oportet, et quando oportet et secundum alias circumstantias. Ergo ex contrario vitiosus ... Ergo actiones humanae secundum circumstantias sunt bonae vel malae».³³ Això no vol pas dir que no conegués Aristòtil. Sens dubte el debia coneixer a través de la traducció de Grosseteste i sembla ser per a ell indiscutible: accepta la seva doctrina i prou.³⁴

29. *Tractat d'usura*, cap.5, lin. 40-42.

30. Cf. ed. BAC, n.81, Madrid, 1963, p.480.

31. DURANDUS DE SANCTO PORTIANO, *In sententias theologicas Petri Lombardi commentariorum libri quatuor*, Lugduni, apud Gulielmum Rovillum sub scuto Veneto, 1563, Q.II, n.3, fol.344.

32. *Tractat d'usura*, cap. 13, lin. 55-58.

33. Cf. ed BAC, n.80, Madrid, 1962, p.124.

34. Amb el que s'ha dit, hom puntualitza millor les afirmacions fetes en un treball anterior on presentavem aquest *Tractat d'usura*, obra desconeguda fins aleshores. Cf. J. HERNANDO, *Una obra desconeguda de Francesc Eiximenis: El «Tractat d'usura»*, dins «Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia», 4 (1983), pp. 129-147.

B. *La Sagrada Escripura*. Les citacions de la Bíblia, tant de l'Antic com del Nou Testament, són, en gran part, les utilitzades pels autors medievals per a demostrar la prohibició de la usura. Les citacions, però, que hom llegeix en aquest tractat recorden massa les que posa Ramon de Penyafort i Robert de Courçon.³⁵ En dos ocasions fa exègesi, en concret per Lc. 6,35 i pel discutit text del Deuteronomi 16,6, encara que per aquest les dependències amb el *De malo* de Sant Tomàs són massa evidents.³⁶

C. *Els Sants Pares*. Només dues citacions, una de Sant Agustí, no pas literal, i una altra de Sant Joan Crisòstom, que hom troba en el *Decret* de Gracià.³⁷ Malgrat tot, això no vol pas dir que els desconegui, sinó que Eiximenis ha ignorat la patrística al menys en referències directes.

D. *El Dret Civil*. Quatre són les citacions del *Corpus Iuris Civilis*. Podem afirmar que Eiximenis ha triat les adients, deixant de banda les que podrien presentar problemes. De les quatre, tres no són citacions de primera mà. La part del text on trobem D. 37, 6, L. 1S22 i C.4, 32, L. 16 recorden massa la *Summa de Paenitentia* de Ramon de Penyafort per afirmar altra cosa.³⁸ El mateix podem afirmar pel que fa a D. 17, 2 *Pro socio*, L. 60 que, amb l'afirmació que segueix, sembla treta de la *Summa* de Gofred de Trani.³⁹ En aquest cas, el fet de fiar-se de la memòria explicaria la poca precisió de l'*auctoritas*. Malgrat tot, això no compromet el coneixement que Eiximenis pogués tenir del Dret Civil.⁴⁰

35. Cf. RAYMUNDUS DE PENNAFORTE, *Summa de Paenitentia*, curantibus Xaverio Ochoa et Aloisio Diez, Roma, 1976, L.II, T. 7, n.4, col. 541; G. LEFEBRE, *Le traité «De usura» de Robert de Courçon*, «Travaux et memoires de l'Université de Lille», 1902, p.3-5.

36. *Tractat d'usura*, cap.1, lin. 66-82 i cap. 6, l.5-64. Cf. THOMAS AQUINATIS, *Quaestiones disputatae et quaestiones duodecim quodlibetales*, V.II *De malo*, q. XIII, Taurini-Romae, 1942, pp. 229-235.

37. Aquesta de S. Joan Crisòstom és la PALEA *Eiciens* del *Decret*, D.88, c.11 (FRIEDBERG I, col.308-309).

38. *Tractat d'usura*, cap.5, lin. 60-65. Cf. RAIMUNDUS DE PENNAFORTE, *Summa*, cit., L.II, T.7, n.10, col. 548.

39. *Tractat d'usura*, cap. 8, lin. 55-58. Cf. GOFFREDUS DE TRANO, *Summa in tit. Decretalium*, Venetiis, 1564, n.9, p.440.

40. Cf. M. J. PELAEZ, *Las fuentes jurídicas de Eiximenis y aspectos jurídico-históricos inéditos del «Dozè del Crestià»*, dins «Archivo Ibero-Americano», XLI (1981), pp.481-504.

E. *El Dret Canònic*. Les citacions del Dret Canònic, tan del *Decret* de Gracià com de les *Decretals de Gregori IX*, són abundoses, precises, algunes vegades copiades textualment i, en algun cas dubtós i discutit, fins i tot comentades, amb el que demostra bon coneixement i que tenia davant seu aquestes obres. Ara bé, el camí seguit per Eiximenis per arribar al Dret Canònic va ser la lectura dels decretalistes. Hom ho pot comprovar seguint les fonts implícites del *Tractat d'usura*. Pel que fa al *Decret*, les citacions C.14, q.3, c.4; c.14, q.4, c.6 i D.47, c.2 es troben en uns paràgrafs que semblen trets de la *Summa* de Ramon de Penyafort;⁴¹ les citacions C.14, q.4, c.1 i C.12, q.2, c.10 semblen escrites després de llegir la *Summa* de Gofred de Trani.⁴²

El mateix podem dir en la relació de les *Decretals de Gregori IX*. El camí seguit per arribar-hi va ésser la lectura dels decretalistes. La lectura de la *Suma* de Ramon de Penyafort li permet citar les decretals *Super eo*, *Consuluit* i *Conquestus*; la lectura de la *Summa* de Gofred de Trani, *Constitutus*, *Salubriter*, *Cum in officiis*, *Consuluit* i *Plures clericorum*; la *Summa aurea* de l'Hostiensis, entre altres, *Naviganti*. Com més endavant veurem, el capítol IX i X del tractat sobre els censals morts i violaris són resums dels arguments a favor d'ells que hom troba en el tractat sobre censals morts i violaris atribuït a Bernat de Puigcercós, i en ells trobem citades diverses vegades les decretals *Ad nostram* i *Illos vos*.⁴³

No ignorem pas que en aquesta època tots els tractats sobre usura són plens de citacions canòniques. Al coneixement, doncs, del Dret Canònic és possible que s'hi arribi de forma indirecta, però vist el paper d'aquestes *auctoritates*, no haurien tingut força d'argumentació si no s'hagués referit a elles com a primera font.

F. *Els Doctors*. Emprem aquest mot en el sentit genèric en que els autors medievals es designaven a si mateixos. Hom hi comprenia tant els doctors en Teologia com en Dret Civil o bé en Dret Canònic.⁴⁴ En el nostre autor hi podem trobar citacions explícites, on

41. *Tractat d'usura*, cap.1, lin. 92-94. Cf. RAIMUNDUS DE PENNAFORTE, *Summa*, cit., L.II, T.7, n.1, col. 538.

42. *Tractat d'usura*, cap. 3, lin. 8-9. Cf. GOFFREDUS DE TRANO, *Summa*, cit., n. 1, p. 439.

43. *Tractat d'usura*, cap. 9 i 10.

44. Cf. R. de ROOVER, *L'évolution de la Lettre de Change, XIVe - XVIIIe siècles*, Lib. Colin, Paris, 1953, p. 12.

l'autor dóna el nom del doctor a qui es refereix; d'altres referències les fa amb les expressions d'ús comú a l'època medieval: «concorden els doctors», «dien alguns», «no atorgan tots los doctors», «posen alguns», etc.; per últim, Eiximenis ni implícitament ni explícita cita cap autor en determinat moment en que hom ha pogut comprovar que a vegades copia *ad litteram*, altres de manera més o menys exacta i altres resumint.

a. Les citacions explícites. Eiximenis cita explícitament Bernat de Parma, Durand de Sant Porçan, Enric de Suse, Gofred de Trani, Joan Andreu, Joan Teutònic i Ramon de Penyaafort.

Hem vist que Eiximenis ha utilitzat el *Decret* de Gracià i les *Decretals de Gregori IX* com una de les fonts documentals. Però no ha consultat tan sols els cànons, sinó que ha tingut present les gloses que acompanyaven aquests cànons. Tres vegades es fa referència a la *Glossa ordinaria* sobre el *Decret* de Joan Teutònic i Bartomeu de Brescia: la primera amb «diu la *Glossa*», la segona amb «ensenya la *Glossa*» i la tercera amb «posen ... *Iohannes*». ⁴⁵ També cita quatre vegades Bernat de Parma en el seu *Apparatus in Decretales*, dues de les quals fan referència al mateix cànons encara que sobre aspectes diferents, i sempre anomenant-lo. ⁴⁶

Tan sols una vegada cita explícitament els comentaris a les *Sentències* de Durant de Sant Porçan, un dels teòlegs entre els autors citats, encara que la influència d'aquest no es limita a això, com veurem. ⁴⁷

També es citat explícitament Enric de Suse, conegut com *Hostiensis*, de qui fa referència a deu obres: la *Summa aurea* i el seu *Apparatus in Decretales*. ⁴⁸ Hostiensis, conjuntament amb Ramon de Penyaafort, és l'autor més citat i qui sembla tenir més pes per Eiximenis. D'ell tradueix un fragment de la seva *Summa aurea*.

45. *Tractat d'usura*, cap. 5, lin. 15 i cap. 13, lin. 40 i 67. Per a la *Glossa ordinaria* de Joan Teutònic i Bartomeu de Parma em tingut present *Decretum Gratiani emendatum et notationibus illustratum una cum glossis Gregorii XIII P.M. iussu editum*, Lugduni, 1506.

46. *Tractat d'usura*, cap. 8, lin. 136; 9, lin. 27; 13, lin. 106. Per a la *Glossa ordinaria* de Bernat de Parma hem tingut present *Decretales D. Gregorii papae IX suae integritati una cum glossis restitutae*, Romae, in aedibus Populi Romani, 1582.

47. *Tractat d'usura*, cap. 6, lin. 35. Per l'edició consultada vegeu la nota 31.

48. Les edicions consultades són *Henrici de Segusio Cardinalis Hostiensis Summae Aurea*, Venetiis, 1537 (ed. Anast. Bottega d'Erasmus, Torino, 1963); *Commentaria in quinque Decretalium libros*, Venetiis, 1981.

Una vegada és citada per Eiximenis la *Summa* de Gofred de Trani, és a dir, els seus comentaris a les *Decretals de Gregori IX*. També, com veurem, la influència d'aquest autor no es limita a aquesta citació explícita.⁴⁹

Els comentaris a les *Decretals de Gregori IX* de Joan Andreu coneguts com *Novella* són citats dues vegades, una d'elles no inclou el nom de l'obra.⁵⁰

La *Summa de Paenitentia* de Ramon de Penyaafort és citada dues vegades, una d'elles sense referència al nom de l'obra.⁵¹

L'originalitat d'Eiximenis, en aquest aspecte, queda palesa amb les citacions de dos autors. En el capítol vuitè, parlant d'un dels casos-excepcions a la norma general de la prohibició de la usura, tot parlant del quart cas, el *contractus locationis*, diu el nostre autor: «Diu encara més açí *Guillermus de Missali*. q.II, *De mutuo*». D'aquest, doncs, cita els seus comentaris a les *Sentències* de Pere Llobard.⁵² En el capítol novè, tot parlant d'un «cas duptòs de feu» diu: «E açò ponunt *Raymundus, Rodericus et Bernardus super capitulo Conquestus*». Qui és aquest *Rodericus*? A quina obra es referix? Sembla ser *Rodericus Modici Passus*, canonista del segle XIII; de la seva obra no ens ha arribat res, només referències indirectes. És aquesta una citació de segona mà? Podria molt bé ser, després d'haver analitzat els onze primers capítols i haver vist les dependències directes i indirectes. Malgrat tot, hem pogut comprobar que els autors citats explícitament ho són sempre de primera mà. Per què, doncs, havia de ser aquest *Rodericus* una excepció?⁵³

49. *Tractat d'usura*, cap. 13, lin. 42. Vegeu l'edició consultada a la nota 39.

50. *Tractat d'usura*, cap. 8, lin. 72 i cap. 10, lin. 21. L'edició consultada és *Iohannis Andreae in quinque Decretalium libros Novella Commentaria*, Venetiis, 1581 (ed. anast. Bortega d'Erasmus, 1963).

51. *Tractat d'usura*, cap. 9, lin. 26 i cap. 13, lin. 41-42. Per l'edició vegeu la nota 35.

52. *Tractat d'usura*, cap. 8, lin. 73. No ens ha estat possible fins ara consultar els comentaris a les *Sentències* de Pere Llobard de Guillem de Missal, els manuscrits del qual es troben a la Bolònia i Roma. Vegeu F. STEGMULLER, *Repertorium commentariorum in Sententias Petri Lombardi*, Würzburg, 1947, p. 132-133.

53. *Tractat d'usura*, cap. 9, lin. 26. Vegeu sobre aquest *Rodericus*, THOMAS DIPLOVATII, *Liber de claris Iuris consultis* (x. XV - XVI), dins «*Studia Gratiana*», X (1968), p. 72. Malgrat tot hi ha qui no està d'acord amb la lectura de *Rodericus*; vegeu St. KUTTENER, art. *Rodiocus ou Rotbertus Modicipassus (Parvipassus)*, dins DDC, t. 7, col. 701 - 702.

b. Les citacions indeterminades i altres dependències. Qui hi ha darrera expressions com «concorden els doctors ... dien alguns ... fan alguns theòlechs ...», etc.? Han estat veritablement consultades per Eiximenis o bé s'ha limitat a treure'n llurs opinions d'autors determinats? Podria molt bé ser que aquests «doctors» i «alguns» fossin els *doctores, quidam, alii* i *aliqui* que va trobar en obres consultades per ell. Malgrat tot, sí que hem pogut identificar diversos autors seguits per ell.

Però hi ha quelcom més. Eiximenis, com la majoria dels seus contemporanis, ha copiat i en altres ocasions ha seguit molt d'aprop altres autors sense fer cap mena d'al·lusió al plagi. En les citacions indeterminades i les altres dependències tàcites hem pogut identificar tant autors citats per ell explícitament: Ramon de Penyaafort, Hostiensis, Gofred de Trani, Durand de Sant Porçan, com altres que no anomena: Duns Scot, Alexandre d'Alexandria, Tomàs D'Aquino i Bernat de Puigcercós. Donarem tot seguit uns quants exemples d'això que afirmem. No tots, doncs, l'extensió d'aquest apartat fora massa llarga.

a'. D'autors citats en el tractat. Una de les obres que sens dubte Eiximenis tingué davant seu fou la *Summa de Paenitentia* de Ramon de Penyaafort. Res d'estrany, doncs, el paralelisme entre ambdós autors. I això fins al punt que determinades *auctoritates* aportades per Eiximenis són de segona mà.

Eiximenis

... principalment e pus clara se comet per cosa qui estigua en nombre, axí com és peccúnica; o en pes, aur e argent e coses semblants; o en mesura, axí com són forment e vi e oli e semblants coses, segons que appar .XIII. q. *tertia, Usura* e q. IIII^a, *Nullus et Instituta, Quibus*

Ramon de Penyaafort

... non dicitur committi usura nisi in his rebus tantum circa quas consistit mutuum, scilicet, quae consistunt in numero, pondere vel mensura. Numero, ut qualibet moneta, quae proprie dicitur pecunia numerata; pondere, ut aere, argento, auro ...; mensura, veluti frumento, vino, oleo, *Inst. Quibus modis re contrahitur obligatio, circa princi-*

*modis contraytur obligatio, circa principium.*⁵⁴

*pium ... probatur 14 q.3 Usura et q.4 Nullus.*⁵⁵

Açò mateix appar per Dret Civil ... El Emperador qui posa: *Ob sacre leges, non dedignantur imitari sacros canones, specialiter in matrimoniis et in usuris.*⁵⁶

Iure Civili, nam dicit Imperator quod sacrae leges non dedignantur imitari sacros canones, specialiter in matrimoniis et usuris.⁵⁷

En aquests punts la dependència és evident. Però si hom llegeix tot l'argument exposat per Eiximenis sobre la prohibició de la usura pel Dret Civil i Canònic, podrà veure més amplament qui llegeix en aquest cas. Posem, però, un altre exemple de plena dependència, potser per saber-s'ho de memòria, quan exposa la diferència entre préstech i lloguer:

Eiximenis

La primera sí és car en lo préstech lo perill passa a aquell qui reeb la peccúnia, mes no és axí en la cosa logada. La segona diferència sí és car en lo préstech la peccúnia no es pijora al prestant, mas la cosa logada al contrari. La terça, car la peccúnia prestada de si mateixa no fa nengun fruyt de si a aquell qui la reeb, mas de la cosa logada al contrari.⁵⁸

Ramon de Penyafort

Prima, quia in mutuo transfertur periculum in accipientem, secus in locato; secundum, quia pecunia non deterioratur per usum, secus in domo vel equo vel alia re locata; tertium, quia usus pecuniae nullum fructum vel utilitatem parit utenti, secus in usu agri, vel domus, vel equi, vel alterius rei locatae.⁵⁹

54. *Tractat d'usura*, cap. 1, lin. 89-94.

55. RAIMUNDUS DE PENNAFORTE, *Summa*, cit., L. II, T. 7, n. 1, col. 538.

56. *Tractat d'usura*, cap. 5, lin. 61-66.

57. RAIMUNDUS DE PENNAFORTE, *Summa*, cit., L. II, t. 7, n. 10, col. 547.

58. *Tractat d'usura*, cap. 6, lin. 74-80.

59. RAIMUNDUS DE PENNAFORTE, *Summa*, L. II, T. 7, n. 7, col. 545.

La *Summa Aurea* d'Enric de Suse està present en tot el *Tractat d'usura*. Si bé és cert que és un dels autors citats de manera explícita més vegades, les dependències tàcites al llarg del tractat a través d'una paraula, una frase o bé tot un pàrraf són abundoses. Reproduïm, com a exemple, un fragment, aquesta vegada una glosa, de la *Summa Hostiensis*:

Eiximenis

E deus açí notar que lo patis usuraris pus comuns e famosos són tres: lo primer és quant lo capital e lo guany se posa tot en cert, axí com fa aquell a qui aytal pati posa ab aquell qui presta: Yo.t prest .XX. solidos e tu dar-me as a Pascha .XXV. solidos. Lo segon pati usurari sí és cant lo capital és posat en cert e lo guany en fortuna, axí com fa aquell qui diu axí: Yo.t prest deu solidos e, si guanyes, dar-me as de guany ço que.t vulles; e, si no guanyes, no t'en vull res de guany; emperò tu.m retràs lo capital entegrament. Lo terç pati usurari és posar lo guany e lo capital en fortuna; e contra aquest pati és la decretal *Extra. De usuris, Naviganti*.⁶⁰

Hostiensis

Usura autem conventionis tribus modis committitur. Primo, quando capitale et lucrum ponitur in certitudine, ut cum dicitur: Mutuo tibi 10 solidos pro 15. Secundo, quando capitale ponitur in certitudine et lucrum in fortuna, ut cum dicitur: Mutuo tibi decem, et si lucratus fueris, dabis michi tantum de lucro, vel ad voluntatem; si vero nihil lucratus fueris, nihil mihi dabis; sed quicquid dabis mihi de lucro, reddes mihi penitus capitale. Tertio modo, quando lucrum ponitur in certitudine et capitale in periculo, sicut faciunt ii qui mutuam fortunam maris ut si navis periisset, non teneretur debitor etiam capitale reddere. Iste tertius modus probatur *Extra. De usuris, c. Naviganti*.⁶¹

La *Summa* de Gofred de Trani és una altra de les obres que Eiximenis debia tenir al davant. Les dependències tàcites són tan abundoses com les de Ramon de Penyafort i Enric de Suse. Les coincidències entre les auctoritates canòniques d'un i altre en fragments on es

60. *Tractat d'usura*, cap. 4, lin. 13-24.

61. HOSTIENSIS, *Summa aurea*, cit., *Liber V De usuris*, n. 3, col. 1614.

parla del mateix ens fa pensar no que Eiximenis no es mirés les *Decretals de Gregori IX*, sinó que altres autors, en aquest cas Gofred de Trani, li havien facilitat la tria. Tot explicant la definició d'usura, ambdós autors escriuen:

Eiximenis

... lo gunay qui ret l'om usurari per prestar deu ésser attent per lo prestant en quinaque manera, ço és ho de fet o de pensa. Car ... si per voluntat, axí mateix és usurer. Perquè nota que axí com havem *Extra. De usuris, c. primo et c. Consuluit* e en lo *Decret .XIV. q. III^a Si feneraveris...*

És ver que dien açí alguns doctors que la dita sentència se deu entendre d'aquell qui no prestaria de fet sinó per la speranza del guardó. Emperò, quant algun hom ha esperança del guardó e principalment presta per amor de Déu ne vol que lo guardó sia cosa notable temporal mas qualque misèria, lavors dien que aytal no és usura.⁶²

Gofred de Trani

... in hac descriptione addo intentione praecedente vel pacto, sola enim spe vel expectatione vitium contrahitur usurarum, ut infra eodem c. I et c. *Consuluit*, 14 q.4 *Si feneraveris...*

Quod intelligo verum esse cum causa mutuandi principaliter ponitur in spe el expectatione lucri sive emolumenti; aliter si non principaliter propter hoc moveatur mutuator ad mutuandum sed ob charitatem et dilectionem, secundario autem sperat de aliqua retributione, non puto hoc vitiosum.⁶³

Eiximenis segueix tant d'aprop la *Summa* de Gofred de Trani que no es limita a opinions aïllades que podria haver trobat a través d'altres autors com Hostiensis; doncs, quan exposa les excepcions a la prohibició de la usura, no segueix un autor de tanta autoritat com Hostiensis, sinó que bàsicament se serveix de la *Summa* de Gofred de Trani, encara que no pas amb absoluta servitut. Comprobem-ho:

62. *Tractat d'usura*, cap. 3, lin. 1-20.

63. GOFREDUS DE TRANO, *Summa*, cit. n. 1, p. 438.

Eiximenis

Lo primer sí és quant la fermaça d'aquell qui reeb los dinés del prestant ha pagat al creedor lo capital e les usures, lavors legudament la fermaça o pot recobrar del principal creedor axí com a deute que li és degut, *Extra. De fideiussoribus, Constitutus.*

Lo segon és quant aquell qui presta ... per guanyar si mateix de damnatge fa posar pena al deutor ... E açò trobaràs .XII. q. XII, *In legibus.*

Lo terç és quant lo deutor trigua massa a pagar lo creedor, en quant que lo creedor pot demanar ultra lo capital lo *interesse* ... De açò havem ff. *Pro socio.* E deus açí saber que pus justament se pot tots temps demanar lo *interesse* del dampnatge que no lo interèsser del guany.

Lo quart ... vendre lo ús de mos dinés: Que tu en aytal loch me retes aytant ... emperò reeb sobre mi lo perill...

Lo quint ... Posem que en Pere presta a.n Pau deu lliures per tal que en altre temps en Pau li'n reta aytantes mesures de blat o de vi o de oli com ara les valen ... si era dubte atuyt comunament ... E per aquesta mateixa rahó excusa de usura aquell qui ven ses mercaderies per tal que.n haia més en cert temps, jatsia que les mercaderies valen ara menys de fet quant ell les

Gofred de Trani

Secundus casus, cum fideiussor solvit debitum et usuras forte quia iuravit tunc exigere a debitore, ut supra *De fideiussoribus, Constitutus.*

Tertius, cum petitur usura canonica, hoc est poena canonis quae potest exigi ultra sortem, ut 12 q.12 *In legibus.*

Quartus, cum petitur usura non tanquam usura sed tanquam interesse ... et tunc non petitur quasi usura sed quos intersit moram adhibitam no fuisse, ut ff. *Pro socio, l. Socium.* Sed hoc intelligo cum interesse est intra rem vel cum petitur causa damni vitandi non lucri captandi.

Quintus, contratus locationis in quo licite requiritur ultra sortem, id est ultra id quod datur ... quia periculum rei locatae ad locatorem spectat...

Sextus, ratione incertitudinis, ut infra eo titulo cum *In civitate* ... Is autem qui pecunia sibi dat ut tot sibi mensurae grani vel olei vel vini tempore messium collectione olivarum, vindemiarum excusatur a foenore, si probabiliter dubitetur an merces sint plus vel minus eo tempore valiturae. Et idem ex parte venditoris, cum quis principaliter vendidit merces et tradidit pecuniae solutione dilata, ut in eadem decretali *Naviganti.*

Septimus, cum possessiones a socio vel genero sunt pro numerata dote pignori obligatae,

vent ... Açò appar aquí mateix en lo capítol *In civitate*.

Lo sisèn és aquest: Posem que en Pere haia posada en penyora una vinya a.n Pau, son gendre, per lo dot de sa filla e vol ço que la Església consent, axí com appar *Extra. De usuris, Salubriter*, ço és que los fruyts de la vinya no li sien contats en sort de paga.⁶⁴

nam tunc fructus non computantur in sortem, ut infra eodem titulo *Salubriter*.⁶⁵

També els comentaris a les *Sentències* de Pere Llobard de Durand de Sant Porçan és una altra de les obres que Eiximenis debia tenir al davant. La influència d'aquesta obra no es limita al lloc explícitament citat, sinó que, com els anteriors, les dependències tàcites són ben paleses. Amb tot, hem de dir que les dependències tàcites vers aquest autor les trobem en el capítol setè on Eiximenis, responnent a diverses objeccions, aprofondeix sobre la injustícia de la usura, on també la dependència vers Tomàs d'Aquino és més que evident.

Eiximenis

... aquell qui reeb préstech és segons lig de natura a dar ultra lo capital, donchs lo prestant pot senç peccat reebre ultra lo capital. El antecedent posa Aristòtil en la sua *Ethica* dient que tot hom que beniffet haia reebut és naturalment obligat a aquell que li fa en tanta recompensació com reeb beniffici. Com donques lo deutor en lo préstech haia reebut gran beneffici per lo prestant, segueix-se, donchs, que él li és tengut de satefer e,

Durand de Sant Porçan

Item unusquisque tenetur de debito honestatis aliquid compensare ei qui sibi gratiam facit, ut dicitur 5 *Ethic*. Sed ille qui pretium aut mutuum dat, gratiam facit ei, ergo recipiens mutuum tenetur tradenti aliquid compensare. Sed non videtur esse illicitum obligare aliquem ad illud ad quod ex iure naturali tenetur, ergo non videtur esse illicitum, si aliquis mutuans alteri pecuniam deducat in obligatione aliquam recompensatio-

64. *Tractat d'usura*, cap. 8, lin. 11-106.

65. GOFFREDUS DE TRANO, *Summa* cit., n.9, p. 440.

per consegüent, lo prestant ho pot segurament reebre. Respon que lo prestant no entén en son préstech fer beniffet a aquell a qui presta, mas a si mateix.⁶⁶

nem ... Sed tradere mutuuum sub usura non procedit ex affectu benevolentiae sed avaritiae, per quam tradens quaerit lucrum proprium cum dampnum recipientis...⁶⁷

b'. D'autors no citats. Hem pogut comprobat també citacions indeterminades i dependències tàcites d'autors el nom dels quals no trobem en el *Tractat d'usura*: Duns Scot, Tomàs d'Aquino, Alexandre d'Alexandria i Bernat de Puigercós.

Dependències tàcites vers Duns Scot les hem trobat quan exposa en el capítol cinquè la manca per part del prestant del títol del treball en l'eventual benefici obtingut pel prestatari:

Eiximenis

Terçament que los cent solidos aquells de si mateix no.n faeren nengun fruyt sens la prudència e astúcia d'en Pau, la qual astúcia en Pau no ha d'en Pere ne de res del seu, com sia naturalment sua. Haver, donchs, de res d'altre guany e sens nengun treball, és contra lig de natura.⁶⁸

Duns Scot

Alia ratio est, esto quod pecunia maneret sua, tamen illa pecunia non habet ex natura sua aliquem fructum, ... sed tantum provenit aliquis fructus ex industria alterius, scilicet utentis; industria autem huius non est eius cui concedit pecuniam; ergo ille volens recipere fructum de pecunia, vult habere fructum de industria aliena.⁶⁹

Tomàs d'Aquino, directament o indirecta, és a dir a través d'altres, és un autor qui dóna a Eiximenis gran part dels elements de la fonamentació filosòfica de la prohibició de la usura. Però no sols això, sinó que part del vocabulari emprat sembla dependre de Tomàs

66. *Tractat d'usura*, cap. 7, lin. 1-11.

67. DURANDUS DE SANCTO PORTIANO, *In sententias*, cit., q. IV, n.2, p. 244 i q. III, n. 7, p. 244.

68. *Tractat d'usura*, cap. 5, lin. 22-27.

69. JOANNES DUNS SCOTUS, *Opera mia*, t. 18 *Quaestiones in Quartum Librum Sententiarum a distinctione decima quarta ad vigesimam secundam*, Parisiis, 1894, Dist. XV, Q. II, pp. 292-293.

d'Aquino. Expressions «no.s poden estimar per peccúnia», «stimació peccuniària», «stimació peccuniosa», etc., en porten a d'altres de Sant Tomàs en la *Summa*: «aestimatione pecuniae», «pecunia mensurantur», «pecunia aestimari», etc. Hi ha, emperò, reflexions senceres que semblen tretes de la *Summa*:

Eiximenis

... és vedat a cascú prestant que no entena a obligar per son préstech a aquell a qui prestar-li en temps que ne seguirà, com aytal obligació puxa caure en stimació peccuniària.⁷⁰

Tomàs d'Aquino

Repugnat autem ei obligatio ad mutuuum in posterum faciendum: quia etiam talis obligatio pecunia aestimari possit.⁷¹

Però les dependències vers Tomàs d'Aquino no es limiten a afirmacions aïllades. En els capítols cinquè, sisè i setè, on s'exposen les raons per les quals la usura està prohibida, en tot allò que es refereix al dret natural o llei natural, és a dir les raons filosòfiques, la dependència de la qüestió 78 de la *Secunda Secundae* i, molt especialment, la qüestió *De malo*, és palesa. Veiem-ne alguns exemples:

Eiximenis

Contra aquesta sentència ... la lig de Déu diu *Deuteronomii*.XXVI.: *Fenerabis gentibus multitis*, qui vol dir que tu logregaràs a molta gent, donchs logregar no és pecat, ne contra la lig de Déu.

Responen alguns doctors dient que lo al·legat no és manament, ans és promissió axí com fou del libell de refug de les mullers qui fou a ells permés.

Tomas d'Aquino

... nullum enim peccatum mortale est concessum in lege divina. Sed dare mutuuum ad usuram est concessum in lege divina, dicitur enim *Deut.* ... Ergo dare mutuuum non est peccatum mortale.

Sed dicendum quod hoc non est concessum illi populo sed magis permissum propter eius duritia, sicut et libellus repudi.⁷²

70. *Tractat d'usura*, cap. 1, lin. 18-21.

71. THOMAS AQUINATIS, *Summa Theologica, Secunda Secundae*, q. 78, a. 2 ad 4, ed. BAC. cit., p. 484.

72. ID., *De malo*, cit., art. IV, 1 i 2, p.229.

Axí aquesta promissió fou feta als fills de Israel de logregar als estranys per tal que no logregassen entre si mateixos.

E per tal dient que lo dit al·legat de la Scriptura qui diu *fenneraberis gentibus multis* no vol dir que los fills de Israel donassen a usura, mas és *verbum yperbolicum* e parlant per excés de la habundància ... tu seràs bastant a prestar e dar a altres.

... lo *fenera* e el *mutuum* són paraules transumptives, qui donen a entendre la lur abundància.

La segona raó ... Per què no puix pendre yo guany de peccúnia que prest axí com vexell d'argent que prest per cert preu sens pecat, com no haia diferència entre la matèria de vexell e de la peccúnia?⁷⁶

Ad primum ... scilicet accipere usuras a gentibus, ut vitaretur maius malum, scilicet accipere usuras a iudaeis...⁷³

Ad secundum dicendum quod fenerare quandoque large accipitur pro mutuare ... Mutuare autem pertinet ad eum qui superabundat: et ideo quod dicitur *Fenerabis*, intelligendum est, mutuabis; ut per hoc detur intelligi quod in tantum affluerent temporalibus bonis...⁷⁴

Foenus ibi large accipitur pro mutuo ... Promittitur ergo in praemium Iudaeis abundantia divitiarum ex qua contigit quod aliis mutuare possint.⁷⁵

Preterea argentum monetatum et in vasa formatum non differt specie, sed licet accipere pretium pro vasis argenteis accommodatis. Ergo etiam licet accipere pretium pro mutuo argenti monetati.⁷⁷

Eiximenis quan, tot exposant les excepcions a la prohibició de la usura, descriu el cas de la dot, posa un exemple en que la penyora donada pel sogre al gendre en lloc de la dot, pot ser considerada com préstech i, per tant, segons com usurari. Hem pogut comprobar la font de la que se serví Eiximenis: el *Tractatus de usuris* d'Alexandre d'Alexandria, autor que no anomena pas cap vegada i únic dels autors consultats que exposa aquest exemple que no hem trobat en cap dels canonistes consultats. La confrontació d'ambdós paràgrafs demostra, si més no aquí, la dependència vers el mestre Alexandre d'Alexandria:

73. ID., *Secunda Secundae*, cit., q. 78, a. 1 ad 1, p. 481.

74. ID., *Se malo*, cit., ib., p. 232.

75. ID., *Secunda secundae*, cit., ib., p. 482.

76. *Tractat d'usura*, cap. 6, lin. 1-53; 65-69.

77. THOMAS AQUINATIS, *Secunda Secundae*, cit., ib., p.482.

Eiximenis

Lavors Pau, qui ama més los dinés del dot qui no fa la penyora ab sos fruyts, pregua a.n Johan, amic seu, que ell vulla pendre la vinya aquella ab tot aquell dret que lo dit Pau hi ha e que lo dit Johan li dóna aytant com és ço per què lo sogre la hi ha mesa en penyora. Dien açí los doctors que si en Johan per pura franquesa sua e per amistat que ha ab en Pau fa ço que.l pregua en Pau e no ha esguart al guany dels fruyts, e axí mateix en Pau li dóna graciosament tot son dret no per esguart de la peccúnia que li atorgua en Pau mas per especial affecció li ha maior que ha altra, dien que aquest contracte propiament no és ab préstech, ans sembla contracte de venda ab carta de gràcia. Si, emperò, en Johan ab aquest pati reebia la vinya, ço és que tostemps lo dit Johan demàs sos dinés que Pau li sia tengut de retre-los-hi tots, lavors lo contracte seria usurari majorment si a cor de no liurar la dita peccúnia a.n Johan, sinó ab aquest pati, lavós *presumitur omnino usurarius*.⁷⁸

Alexandre d'Alexandria

Numquid iste alius recipiens talem possessionem poterit lucrificare fructus perceptos usque dum soluta ei fuerit pecunia praedicta, sicut gener? Ad hoc respondet ratio dicens quod si gener animo donandi transfert ius totum quod habet in pignore in talem non propter contractum pecuniae quam accepit ab eo, sed propter affinitatem et amicitiam, vel quia sibi coniunctus et iste numerat sibi pecuniam propter gratiam et dilectionem, et non propter fructus lucrificandos, tunc enim non est usura, quia non est ibi vera ratio mutui. Aboletur enim vitium usurae quia gener sibi gratis concessit ius quod habet in possessione; et per consequens donat sibi fructus quos ipse potest percipere. Si tamen ductum sit in pactum quod gener teneatur numeranti reddere pecuniam, si iste voluerit, usura est, si numerans pecuniam vellit lucrificare fructus et propter hoc mutavit.⁷⁹

78. *Tractat d'usura*, cap. 8, lin. 107-125.

79. Cf. A.-M. HAMELIN, *Un traité de morale économique au XIVe siècle. Le «Tractatus de usuris» de maître Alexandre d'Alexandrie*, «*Analecta Mediaevalia Namurcensia*», n. 14, Louvain-Montréal-Lille, 1962, n. 58, pp. 146-147.

Ens copsà la lectura dels capítols desè i onzè sobre els censals i violaris «segons la matèria que vuy se contén en Cathalunya». En cap dels autors citats per Eiximenis i altres consultats, trobavem la font o fonts emprades. No calia, però, anar massa lluny, doncs en el mateix manuscrit on es troba aquest tractat sobre la usura hom pot llegir un altre tractat sobre censals i violaris atribuït a Bernat de Puigcercós sobre els censals morts i violaris a Catalunya.⁸⁰ Hem de dir que s'ens clarificà l'exposició feta per Eiximenis molt fosca, per cert, potser per l'esforç de voler resumir un tractat tan llarg. Exposem aquí un exemple de la dependència del *Tractat d'usura* de Francesc Eiximenis en aquesta matèria vers el tractat atribuït a Bernat de Puigcercós:

Eiximenis

Ne.l contracte que la dita decretal posa és de si mateix en just mas retén lo injust: les fraus que si avisten per los comprants e venents. E la primera coniectura de frau és posada aquí en aquell capítol *Illo vos* en la fi on diu que presumir pot hom lo frau si lo comprant és usurer e ha acostumat de prestar a usura. Axí mateix la decretal aquella *Ad nostram* parle de usurer. Axí mateix diu Ostienc en la *Glosa* e Johan Andreu en la *Novella*.

La segona coniectura de frau són en lo dit cas, car diu que fou convengut entre ells que mudassen lo nom de préstech en nom de venda per tal que lo prestant no pogués ésser con-

Bernat de Puigcercós

... contractus positus in c. *Ad nostram* et in c. *Illo vos* non iudicatur illicitus ex forma contractus sed ex fraudibus adhibitibus in contractu. Coniecture contente in c. *Ad nostram* et in c. *Illo vos* in fine ubi dicitur presertim si emens consuevit exercere usuras. Capitulum autem *Ad nostram* loquitur in usurario ut expresse dicit Iohannes Andree ut in *Novella* super capitulum *Ad nostram*, cui consentit Ostiensis in *Glosa*.

Secunda etiam coniectura que est fundamentum totius fraudis ... prius fuit actum inter contrahentes de mutuo, sed creditor ne posset conveniri per canonem editum contra usurarios

80. *Questio disputata inter fr. Bernardum de Podio Cercoso et Raimundum de Area de licitudine contractus emptionis et venditionis cum conditione revenditionis*, Ms. 42 del Monestir de Sant Cugat del Vallès, fol. 15 - 49. Cf. F. MIQUEL ROSSELL, *Catàleg*, cit., pp. 79-80. Estem preparant l'edició crítica d'aquest tractat per a la seva publicació.

vengut per la Cort axí com ha usurer.

La terça conjectura de frau sí són car lus patis era segons que diu la dita decretal que lo venedor no podia cobrar la cosa venuda dins set anys primers, per consegüent lo comprador havia a reebre ultra lo capital tots los fruyts de .VII. anys.

La quarta, car aquí era lo preu massa poch en tant que no atenia la meytat del just preu.

La quinta es posada en lo capítol aquell après *Illo vos* e és que lo comprador cant cobrave lo capital cobrava ja ultra aquell .LX. solidos.⁸¹

mutavit contratum mutui in contractum emptionis.

Tertia etiam coniectura ... quia ibi in conditione ponebatur quod venditor non posset recuperare rem venditam infra septem annos primos sed solum a septimo usque ad novenium ex quo multum presumitur contra emptorem quia semper voluit recipere fructus per septem annos, quod fuit signum fraudis magne.

Quarta ... non est modicum ymmo iustum nec ... quod vix attingit medietatem iusti pretii.

Quinta ... que ponitur in capitulo *Illo vos* non habet locum in casu nostro quia hic emptor quando reddit vel revendit casum venditori no recuperat plus.⁸²

III. CONCLUSIÓ

Eiximenis autor original? L'estudi que hem fet de les fonts ens mostra que Eiximenis fou un bon compilador, qui emprà les obres que tenia a l'abast amb total llibertat. Podem afirmar que, malgrat tot, debia tenir al davant el *Decret* i les *Decretals de Gregori IX*, amb les *gloses ordinàries* de Joan Teutònic i Bernat de Parma; també les *Sumes* de Ramon de Penyafort, Enric de Suse, dit Hostiensis, i Gofred de Trani; la *Novella* de Joan Andreu; els *Commentaria* a les *Sentències* de Pere Lombard de Durand de Sant Porçan. Però, i els altres autors? Podrien ser reminiscències de la seva estada a París, Colònia,

81. *Tractat d'usura*, cap. 10, lin. 12-34.

82. BERNARDUS DE PODIO CERCOSO, *Questio disputata*, cit., fol. 17va - 18ra.

Oxford i Tolosa i del seu ensenyament de Filosofia i Teologia o bé referències trobades en les diverses obres consultades.

És Eiximenis original en el tractament doctrinal del problema de la usura? La resposta és negativa, al menys si hom té present els capítols que ens han arribat. Més aviat cal dir que es mostra restrictiu. Hom podrà veure en les notes a peu de text les valoracions que en cada moment es fan. Podriem afirmar que la seva preocupació és ésser lògic i poguer arribar a tothom. Reté i exposa la doctrina general sobre la usura com l'havien ensenyat altres abans d'ell tenint present també el medi on viu. Fins i tot en algun aspecte, l'explicació de la decretal *Naviganti* i el problema dels censals morts, l'obsessió de sintetitzar fa que no sigui massa clar. Ara bé, es tracta d'un tractat escrit íntegrament en català. Això sí que creiem que és original.

JOSEP HERNANDO I DELGADO

SEGONA PART

TEXT

- f. 1ra Jesucrist, príncep e senyor, sobiranament franch e liberal, del qual incessanment e sens mesura devalla tot a tota creatura, sí promés a son leyal servidor dar guardó sobrehabundant de spiritual usura. E, per tal manera, nengun qui lo dit guardó volgués, no prestàs per esguart de guany temporal, ans solament prestàs per sol amor sua. E, per rahó de açò, per mils servir lo seu sant manament e per pus sègur anar a son loguer excel·lent, tractarem açí breument de la dita usura temporal sots l'ordre qui.s segueix en lo tractat següent. 5
10

7 manament *ms* manaments

RUBRIQUES

Lo primer capítol expon la primera part de la diffinició de usura.

Lo segon espon la segona.

Lo terç espon la terça.

Lo quart spon la quarta. 5

Lo quint ensenya per què usura és vedada.

Lo sisèn argüeix contra açò qui és damunt dit.

Lo setèn continua lo dit argument per altres rahons.

8 argument *ms* argun

- Lo .VIIIè. pose set cases en que hom pot percebre
ultra capital en contracte de préstech. 10
- Lo novè posa un cas duptós del feu.
- f. 1rb Lo .Xè. posa altre cas duptós dels censals morts.
// Lo .XIè. tracte de la justifficació dels violariis.
- Lo .XIIè. mou la matèria dels mogubells e prova que
sia just cobrar lo seu ab préstech. 15
- Lo .XIIIè. destruhi los fonaments de la opinió pre-
cedent.
- Lo .XIIIè. prova que nengú que per préstech puxa
cobrar lo seu.
- Lo .XVè. inprova altra vegada la comuna resposta 20
dels contrariis.
- Lo .XVIè. respon al primer cas pus prop passat de
mogubellar.
- Lo .XVIIè. tracta de la segona spècia de mogubell.
- Lo .XVIIIè. tracta de la tèrcia spècia de mogubell. 25
- Lo .XIXè. tracta de la quarta spècia.
- Lo .XXè. tracta de una difficultat e és si tot transpor-
tant dret de cautela per transportar lo dret de mogu-
bellar.
- Lo .XXIè. tracta de la quinta spècia de mogubell. 30
- Lo .XXIIè. tracta de la VI^a spècia de mogubell.
- Lo .XXIIIè. prova que lo dit contracte valla e sol a
les rahons contràries.
- Lo .XXIIIè. tracta de la setena spècia de mogubell.
- Lo .XXVè. tracta si pot segurament mogubellar ab 35
altra aquell al qual lo príncep és deutor principal.
- Lo .XXVIè. pose les penes degudes als usurers pú-
blichs e ensenya qui són usurers públichs hi notoris. //
- f. 1va Lo .XXVIIè. ensenya per quantes vies se deven res-
tituyr les usures. 40
- Lo .XXVIIIè. ensenya a qui.s deven restituyr les
usures.

10 capital *ms* capítol / 25. Lo XVIIIè. tracta de la tèrcia spècia de mogubell *interli-
neat i al marge dret* / 37 usurers *ms* usures

IO PRIMER CAPÍTOL EXPON LA PRIMERA PART
DE LA DIFFINICIÓ DE USURA

Primerament, donchs, havem a veure què és usura. E concorden los doctors en aquesta sentència, ço és que usura és tot guany temporal, lo qual l'om qui presta ateny per pati precedent e per següent força. E attén ací aquesta diffinició segons cascuna de ses parts.¹

5

La primera part diu que usura és tot guany temporal. E diu temporal per tal car no.s deu entendre del spiritual, con aquell no sia vedat a nengú.² E, si és cert que prestar a.lgun per amor de Déu, sia obra meritòria e lu-

2 definició de usura *al marge esquerre i de la mateixa mà* / 7 spiritual *al marge esquerre*

1-5. Cf. RAIMUNDUS DE PENNAFORTE, *Summa de Paenitentia*, ed. Roma, 1976, L. II, T. 7, n. 1, col. 538; HENRICUS DE SEGUSIO, card. HOSTIENSIS, *Summa Aurea*, ed. Venetiis, 1573 (ed. anast. Bottega d'Erasmus, Torino, 1963), L. V *De usuris*, n. 2, col. 1614; GOFFREDUS DE TRANO, *Summa in titulos Decretalium*, ed. Venetiis, 1564, L. V *De usuris*, n. 1, p. 438.

1. Eiximenis, deixant de banda la qüestió sobre l'etimologia de la paraula usura, que hom pot trobar en tots els canonistes (cf. RAIMUNDUS DE PENNAFORTE, *Summa de Paenitentia*, Roma, 1976, L. II, T. 7, n. 1, col. 538; o bé HOSTIENSIS, *Summa Aurea*, Venetiis, 1573, ed. anast. Bottega d'Erasmus, Torino 1963, L. V *De usuris*, n. 2, col. 1614), dóna una definició en el sentit estricte: unida a un *mutuum*, que segueix l'Hostiensis: «Quodcumque solutioni rei mutuatae accedit ipsius rei usus gratia pactione interposita, vel hac intentione habita in contractu vel exactione habita post facto» (*Summa Aurea*, cit., *De usuris*, n. 1, col. 1612-1613); aquesta definició combina altres dues: «*Lucrum pacto debitum vel exactum*», segons Ramon de Penyafort (*Summa*, cit., L. II, T. 7, n. 1, col. 538), i «*quicquid sorti accedit intentione praecedente vel pacto*», segons Gofred de Trani (*Summa in titulos Decretalium*, Venetiis, 1564, *De usuris*, n. 1, p. 438).

2. Tots els canonistes i teòlegs diuen que hi ha dues classes d'usura: espiritual i corporal. La primera és lloable i justa i es basa en la promesa del premi que es donarà

grativa de guany envers Déu no.s deu encara la dita 10
 paraula estendre a coses que no.s poden estimar per pec-
 cúnia, axí com és haver la amiatat de aquell a qui hom
 presta ha d'altra persona per rahó del préstech; ni de co-
 ses semblants, axí com oracions o coses qui caen en sti-
 mació peccuniària. Deu-se, però, entendre la dita part 15
 primera de la difinició, segons los doctors, de tota cosa
 qui caygua en valor o stimació peccuniosa, axí com és
 aur, argent o qualsevol roba o dinés o serveny. Hoc en-
 cara, per la dita part, és vedat a cascú prestant que no
 entena a obligar per son préstech a aquell a qui presta, a 20

11 què és dit guany temporal *al marge esquerre* / 20 entena, *davant la -a hi ha -d-
 raillat*; presta *acabat amb -t raillat*

18-21. Cf. S. THOMAS AQUINATIS, *Summa Theologica, Secunda Secundae*, ed. BAC, n. 81, q. 78, a. 2 *Respondeo i Ad quartum*, p.483-484.

per les nostres obres (cf. RAIMUNDUS DE PENNAFORTE, *Summa*, cit., L. II, T. 7, n. 2, col. 538; HOSTIENSIS, *Summa Aurea*, cit., *De usuris*, n. 3, col. 1614-1615. Hi ha, però, autors qui rebutgen aquesta divisió: Bohic, en els seus *Commentaria in quinque Decretalium libros*, diu: «Instam divisionem videtur reprobare frater Iohannes in *Summa Confessorum...* et forte bene, quia figurative et parabolice tantum lucrum operum bonorum dicitur usura, sicut fatuum est dicere quod duae essent species vitis, scilicet spiritualis et corporalis, quia Chistus dicit 'Ego sum vitis vera' » (cf. T.P. McLAUGHLIN, *The Teaching of Canonistes on Usury XII, XIII and XIV Centuries*, «*Mediaeval Studies*», I (1939), p. 98). La usura *corporalis*, dita per Eiximenis «tot guany temporal», es subdividia en dues menes, que corresponen al nostre interès simple i compost. Els escolàstics les anomenaven *usura prima vel simplex i usura secunda vel duplex*; o bé *usura sortis i usura usurarum*; o bé *foenus sortis i foenus foeneris*. L'interès compost, ja prohibit pel Dret Romà, qualificat per tots escolàstics com *improbum foenus*, no és objecte de l'atenció d'Eiximenis. Tan sols, doncs, li interessa la primera. En l'explicació d'aquesta segueix Sant Tomàs d'Aquino en la *Summa Theologica, Secunda Secundae*, q. 78, a. 2: «Respondeo dicendum quod... omne illud pro pecunia habetur cuius pretium potest pecunia mensurari. Et ideo sicut si aliquis pro pecunia mutuata, vel quacumque alia re quae ex ipso usu consumitur, pecuniam accipit... ita etiam quicumque ex pacto tacito vel expresso quodcumque aliud acceperit cuius pretium mensurari potest...» (*Summa Theologica, Secunda Secundae*, ed. BAC, n. 81, Madrid, 1963, p. 483). La influència de Sant Tomàs en aquest aclariment de «tot guany temporal» és també evident: «Repugnat autem ei obligatio ad mutuam i posterum faciendum: quia enim talis obligatio pecunia aestimari possit» (*Secunda Secundae*, cit., q. 78, a. 2 *Ad quartum*, p. 484).

f. 1vb prestar-li en temps que ne seguirà, com aytal obligació
 puja caure en stimació peccuniària; ne axí mateix, per
 rahó de de son préstech, non entena haver servey // tem-
 poral jamés, mas que tot son guardó pos en Déu axí com
 diu la *Glosa* sobre aquella paraula de Jhesuchrist, *Lu-* 25
che .VI°.; *Mutuuum dantes nichil inde sperantes*. Per
 aquesta mateixa rahó se comet usura per tot prenent ser-
 veny mal o bon, d'om o de fembra, per contemplació de
 préstech fet a.que'll qui fa lo servey o l'a a ffer; e de açò
 entén de servey qui.s pot stimar per peccúnia. Semblant 30
 és de aquell qui presta a l'altre ab condició que molgua
 en son molí o que cogua en son forn o que.ll seguísca
 per vil.la sovint o per tal que per ell sia més famat,
 preat, loat e honrat, car tot açò pot caure en stimació de
 peccúnia. Axí mateix comet usura aquell creador que no 35
 vol alongar lo terme de la pagua del prestech al deutor
 qui és stret ab jurament si, donchs, no li'n dóna pagua,
extra. De usuris, Consuluit, jatsia que lo creador no la
 deman.³ Axí mateix és usura en aquell qui presta a la co-
 munitat ab aquest pati: 'Que no pach en les col·lectes de 40
 la comunitat', jatsia que les leys diguen lo contrari, axí
 com appar *.ff. De dampno infecto, et .ff. De collatione bono-*
rum, .l. Si is qui bona; emperò, sàpies que remetre no és
 sinó dar, axí com appar *extra. De testibus et attestati-*

43 is ms hiis

24-25. *Glossa Ordinaria*, sobre *Lc. 6, 35*, PL, 114, col. 264; cf. text a les línies.

37. *Decretal. Gregor. IX*, 5, 19, c. 10 (FRIEDBERG II, col. 814); cf. RAIMUNDUS DE PENNAFORTE, *Summa*, cit., L. II, T. 7, n. 4, col. 542.

41-42. *Digestum*, 39, 2, 1. 11 *Quid de creditore* (ed. *Corpus Iuris Civilis academicum Parasiense opera et cura* C.-M. GALISSET, Paris, 1843, col. 1246); *ib.*, 37, 6, 1.1 § 22 (GALISSET, col. 1173).

43-44. *Decretal. Gregor. IX*, 2, 20, c. 10 (FRIEDBERG II, col. 318-319).

3. Aquests exemple d'usura el treu Eiximenis de la *Summa de Paenitentia* de Ramon de Penyafort quasi bé *ad litteram*: «Item et illi qui, veniente termino solutionis, nolunt dare verbum dilationis debitori, qui est iuramento astrictus solvere, nisi data ei pecunia vel aliquo aequipollenti, licet expresse non exigant, tenentur» (*Summa...*, cit., L. II, T. 7, n. 4, col. 542).

bus, Veniens, e, per consegüent e per for de consciència, 45
 ell reeb don per son préstech, e diguen les leys qu'és va-
 nent. Per aquesta mateixa via dien alguns que no és legut
 a l'hom qui té per perdut ço que ha, exig que no.u perda,
 f. 2ra o presta per en veritat // tot recobrar quant se veu en
 segur, car la cosa que presta valia a ell molt menys que 50
 no fa quant la cobra, e posa si mateix en segur e los al-
 tres en peril axí prestant. Emperò, no atorgan tots los
 doctors, ni és ver segons molts.⁴ Per aquesta mateixa

50 valia, *darrera -i- segueix -d- ratllat* / 52 atorgan, *amb -t final ratllat* / 53 ni *amb n inicial ratllat*

51. Cf. IOHANNES DUNS SCOTUS, *Opera omnia*, t. 18 *Quaestiones in quartum librum Sententiarum*, ed. Parisiis, 1894, *Dist. XV, Quaest. II*, p. 303; A.-M. HAMELIN, *Un traité de morale économique au XIV siècle. Le «Tractatus de usuris» de maître Alexandre d'Alexandrie*, «*Analecta Mediaevalia Namurcensia*», n. 14, Louvain-Montréal-Lille, 1962, pp. 162-163; cf. nota a les línies.

4. Eiximenis exposa aquí una operació comercial que podria ésser qualificada com contracte *in fraudem usurarum* i, per tant, usurària. És la *venditio ad tempus* o bé *ad terminum*: el venedor ajorna el pagament del producte i, per això, l'article és venut a un preu més elevat. Aquest contracte sembla amagar un *mutuum*, un préstec; doncs, quan es compra quelcom a crèdit a un preu més alt que l'actual, hom pot veure l'equivalent a un doble contracte de venda i préstec: «Tu em vens quelcom que jo pago al preu corrent i tu em prestes el preu per un cert temps (venda del temps) a un interès determinat, representat per la diferència entre el preu que jo pago i el preu corrent». «Hom pot veure de nou aquest cas a les línies 8-18 del cap. 2 del text, doncs ambdós plantejaments es complementen. Hom pot veure exposat aquest cas en dos autors franciscans que sembla tenir present Eiximenis. Duns Scot diu: «Si quando commutans non statim recipit illud pro quo commutat, sed differt huiusmodi receptio, quaeritur quid iuris. Respondeo, praeter regulas praedictas pertinentes ad justum vel iniustum in singulis contractibus pro praesenti, addo hic istas duas: Prima est quod commutans non commutat, vel vendat tempus, quia tempus non est suum. Secunda, quod non ponat se in tuto de lucrando, et illum cum quo commutat de damno; intelligo in tuto semper, vel ut in pluribus» (*Opera omnia*, t. 18 *Quaestiones in quartum Librum Sententiarum a distinctione decima quarta ad vigesimam secundam*, Parisiis, 1894, *Dist. XV, Q.T. II*, p. 303). Alexandre d'Alexandria l'exposa així: «Putat quod aliquis vendidit ius percipiendorum reddituum quod tempore contractus valet centum et quia spectat solutionem fiendam certis terminis, vult ultra sortem habere centum et viginti, numquid est casus licitus? Videtur esse dicendum quod non, quia statim traditur res quae venditur, et emptor periculo stet et statim alteri eam vendere potest. Et quia spectans solutionem fieri, vult habere plus propter dilationem temporis, videtur indirecte committi

rahó, no és legut a.que'll qui té penyora per préstech, de servir-se de la penyora, si, donchs, no pren lo servey en 55
preu.⁵ Ne, axí mateix, no és legut al prestant pendre servey de lengua, ne de mà de aquell a qui ha prestat, e acò per contemplació de préstech fins al·la val·lor de una malla, com cascú aytal servey se puxa estimar per peccúnia. Per aquesta mateixa via, appar que no és legut a nengú 60
prestar a altre per tal que li sia prestat lo libre d'aquell a qui presta, encara que lo prestant vulla ab afficàcia aquell libre o semblant, e aquell libre semblant no.s pugua trobar sens loguer, lo qual loguer lo prestant rehevia per lo préstech; ne és legut a nengún com aytal caygua en sti- 65
mació peccuniària.

61 prestar, p- i -ar manca per estrip; prestat, -estat manca per estrip / 63 afficàcia, -icmanca per estrip / 65 com aytal caygua en sti- al marge esquerre |

usura et quasi quis indirecte mutuat pretium iustum rei venditae, scilicet libras centum et ex eis habeat ultra sortem libras viginti; et haec usura indirecte videtur esse in omni re vendita ad tempus» (cf. A.M. HAMLIM, *Un traité de moral économique au XIVe siècle. Le «Tractatus de usuris» de maître Alexandre d'Alexandrie*, «Analecta Mediaevalia Namurcensia, n°. 14, Louvain-Montréal-Lille, 1962, pp. 162-163) Eiximenis diu que «no otorgan tots los doctors, ni és ver segons molts», donchs, segons les decretals *In civitate, Consuluit i Naviganti* (Decretal. 5, 19, c. 6, 10 i 19; FRIEDBERG II, col. 813-816), no hi ha usura en el cas que hi hagi dubte raonable sobre el preu de la mercaderia en el moment del pagament.

5. Una de les més antigues i més usuals formes de contractes de préstec, practicada per a obtenir un profit i, al ensems, eludir les penes contra la usura era el préstec amb penyora que Eiximenis exposa breument. Quan el deutor reb un préstec, posa a les mans del creditor una terra o una altra cosa. El creditor ho poseirà fins que el deute sigui pagat. Durant aquest temps, ell reb els fruits de la penyora que no dedueix del deute. Quan el préstec sigui tornat, el creditor tindrà la quantitat prestada i un benefici adicional. Hom pot trobar aquest contracte, qualificat com usurari, excepte en el cas en que es descomptin els fruits rebuts de la penyora de la quantitat prestada (cf. *Decretal. 5, 19, c. 1 Plures clericorum* i c. 2 *Quoniam*; FRIEDBERG II, col. 811). Els escolàstics qualifiquen aquest contracte *in fraudem usurarum* amb breus explicacions.

f. 2rb E açò apparrie que volgués dir lo Salvador quant dix,
Luche .VI°.: *Mutuum dantes nichil inde sperantes*. Per les
 quals santes // paraules lo Senyor fa dos manaments. Lo
 primer sí és que mana que prestes quant ton prohïme 70
 ho ha menster. Lo segon, que, prestant-li, no esperes ha-
 ver nenguna cosa temporal, axí com és espost, car diu
 aquí la *Glosa* axí: *Non in hominem spem mercedis figentes*.
Qui sive reddat quod acomodastis, reddat et Dominus quo iu-
bente fecistis; si vero non reddat, hereditas vestra in eternum 75
erit. E vol dir aytant que «vosaltres, per amor de nostre
 Senyor Déu prestants al prohïme, no posets vostra spe-
 rança en l'om, mas en Déu, qui us retrà guardó d'aquella
 santa hobra, pus que per son manament a servir o havets
 fet; e, en cas que aquell a qui havets prestat no us ho 80
 puxa retre, vaga-us al cor, que per lo préstech havets
 comprada aquella celestial hereditat qui tots temps durarà».
 Alguns són persters que han queucom la consciència
 pus grossa e dien que, sens càrrech de consciència, pot
 l'om sperar algun servey per son préstech e pus que hom 85
 no prest principalment per rahó de aquell poch servey.
 Mas la primera via és pus segura.⁶

67 dir manca per estrip / 68 Luche, Luch- manca per estrip; sperantes, -erantes manca per estrip / 71 esperes ms espes per oblit d'abreviatura / 74 sive ms si non; et ms ei / 76 aytant, segueix no posets vostra anul-lat amb punts / 77 sperança ms speranca / 83 persters ms perstres; l'om sperar algun servey per son préstech e pus que hom no prest al marge dret / 85 l'om precedit per pot ratllat; préstech segueix per son anul-lat amb punts

67. Lc. 6, 35.

72-75. *Glossa Ordinaria*, sobre Lc. 6, 35, PL, 114, col. 264.

83-87. Cf. RAIMUNDUS DE PENNAFORTE, *Summa*, cit., L. II, T. 7, col. 542; HOSTIENSIS, *Summa Aurea*, cit., *De usuris*, n. 1, col. 1614; GOFFREDUS DE TRANO, *Summa*, cit., *De usuris*, n. 1, p. 439.

6. Els canonistes rebujaven que *principaliter* es pogués rebre quelcom, per petit que fos, per raó de préstec, però consideraven lícit que *secundario* qui prestava pogués esperar una compensació. Dels autors citats per Eiximenis, Ramon de Penyafort diu:

f. 2va Nota aquí que, jatsia que per totes aquestes coses damunt dites se puxa cometre usura, emperò principalment e pus clara se comet per cosa qui estigua en nombre, axí com és peccúnia; o en pes, axí com aur e argent e coses semblants, segons que appar .XIIII., q. *tertia*, *Usura, et questione .IIII^a*, *Nullus, et Instituta, Quibus modis contraytur obligatio, circa principium*.⁷ 90

Per aquestes vies damunt posades appar exposa la primera part de la dita diffinició de la usura que dehia «tot guany temporal».

92 .q. *escrit sobre i llarga*

92-94. *Decret. C. 14, Q. 3, c. 4* (FRIEDBERG I, col. 735); *Ib.*, C. 14, Q. 4, c. 6 (FRIEDBERG I, col. 737); *Institutiones*, 3, 14 (GALISSET, col. 176-177); cf. RAIMUNDUS DE PENNAFORTE, *Summa*, cit., L. II, T. 7, n. 1, col. 538; HOSTIENSIS, *Summa*, cit., *De usuris*, n. 1, col. 1613.

«Et tunc si forte secundario speret quod ille debitor sibi remuneret, vel aliquod simile si opus ferit, forte non est reprobandum» (*Summa*, cit., L. II, T. 7, n. 4, col. 542). També Hostiensis: «Porro si hac intentione principaliter ductus ut aliquid mihi dares, tibi mutuassem pecuniam, alias non mutuatur... Si tamen alias esset mutuaturus, sed secundario spero quod mihi subvenias, vel me remuneres, nullo, vel in modico pecco» (*Summa Aurea*, cit., *De usuris*, n. 2, col. 1613-1614). Gofre de Trani és també de la mateixa opinió: «Aliter si non principaliter propter hoc mutuatur ad mutuandum sed ob charitatem et dilectionem; secundario autem sperat de aliqua retributione, non puto hoc vitiosum» (*Summa*, cit., *De usuris*, n. 1, p. 439). Eiximenis es mostra restrictiu i rebutja aquesta opinió.

7. Eiximenis segueix aquí l'Hostiensis encara que el paràgraf amb les *auctoritates* és de Ramon Penyafort. La usura és pagada tan sols en un contracte de préstec, *mutuum*, segons l'opinió de quasi bé tots els mestres, però l'Hostiensis afegeix *regulariter*, que Eiximenis tradueix per *principalment*, doncs hi ha casos en que es pot pagar usura sense que hi hagi un *mutuum*. En un contracte de *mutuum* allò que és meu passa a ser teu i tan sols aquelles que coses que poden ser comptades, pesades o mesurades poden ser objecte d'un *mutuum*, encara que «quoad usuram aliud est, nam si tibi mutuo aliquid et tu pro illo mutuo promittas mihi vestem, vel equum, vel praedium aliquid vel aliud quod nec in numero, mensura, vel pondere consistat, usura est.» Per què no hi pot haver *mutuum* en altres coses? En el contracte de *mutuum* la propietat es transfereix i aquell qui reb un *mutuum* no està obligat a retornar la mateixa i idèntica cosa que es consumida en l'ús, sinó la mateixa quantitat. Això no es pot fer en aquelles coses que no són numerades, pesades o mesurades, en un cavall, per exemple. La certesa de igualtat de valor sols és possible que aquelles coses que tinguin una de les tres qualitats esmentades (cf. HOSTIENSIS *Summa Aurea*, cit., *De usuris*, n. 1, col. 1613). Vegeu la diferència entre *mutuum* i *locatio*, lloguer, a les línies 74-75 del cap. 6 del text l'explicació del *mutuum* i de les coses que es consumeixen, o no, amb l'ús de les línies 17-20 del cap. 5 del text.

LO SEGON CAPÍTOL ESPON LA SEGONA PART DE LA
DIFFINICIÓ DE USURA

Segueix-se la segona part qui és aquesta: «Lo qual l'om qui presta». E deus saber que solament se comet usura en contracte de préstech exprès o amagat.⁸

Exprès és quant algun preste e vol e entén a prestar sots speranza del guany temporal damunt dit. Amagada- 5
ment preste aquell qui en frau de usura presta e de fet e met altre nom al préstech, ço és nom de compra o de loguer o qualsevol altre, axí com fan aquells qui venen les coses per més que no valen per tal com speren per algun temps lo preu; aquells aytals dien que speren la 10
f. 2vb paga al comprador, emperò, de ffet, per tot aquell// temps li presten lo preu de les coses venudes: cant la un ven, eixirà la possessió al comprador; l'altre deu dar tan-

3 usura principalment en préstech *al marge esquerre* / 13 al, segueix reebre *anul·lat amb punts*; comprador *al marge dret*

8. Eiximenis, d'acord amb els cànons i canonistes, condemna el pendre usura i l'esperança de rebre usura en un préstech, un *mutuum*. Això és usura en sentit estricte, «contracte de préstech exprès». Però el sentit del mot *usura* és més ample. Davant la prohibició de rebre usura en un *mutuum*, hom trobà altres medis per a obtenir el mateix resultat: mitjançant altres contractes on el *mutuum* en aparença no hi era, s'obtenia el mateix resultat: hom obtenia un profit d'un capital. Aquesta praxis es considerava que es feia *in fraudem usurae* o *in fraudem usuraum*: «contracte de préstech amagat», en diu Eiximenis, o bé «en frau d'usura.» A això es refereix el *Decret* quan diu: «quocumque sorti accidit, usura est; et quodcumque velis ei nomen imponere, usura est» (*Decret.* C. 5. q. 3, c. 3 *Plerique*, FRIEDBERG I, col. 735). Les *Decretals*, en el títol XIX del llibre V, condemnen específicament diverses formes de contractes fets en frau d'usura (cf. FRIEDBERG II, col. 811-816). Gran part de la literatura escolàstica sobre la usura està relacionada amb aquest concepte més ampli d'usura. Hom pot veure, per exemple, l'opinió de l'Hostiensis a la nota de les línies 18-27 del cap. 2.

tost la pagua e, si no.u fa, lo venedor damunt dit la li
 presta a temps per lo guany que reeb en la cosa que li ha 15
 venuda massa car; lo qual guany és de aytant usurari com
 lo comprador d'one ultra la valor de la cosa venuda al ve-
 nedor. Axí mateix, aquell qui ven a deu anys alguna pos-
 sessió lucrativa per tal que, passats los deu anys, reebra
 lo capital, no contrastant que haia reebuts los fruyts de la 20
 dita possessió; aquest aytal, jatsia que aquell appell
 aquest contracte venda, emperò, pus en sa pensa ell te a
 posa de recobrar lo dit cabdal *per integrum*, sens nenguna
 recompensació dels fruyts reebuts, de ffet ell presta e
 comet usura verdaderament, maiorment si ha obligat l'al- 25
 tra a.l retre, *alias* reebre, la possessió totstamps que ell
 ne sia request.⁹

18-27. Cf. HOSTIENSIS, *Summa*, cit., *De usuris*, n. 3, col. 1614.

9. Davant la prohibició de retenir les rendes d'una penyora donada per un préstec, hom trobà un altre contracte que permetia d'obtenir el mateix resultat. Es tracta del contracte conegut com *de retrovendendo*. Aquest combinava el contracte de préstec amb penyora amb un contracte de venda, que és simulat i que, per això, és inclòs entre els «contractes de préstec amagats» o «en frau d'usura». Hom pot trobar-lo en la decretal *Ad nostram* (cf. *Decretal.* 3, 17, c. 5, FRIEDBERG II, col. 519): A demana un préstec a B i està disposat a donar un camp com a penyora del préstec; B desitja treure'n fruit, però, si reté els fruits de la penyora, caurà sota les penes contra els usurers. Per a evitar-ho, en lloc de concedir un préstec en penyora, compra el camp per una certa quantitat i promet en el contracte que A pot recuperar el camp a un cert preu entre 7 i 9 anys. El temps i el preu són calculats per a treure'n un profit del camp. El papa diu que aquest contracte és fet *in fraudem usurarum*, per tant és nul, l'accedor és usurer i s'han de deduir els fruits de la penyora de la suma prestada. La consideració dels preus establerts en el contracte, el valor dels fruits i el fet que el deutor no pot recuperar la seva propietat fins després d'un cert temps, fan concloure que no es tracta d'una venda sinó d'un «préstec amagat» o «en frau d'usura.» Hom pot veure aquest contracte *de retrovendendo* qualificat com usurari entre els escolàstics: Ramon de Penyafort exposa les presumpcions que el fan usurari: «Ad hoc dico quod non est mutuum et emptor facit fructus suos sine periculo usurae, licet venditor iuxta venditionis formam postea recuperat praedium. Et hoc intelligas, nisi in fraudem usurarum sit facta talis conditio. Quod praesumitur ex his coniecturis, reilicet: ex eo quod modium est pretium respectu valoris rei; item ex eo quod modicum est pretium respectu valoris rei; item ex eo quod aliquid persolvitur ultra summam receptam, puta fuit vendita pro centum et est in pacto quod, cum rescinditur venditio, reddantur centum viginti; item ex eo quod emptor condevit exercere usuras» (cf. RAIMUNDUS DE PENNAFORTE, *Summa*, cit., L. II, T. 7, n. 6, col. 543-544). L'Hostiensis, però, exposa entre els con-

E per rahó de açò és posat en la diffinició de usura aquesta segona part que diu «lo qual hom presta».

28 posat, -at manca per estrip / 29 aquesta manca per estrip; diu, -iu manca per estrip; lo qual, lo q- manca per estrip

tractes en que hom pot rebre quelcom en excés del capital l'anomenat *lex commissoria*, de l'incipit d'una llei del *Còdex* de Justinia: «Si vendo tibi rem meam tali pacto quod si solvo tibi usque ad duos annos res revertatur ad me, hoc enim facit fructos tuos ut *Cod. De pactis inter emptorem et venditorem*, l. *commissoria* (4, 54, 4). Quod intelligas quando pretium justum est et nihil est in fraudem usurarum, alias contra» (HOSTIENSIS, *Summa Aurea, De usuris*, cit., n. 7, col. 1622). És a dir, el venedor pot recuperar la possessió de l'article venut reintegrant el mateix preu dins els límits del termini donat; els fruits obtinguts pertanyen al comprador i no hi ha usura, sempre que no hi hagi frau, és a dir, que sigui una venda real i no un préstec amb penyora on, sota una venda, el creditor el que vol és retenir el fruits d'una penyora posada a les seves mans.

f. 3ra // LO TERÇ CAPÍTOL ESPON LA TERÇA PART DE LA
DIFFINICIÓ DE USURA

La terça part de la dita diffinició: «ateny», car lo guany qui ret l'om usurari per prestar deu ésser attent per lo prestant en quinaque manera, ço és ho de fet o de pensa.

Car, si de ffet és attent lo guany, lavors l'om és ver 5
usurer; si per voluntat, axí mateix és usurer. Per què
nota que axí com havem *extra. De usuris, capitulo primo*
et capitulo Consuluit, e en lo *Decret, .XIV., q. .III^a, Si*
feneraberis, per bé que l'hom prestant no faça pati ab 10
aquell a qui presta, si, emperò, lo enprestant espera per
lo préstech haver guany temporal, per bé que no.l n'aga,
ell és usurer e, axí prestant, pecca mortalment e, si res
ne aconsegueix, és tengut de restituyr-o en for de consi-
ciència. És ver que dien açí alguns doctors que la dita
sentència se deu entendre d'aquell qui no prestaria de 20
ffet sinó per la sperança del guardó. Emperò, quant al-
gun hom ha sperança del guardó e principalment presta
per amor de Déu, ne vol que lo guardó sia cosa notable
f. 3th tem-//-poral, mas qualque misèria, lavors dien que aytal 25
no és usura. Emperò, aquests par que digan contra açò
que dit és primerament en la exposició de la primera

8 XIV manca al ms / 23 per lo manca al ms

7-9. *Decretal. Gregor. IX, 5, 19, c. 1 Plures clericorum* (FRIEDBERG II, col. 811);
Ib., 5, 19, c. 10 (FRIEDBERG II, col. 814); *Decret. C. 14, Q. 3, c. 1* (FRIEDBERG I,
col. 735); cf. GOFFREDUS DE TRANO, *Summa*, cit., *De usuris*, n. 1, p. 439.

20-24. Cf. nota a les línies, 83-87 del cap. 1.

26-30. Cf. S. THOMAS AQUINATIS, *Secunda Secundae*, cit., q. 78, a. 2 *Respon-*
deo, p. 482.

part d'aquesta diffinició, on havem dit que nenguna cosa temporal no deu ésser presa per lo prestant per rahó del préstech. E aquest consell appar pus segur e que mils se concorda ab la doctrina del Salvador damunt al·legada. 30
 Nota prescís que axí com lo prestant, ans que prestàs, podia reebre d'aquell a qui lo ha prestat servey e plers, axí mateix los ne pot reebre après del préstech, si, emperò, nul temps no ha esguart de rebra-los per esguart del préstech que fet-li ha.¹⁰ 35

Per totes aquestes coses appar què és la rahó per què en la diffinició de usura se posa «atteny», qui vol dir ay-tant com aconseguir.

10. Aquest cas correspon a l'onzena excepció exposada per l'Hostiensis, *gratis dans*, (cf. HOSTIENSIS, *Summa Aurea*, cit., *De usuris* n. 8, col. 1620-1621) que no presentava cap dificultat. Eiximenis, però, l'exposa seguint St. Tomàs: Si no hi ha exacció, expressa o tàcita, i la intenció és honesta, no hi ha raó per a que la condició del préstec sigui pitjor després del préstec que abans (cf. TOMAS AQUINATIS, *Secunda Secundae*, cit., q. 78, a. 2 *Respondeo*, p. 483).

LO QUART CAPÍTOL ESPON LA QUARTA PART DE LA
DIFFINICIÓ DE USURA

- La quarta part de la dita diffinició sí és «per pati precedent o per següent força». Car tot ço que l'om instant pren e ha de aquell a qui presta per vigor del pati fet ans del préstech, ho ço que n'an per força per esguart del dit préstech, tot és usura e rapina, segons que havem *extra*. 5
- f. 3va *De usuris*, en los lochs al·legats. E pots açí veure com aquest contracte de préstech deu ésser net de tota corrupció, car no contrastant que lo prestant obliga naturalment aquell a qui presta *ad antidora*, segons appar *extra*. 10
- De testamentis*, *Cum in officiis*, emperò la dita obligació no.s pot reduhir en pati ne en obligació civil sots pena de usura.
- E deus açí notar que los patis usuraris pus comuns e famosos són tres.¹¹ Lo primer és quant lo capital e lo guany se posa tot en cert, axí com fa aquell qui aytal pati 15
posa ab aquell a qui presta: «Yo.t prest .XX. solidos e tu dar-me as a Pascha .XXV. solidos'. Lo segon pati usurari sí és cant lo capital és posat en cert e lo guany en fortuna, axí com fa aquell qui diu axí: 'Yo.t prest deu solidos e, si guanyes, dar-me as de guany ço que.t vulles; e, 20

9 antidora ms antidota / 16 aquell, la primera l escrita sobre s

5-6. Cf. nota a les línies, 7-9 del cap. 3.

10. *Decretal. Gregor. IX*, 3, 26, c. 7 (FRIEDBERG II, col. 540); cf. GOFFREDUS DE TRANO, *Summa*, cit., *De usuris*, n. 20, p. 442.

13-23. Cf. HOSTIENSIS, *Summa Aurea*, cit., *De usuris*, glossa, col. 1614.

11. Eiximenis reproduceix aquí *ad litteram*, sense citar-ho, una glosa de la *Summa Aurea* de l'Hostiensis (cf. *Summa Aurea*, cit., *De usuris*, col. 1614).

si no guanyes, no t'en vull res de guany; emperò, tu m retràs lo capital entegrament'. Lo terç pati usurari és posar // lo guany en cert e lo capital en fortuna. E contra aquest pati és la decretal *extra. De usuris, Naviganti*, que diu axí: «Que aquell qui fa pati de cert guany ab lo navegador o ab aquell qui va a la fira, jatsia que sobre si mateix reeba lo peril, emperò él és ver usurari». ¹² E la rahó per què aquests patis són usuraris sí és car lo guany e ell perill de la mercaderia den correr sobre aquell solament

24. *Decretal. Gregor. IX, 5, 19, c. 19* (FRIEDBERG II, col. 816); ja hem dit en l'apartat fonts que la descripció d'aquests pactes la treu Eiximenis de la *Summa Aurea* de l'Hostiensis: vegeu nota anterior.

12. El nostre autor exposa aquí un dels casos més discutits pels escolàstics i menys compresos pel que fa a la historiografia moderna: el préstec marítim, també conegut com *pecunia traiecitia*, segons el Dret Romà (cf. *Dig. 22, 2; Cod. 4, 33; Nov. 106*), que permetia al prestador, quan acceptava els riscos del transport marítim, la percepció d'un fort interès, i que Gregori IX condemnà en la coneguda decretal *Naviganti*. La dificultat que hi trobaren els escolàstics en voler donar una explicació coherent d'aquesta decretal, que semblava condemnar una operació mercantil usual, la *societas*, fou gran (cf. T. P. McLAUGHLIN, *The sheaching*, cit., p. 103). Eiximenis, qui segueix en aquest cas l'Hostiensis, malgrat que no el citi, resum la solució comuna en el seu temps: tot préstec, *mutuum*, fet amb pacte sobre repartiment de beneficis, malgrat el risc assumit pel prestador, és usurari; però la *societas*, on hom posa el capital i altre el treball, compartint ambdós el risc, està permesa i també ho és la participació en els beneficis. En els préstecs marítics, on el prestador assumeix el risc, sembla que hi manqui la naturalesa del *mutuum*, on la propietat i el risc, pertanyen al prestatari. És a dir, retenint el prestador el risc, sembla que el contracte fet sigui una *locatio*. Eiximenis respon, seguint l'Hostiensis, que això no es pot fer. La raó cal trobar-la en la naturalesa de la moneda i, per tant, en la diferència entre *mutuum* i *locatio* segons la Palea *Eiciens*. «Ni lo perill que lo prestant se carregua justifica lo contracte», és a dir, «periculum igitur —diu l'Hostiensis— quod in se retinet, ipsum in nullo relevat, sed potius honoratum relinquit. Imputet ergo sibi, quia apposuit, periculum enim in se recipere voluit et potuit, et ideo valet pactum; ultra summan exigere voluit, sed non potuit, et ideo non valet... (*Summa Aurea*, cit., *De usuris*, n. 8, col. 1624). El que la decretal *Naviganti* condemna és un *mutuum* fet a un mercader amb un contracte col·lateral pel qual el prestant reté el risc i el prestatari donarà un cert guany. Però, si amb el contracte es forma una *societas*, on el risc és compartit per ambdues parts, llavors és legal que una de les parts hi posi el capital i l'altra, el treball, i està permesa una participació d'ambdós en els beneficis. Això és el que vol dir Eiximenis amb «sinò aquell solament qui és del capital e guany ensemps», doncs sembla tenir *in mente* la resposta de l'Hostiensis: «Quid ergo si contrahatur societas quod unus ponat pecuniam et alius operam? Licitum est dum tamen lucrum et damnum communiter sentiant» (*Summa Aurea*, cit. *De usuris*, n. 8, col. 1624).

a qui la mercaderia és liurada e aquell qui n'a la senyoria 30
 e l'ús, el trebal e perill, del qual corre, car la cosa si.s
 pert, aquell qui és dit senyor se perdrà. Donchs fer pati
 sobre cosa certa ab lo senyor de la mercaderia, qui la té
 en pur perill e fortuna e risch e que nenguna certenitar
 no n'a de la fi, appar que és gran injustícia e usura, en 35
 quant de la cosa que li ha prestada e la qual él posseeix
 de present li demans cert guany. Ni lo perill que lo pres-
 tant se carregua justiffica lo contracte, pus que ab pati
 f. 4ra ell se reté en cert lo guany, axí com diu la decretal //
Naviganti, car tot lo perill no justifica lo contracte, sinó 40
 aquell solament qui és del capital e del guany ensemps.

Per totes aquestes coses appar queucom declarada la
 diffinició dada de usura per la qual appar què és usura.

LO QUINT CAPÍTOL ENSENYA PER QUÈ USURA ÉS VEDADA

Pories açí fer qüestió qué és la rahó que la sancta religió crestiana axí és quina avorreix aquesta espècia de contracte usurari. Al qual dupte respèn o dich per les segones rahons.¹³

2 crestiana *ms* crestina / 3 per, *segueix* que *al ms*

1 ss. Cf. S. THOMAS AQUINATIS, *Quaestiones disputatae et quaestiones duodecim quodlibetales*, ed. Taurini-Romae, 1942, V. II *De malo*, q. 13 *De avaritia*, pp. 224-235.

13. Per què es prohibeix la usura? La resposta d'Eiximenis està en la línia iniciada per Sant Tomàs d'Aquino. Si hom llegeix el *Terç del Crestià* veurà que el nostre autor parla de la usura dins el tractat de l'avarícia com Sant Tomàs ho havia fet en la *Quaestio XIII De avaritia*, dins el *De malo* (cf. THOMAS AQUINATIS, *Quaestiones disputatae et quaestiones duodecim quodlibetales*, V. II, Taurini-Romae, 1942, pp. 224-235). Eiximenis demostra recordar molt bé aquest tractat, com hom pot veure llegint aquest capítol i els següents sobre la prohibició de la usura. Expressions com «contra lig de natura» i «contra justícia natural», a més de la pregunta inicial d'aquest capítol: «Què és la rahó que la sancta religió crestiana avorreix aquest spècia de contracte usurari?», ens fan pensar en el pensament tomista assimilat per Eiximenis: «Nec ideo est peccatum quia est prohibitum; sed potius ideo est prohibitum, quia est secundum se peccatum; est enim contra iustitiam naturalem» (*De malo*, cit., *De avaritia*, p. 231). Ara bé, si la resposta de Sant Tomàs es basa en l'objecte mateix de la usura, la moneda: «Usus autem pecuniae, ut dictum est, non est aliud quam eius substantia; unde vel vendit id quod non est, vel vendit idem bis, ipsam scilicet pecuniam, cuius usus est consumptio eius; et hoc est manifeste contra rationem iustitiae naturalis» (*De malo*, cit., *De avaritia*, p. 232), Eiximenis no es limita a aquesta raó, en la moneda l'ús no es pot separar del domini, la moneda és naturalment improductiva, que exposa en el segon argument del sis de que consta aquesta prova basada en la justícia natural. Eiximenis, d'acord amb la seva metodologia de sintetitzar diverses visions d'un problema i abastar-ho a tothom, exposa com a fonament de la prohibició de la usura, el treball, títol que tan sols té qui reb el préstec; el concepte de *mutuum*, que comporta transferència total de propietat vers el prestatari, però amb l'obligació de retornar la quantitat prestada; l'obligació natural d'ajudar el proïsme en cas de necessitat que exigeix que el préstec

La primera sí és car usura és contra lig de natura se- 5
 gons que posen alguns. E proven-o axí: Poseu encara
 que en Pere prest a.n Pau cent solidos ha un any per un
 florí de logre. Certa cosa és que en Pere a la fi de l'any a
 lo dit florí contra natural justícia. E açò appar primera- 10
 ment per tal quant en aquest guany no ha hagut peril ni
 a rrisch a.n Pere, ni ell no.y ha gens treballat. Segona-
 ment, car, com los .C. solidos per lo dit any fossen d'en
 Pau, segueix-se que en Pere no devia haver guany d'açò
 f. 4rb qui seu no era e que los // cent solidos fossen d'en Pau.
Et quod per mutuuum transferat dominium, açò diu la Glosa 15
 qui és .XIV., q. .IV., *super capitulo Si quis usuram*. En-
 cara appar per la siffincació del nom de préstech qui és
 en Gramàtica dit *mutuum*, qui vol dir «fer lo meu teu».

16 .XIV., q. .IV. ms IX. q. X

14-16. *Decretum Gratiani emendatum et notationibus illustratum una cum glossis*, ed. Lugduni, 1506, sobre C. 14, Q. 4, c. 10 *Si quis, Rapinam*, col. 1053.

17-18. Cf. S. ISIDORUS, *Etymologiarum*, ed. BAC, n. 433, Madrid, 1982, V, 25, 18, p. 524; *Digestum*, 12, 1, 1.2 § 2 (GALISSET, col. 507); vegeu nota a les línies; IOHANNES DUNS SCOTUS, *Quaestiones in quartum librum Sententiarum*, cit., *Dist. XV, Quaest. II*, pp. 292-293.

sigui gratuït. Hom pot afirmar que el fonament de la prohibició de la usura està representat pel concepte de la *aequitas*, d'on es deriva la necessitat d'una *aequalitas*, que ha de presidir tot contracte, i per l'idea de la *charistas*, que ha d'inspirar tot comportament de l'home vers un altre home en una societat cristiana. Eiximenis sintetitza així el pensament dominicà sobre la usura basat en la *aequitas* —de Sant Tomàs en treu els punts quart i cinquè— i el pensament franciscà —de Duns Scot en treu el punt tercer— que tenia també molt present el principi de la caritat i que recorda en diversos indrets del tractat. Hom creu, però, que Eiximenis debia tenir molt present en el sisè punt de l'argument el pensament d'Alexandre de Hales quan diu que «la llei natural *dictat* diversament respecte a la comunió de béns i a la propietat, estableix quelcom *quia debitum*, quelcom perquè es just. Perquè és degut determina que en estat de necessitat totes les coses són comunes, doncs en aquesta situació totes s'han de comunicar i, per tant, la comunicació és de precepte» (*Summa Theologica*, P. II, T. 2, q. 4, ed. Ad claras aquas, Quaracchi, t. IV, 1948, p. 362).

Axí mateix papa Johan qui determina que en les coses
 qui.s consumen per ús, no.s pot l'ús separar de la senyo- 20
 ria. Donchs, com los dits cent solidos sien aytals, se-
 gueix-se que, com los sia d'en Pau, que axí mateix sia
 sua la senyoria. Terçament, que los cent solidos aquells
 de si mateixs no.n faeren nengun fruyt sens la prudència
 e astúcia d'en Pau, la qual astúcia en Pau no ha d'en Pere 25
 ne de res del seu, com sia naturalment sua. Haver, donchs,
 de res d'altre guany e sens nengun treball, és contra lig
 de natura. Quartament, que en temps que la dita peccú-
 nia corria a perill d'en Pau e no.s podia perdre a.n Pere,
 la dita peccúnia guanyava a.n Pere, per la qual cosa és 30
 f. 4va contra egualtat de justícia natural. Quintament, car en
 Pau no dóna liberalment lo dit florí // a.n Pere, ans ho fa
 per tal quant és posat en gran necessitat, lo qual ama
 més escapar ab pèrdua del florí que no que l'hagués a
 sostenir retench lo florí. Sisenament, car en Pere 35
 naturalment és obligat, e segons lig de natura, a prestar a son
 prohíme purament sens guany temporal, axí com dit és
 damunt, e ajudar-li en ses necessitats; que, donchs, ell ne
 vulla guany, ço és contra lig de natura. E aquesta és la
 primera rahó provant que usura és contra lig de natura. 40
 Aquesta mateixa sentència aprova Aristòtil en lo primer
 libre de la sua *Política*, en lo .VIIIè. capítol, e açò sola-
 ment prosegüent dret de justícia natural.

La segona rahó principal per la qual usura és vedada 45
 sí és per tal com és contra lig divinal de cascun testa-
 ment. E, primerament, la lig de Déu posa *Levitici et .Vº*.

27 e ms és / 41 primer ms quart / 46 la lig de Déu posa *Levitici et Vº* on havem *al marge esquerre*

19-22. L'*auctoritas* atribuïda per Eiximenis al papa Joan la treu de la *Palea Eiciens* del *Decret*, prové del dit *Opus imperfectum in Mattheum, Homilia 38* (PG, 56, col. 839-841), atribuït a Sant Joan Crisòstom: *Drecret*, D. 88, c. 11 *Primum quidem* (FRIEDBERG I, col. 308-309).

41-42. ARISTOTELES, *Política*, L. I, c. 10, n. 4-5, (BK. 1258 b 40, 1-8).

46. *Lev. 25, 37*.

on havem: *Peccuniam tuam non dabis ad usuram et omnem frugum superabundantiam non requires*. Semblantment havem *Exodi*, en aquell pàrraf *Si peccuniam*. Semblantment havem *Ezechiel* .X^o .VIII°. en aquell pàrraf *Si genuerit*. E 50
 f. 4vb *Daviu* dóna a entendre semblant en lo psalm *Domine, quis // habitabit in tabernaculo tuo?* És encara usura contra la lig divina: posada en el Novel Testament, axí com ja damunt és al·legat e és dit de Salvador, *Luche* .VI°., e diu axí: *Mutuum date nichil inde sperantes*. 55

La terça rahó principal per què usura és vedada sí és car la usura és prohibida per cascun dret. E primerament per Dret Canònic axí com appar en lo *Decret, distinctione* .XLVII^a., *Quoniam multi, et extra. De usuris, per totum*. Açò mateix appar per Dret Civil, *ut in auctoritate* 60
Nullum credentem agricole, et cetera, Collatione .III^a. Axí que totes leys qui permeten usura són cassades per justícia. E l'Emperador qui posa: *Oh sacre leges, non dedignamur imitari sacros canones, specialiter in matrimoniiis et in* 65
usuris.¹⁴

50 genuerit *ms* ginuerit / 53 en manca al *ms*

49. *Ex.* 22, 25.

50. *Ez.* 18, 10-13.

51-52. *Ps.* 14, 1-5.

54-55. *Lc.* 6, 35.

58-59. *Decret.* D. 47, c. 2 (FRIEDBERG I, col. 169-170).

59. *Decretal. Gregor.* IX, 5, 19, c. 1-19 (FRIEDBERG II, col. 811-816).

60-61. *Codic.* 4, 32, l. 16 *In AUTHENT. Nullum credentem agricolae tenere, Sancimus itaque.* coll. IV, tit. XIII, c. 1, *Nov.* 34, c. 1, (GALISSET, col. 249-250); hom pot llegir al text *auctoritate* en lloc de *Authenticae* i *collectione* en lloc de *collatione*, és probable que el copista hagi malentès aquests mots.

63-65. Eiximenis sembla tenir present no el text de les *Authenticae* del *Corpus Iuris Civilis*, ans la *Summa de Paenitentia* de Sant Ramon de Penyafort, que sembla citar de memòria: L. II, T. 7, n. 10, cit., col. 548; cf. *Authen., collat.* VI, t. XII, c. 1 (GALISSET, col. 937-938).

14. Permet el Dret Civil la usura? Ha estat modificat? Pot permetre allò que ha estat prohibit pels cànons? Eiximenis afirma que «la usura es prohibida per cascun

Per totes aquestes rahons appar sumariament que usura és crim malvat e prilós e dampnat per nostre Senyor Déu e per los seus majors vicaris en tant que en usura no pot dispensar lo papa, com sia vedada per Déu, qui és major, e totes les leys imperials qui les atorguen 70
 f. 5ra són casses e vanes. // No és leguda per nenguna obra de pietat, per gran que sia, per les rahons al·legades.

dret» Eiximenis no fa res més que reflectir amb les seves paraules la mentalitat de l'Església sobre si el Dret Civil pot permetre la usura o bé no. El Dret de Justinia permetia per a certes operacions mercantils la usura i la negava per a altres. Els ecolàstics intentaren explicar l'aparent contradicció. Dels juristes que Eiximenis cita explícitament, Joan Teutònic, Ramon de Penyafort, Hostiensis i Joan Andreu, ell segueix i reproduïx l'opinió de Ramon de Penyafort: les lleis que permeten la usura no obliguen, doncs «són cassades per justícia». Els arguments adduïts són d'autoritat, de raó i del Dret Civil mateix. L'argument d'autoritat és les citacions de l'Esriptura. L'argument de raó ja ha estat exposat en part: la llei natural ho prohibeix, per tant no és possible admetre cap llei ni cap dispensació sobre usura; per altra part, l'inferior no té autoritat sobre el seu superior, cal, doncs, concloure que «Imperator terrae non potuit condere legem contra Imperatorem caeli». Per últim, les lleis que permeten la usura han estat abolides pel mateix Dret Civil. Cal doncs, concloure que ja no és correcte dir que el Dret Civil admet la usura i «illae tamen leges quae permittunt usuras exigi ratione interesse vel ratione morae, bonae sunt et approbandae, si sane intelligantur» (*Summa*, cit., L. II, T. 7, m. 10, col. 547-548). Ni tan sols una obra de pietat, «per gran que sia», justifica la usura. Eiximenis arrodoneix així l'opinió de Ramon Penyafort amb la de l'Hostiensis: «Unde etima pro redimenda anima captivi non potest exerceri... nec enim pretextu pietatis est impietas committenda» (*Summa Aurea*, cit., *De usuris*, n. 7, col. 1619).

LO SISÈN CAPÍTOL ARGÛEIX CONTRA AÇÒ QUI ÈS
DAMUNT DIT

Contra aquesta sentència damunt dita e contra açò que dit és damunt en la exposició de la diffinició dada de usura fan alguns les següents rahons a provar que usura no sia peccat.¹⁵

1 contra *escrit sobre contract*

1 ss. Cf. S. THOMAS AQUINATIS, *De malo*, cit., a. 4, pp. 229-235; *Secunda Secundae*, cit., q. 78, pp. 480-487.

15. La usura està absolutament prohibida. No es pot fer dispensació ni tan sols en cas de una gran obra de pietat. També, emperò, vers el no cristians? Eiximenis sembla tenir present el plantejament del problema que fa Ramon de Penyafort: «Numquid judaeus potest exigere usuras a christiano aut numquid christiani, a iudaeis vel paganis vel ceteris hostibus fidei christianae?» (*Summa*, cit., L. II, T. 7, n. 15, col. 554). La raó del problema cal trobar-la en el Deuteronomi, tant en el versicle citat per Eiximenis com en el 23, 19-20, citat aquest més endavant: «Non foenerabis fratri tuo ad usuram... sed alieno». Els canonistes es plantejaren el problema en intentar explicar la interpretació de Sant Ambròs del manament deuteromòmic posada en el *Drecret*, on diu: «Ubi ius belli, ibi ius usurae (*Decret.* D. 14, q. 4, c. 12 *Ab illo*, FRIEDBERG I, col. 738). La posició d'Eiximenis no admet cap dubte vistes les raons de la prohibició: la usura és pecat no perquè està prohibida sinó que està prohibida perquè és pecat, perquè va contra la llei natural. Com, doncs, cal entendre el doble manament deuteromòmic? No ho diu pas. Es limita a exposar diverses interpretacions dels teòlegs, seguint principament Sant Tomàs dins la *Secunda Secundae*, qüestió 78, i dins el *De malo*, i a oposar-hi els dubtes que les raons per la prohibició ja exposades dins el capítol anterior li sugereixen. En aquest punt, si bé és veritat que demostra una bona informació, ens sembla, si més no, que se sent incapacitat per a intentar resoldre la aparent contradicció entre el text deuteromòmic i la prohibició absoluta que es desprèn de les raons exposades en el capítol cinquè i, per tant, donar una explicació pròpia al manament deuteromòmic, com ferem els teòlegs medievals.

La primera és aquesta: La lig de Déu diu, *Deuteronomii* .XV°.; *Fenerabis gentibus multis*, qui vol dir que «tu logregaràs a molta gent», donchs logregar no és peccat ne contra lig de Déu. Responen a ço alguns doctors dien que lo dit al·legat no és manament ans és un promissió, axí com fou del libell de reffug de les mullers, qui fou a ells permès per tal que no les aucissen; axí aquesta promissió fou feta als fills de Israell de logregar als estranys per tal que no logregassen entre si mateix. ¹⁶ Emperò la dita execució de prestar a usura no era a ells nengun bé spiritual. Emperò, dien ací aquells qui tenen que usura sia contra lig de natura, que aquesta solució no val res, que Déus no permetia fer contra lig de natura sens que l'om no en corregués peccat. Lo contrari de la qual cosa posen aquells qui donen la dita solució. E per tal són // altres que dien que, com los jentils dampnificassen los fills de Israel, ells retinguessen lurs possessions e heretats per tal de licència de nostro Senyor Déus a ells dada; per vigor de la paraula dessus al·legada los era legut de recobrar ço de lur per via de usura. ¹⁷

6 XV ms XXVI / 9 dien, la d- escrita sobre v- / 14 era, segueix nengú bé aquest al ms / 17 fer repetit al ms / 23 ells ms ell

5-6. *Deut.* 15, 6; vegeu nota anterior, doncs Eiximenis sembla tenir *in mente* aquestes obres de Sant Tomàs d'Aquino.

8-13. Cf. PETRUS COMESTORIS, *Historia Scholastica*, c. XIII *De prohibitione prostibuli et libello repudii*, PL, 198, col. 1256.

19-24. Cf. PETRUS LOMBARDUS, *Sententiarum libri quatuor*, L. III, D. 37, PL, 192, col. 832; GULLIELMUS AUXERRENSIS, *Summa aurea in quatuor libros sententiarum*, ed. P. Pigouchet, Paris, 1500, f. 223.

¹⁶. Hom pot trobar aquesta explicació en la *Historia Scholastica*: «Item non foenerabis pecuniam ad usuram nec fruges, nec aliquid aliud fratri tuo, sed alineo. Sed quod dictum est de fratre praeceptum est; quod de alieno permissio, sicut et permissio fuit quod sequitur de libello repudii» (PETRUS COMESTORIS, *Historia Scholastica*, cap. XIII *De prohibitione prostibuli et libello repudii*, PL, 198, col. 1256).

¹⁷. Aquesta opinió es basa en *Ex.* 3, 21-22: «Daboque gratiam populo huic coram Aegiptiis: et cum egrediemini, non exhibitis vacui: sed postulavit mulier a vicina sua et

Emperò dien alguns que aquesta resposta aytanpoch se 25
 contén veritat en quant diu que lo dit poble de licència
 de nostre Senyor poria recobrar per via de usura, car
 posa papa Alexandri terç, *extra. De usuris*, que sobre
 usura no.s pot fer nenguna dispensació e appar açò en lo
 capítol *super eo*, aquí mateix. E provan açò mateix per ço 30
 qui dit és damunt en la primera rahó feta contra usura
 en lo capítol pus prop damunt, ço és que usura és peccat
 contra la lig de natura, la qual lig és indispensable se-
 gons los theòlechs, qui posen que ne per càstig a reebre,
 ne per almoynes a fer, no és legut de prestar a usura. 35
 Axi.u posa Duran en lo tractat *De usura, questione In con-*
trarium. Contra aquesta resposta dien alguns, que prenen
 fals fonament, ço és que nengú cobrant lo seu per prés-
 tech cometa usura, ne.l papa no.l veda, sinó solament
 f. 5va quant algun pren per préstech ço qui és d'altre, axí com // 40
 daval se ha a tractar. E per tal dien que lo dit al·legat de
 la Scriptura, qui diu *fererabis gentibus multis*, no vol aquí
 dir que los fills de Israel donassen a usura, mas és *verbum*
yperbolicum e parlant per excés de la habundància e del
 bé que Déus deria a aquell poble, si li era hobe dient. E 45
 vol aytant dir com si digués: 'Si tu est a Déu hobe dient,
 tu seràs bastant a prestar e a dar a altres e nengú no serà

40 és, segueix daval anul·lat amb punts al ms; axí com repetit al ms;

28. *Decretal. Gregor. IX*, 5, 19, c.4 (FRIEDBERG II, col. 812).

35-36. DURANDUS A SANCTO PORTIANO, *In sententias theologicas Petri Lombardi commentariorum libri quatuor*, ed. Lugduni, apud Gulielmum Rovillum sub Scuto Veneto, 1563, L. III, D. XXXVII, Q. II, pp. 244-245.

41. Cf. G. LEFEVRE, *Le traité «De usura» de Robert de Courçon*, «Travaux et mémoires de l'Université de Lille», 1902, p. 7.

42-49. *Deut.* 15, 6.

ad hospita sua, vasa argentea et aurea, ac vestes: ponetisque eas super filios et filias vestras et spoliabitis Aegyptum». Guillem d'Auxerre, relacionan aquest fet amb el manament deuteronomíc, havia dit que l'expoliació dels egipcis per part dels hebreus no tenia cap importància en relació amb la usura, perquè els hebreus no feien res més que apropiar-se d'allò que els hi era degut pels egipcis (*Summa aurea in quattuor libros sententiarum*, ed. P. Pigouchet, Paris, 1500, fol. 223).

bastant de fer tant com tu als altres'. E açò ensenya lo test qui.s segueix aquí mateix, qui diu axí: *Fenerabis gentibus multis, a nullo accipies mutuuum et subsidium; dominaberis nationibus plurimis et tui nemo dominabitur.* 50 Per rahó de açò dien aquests que lo *fenera* e el *mutuum* són aquí paraules transumptives qui donen a entendre la lur habundància e la misèria de les altres gents, per què, dien aquests, appar que usura no fou per Déu atorgada en 55 pròpia forma per vigor de les dites paraules per vigor del test al·legades.¹⁸ Altres dien que usura no és mala natural-//ment, sinó per tant quant és vedada per Déu, e per tal plach a Déu dispensar e dar loch als fills de Israel de prestar a usura a gent estranya axí com dispensa ab 60 ells mateixs que poguessen perdre e s'en poguessen por-

f. 5va

49 *Fenerabis* escrit sobre *feneraberis* / 50 et manca al ms / 51 *dominabitur* ms *dabitur* / 57 no, la n- escrita sobre N

51-56. Cf. S. THOMAS AQUINATIS, *Secunda Secundae*, cit., q. 78, a. 1 *Ad secundum*, pp. 481-482.

60-64. Ex. 3, 22; Os. 1, 2 ss; cf. PETRUS LOMBARDUS, *Sententiarum libri quatuor*, cit., L. III, D. 37, Pl. 102, col. 832.

18. Aquesta interpretació del manament deuteronòmic és atribuïda a Pere el Cantor per Robert de Courçon, un dels seus més importants deixebles: «Cantor sic exposuit illam auctoritatem: non foenerabis fratri tuo in terra sancta; sed ibi adeo abundans eris quod foenerabis alieno, id est, alieni petent a te foenerari» (cf. G. LEFEVRE, *Le traité «De usura» de Robert de Courçon*, «Travaux et mémoires de l'Université de Lille», 1902, p. 7). Abans, però, en el segle XII, la *Glosa Ordinaria* apunta aquest sentit, però donant a la usura un sentit espiritual: «*Foenerabis*: Quasi ditior eris omnibus gentibus. Ecclesia quoque abundat spiritualibus divitiis: ipsa docet, nec habet necesse doceri» (cf. PL, 113, col. 466). Sembla, emperò, que Eiximenis té present, més que no pas Robert de Courçon, Sant Tomàs d'Aquino, qui en l'article primer de la qüestió 78 *De peccato usurae* de la *Secunda Secundae* exposa aquest sentit: «*Praeterea*... Sed in lege divina conceditur aliqua usura: secundum illud Deut. 23, 19-20: Non foenerabis... Ergo accipere usuram non est peccatum... Ad secundum dicendum quod Iudaeis prohibitum fuit accipere usuram a fratribus suis, scilicet Iudaeis: per quod datur intelligi quod accipere usuram a quocumque homine est simpliciter malum; debemus enim omnem hominem quasi proximum et fratrem... Quod autem ad extraneis usuram acciperent, non fuit eis concessum quasi licitum, sed permissum ad maius malum vitandum: ne scilicet a Iudaeis... Quod autem in praemium promittitur... foenus ibi large accipitur pro mutuo... Promittitur ergo in praemium Iudaeis abundantia divitiarum, ex quo contigit quod aliis mutuari possint» (*Secunda Secundae*, cit., p. 480-482).

tar los béns dels Egepcians, en temps que.s partien de Egipte, sens culpa de furt; e dispensa ab Osee propheta que pogués pendre fembra estranya sens crim de fornicació.¹⁹ 65

La segona rahó és aquesta: Car diu lo usurer: 'Per què no puix pendre yo guany de peccúnia que prest axí com de un vexell d'argent que prest per cert preu sens peccat, com no haja differència entre la matèria de vexell e de la peccúnia?' Responen açí los doctors e dien que lo contracte no és semblant.²⁰ Per tal se poden haver dinés del préstech del vaxell e no del préstech de la peccúnia, car prestar vexell per paga és loguer del vexell, mas liurar la peccúnia ab sperança que torn lo capital al prestant ab guany, açò és préstech. Per què nota açí la differència 75

69. Cf. S. THOMAS AQUINATIS, *Secunda Secundae*, cit., q. 78, a. 1, p. 481; A.M. HAMELIN, *Un traité de morale économique au XIVe siècle. Le «Tractatus de usuris» de maître Alexandre d'Alexandrie*, «Analecta Mediaevalia Namurcensia», n. 14, Louvain-Montréal-Lille, 1962, n. 6, p. 124.

19. També aquesta opinió es basa en *Ex.* 3, 22 i en *Os.* 1, 2 ss. Hom pot veure aquesta explicació en Pere Lombard, però en un sentit tot diferent: «*Non furtum facies... Hic etiam usura prohibetur quae sub rapina continetur... Si vero quaeritur de filiis Israel qui, Domino iubente, ab Aegyptiis mutuaverunt vasa aurea et argentea et vestes praetiosas et asportaverunt, utrum furtum commiserint, dicimus eos qui ut parent, Deo iubente, illud fecerunt, non fecisse furtum, nec omnino peccasse... Hic opponitur quod etiam boni in isto opere peccaverunt quia naturalem legem cui concordat Evangelium et lex moralis praeeptionis, transgressi sunt quae est: quod tibi non vis fieri alteri non feceris... Sed ibi intelligendum iniuste, ut non alii, scilicet, iniuste facias quod tibi non vis fieri...* » (*Sententiarum Libri quatuor*, L. III, D. XXXVII, PL, 192, col. 832).

20. Els escolàstics, tant els teòlegs com els canonistes, deien que hom pot llogar o prestar coses que no cauen sota l'obligació del *mutuum*, és a dir que no poden ser mesurades, i a canvi rebre quelcom. Quina és la diferència entre aquesta cessió i el *mutuum*? Un cavall, per exemple, pot ser donat a algú en ús, per a que en faci ús. No es dóna per a que sigui de l'altre, ans ha d'ésser tornat. Aquell qui ho dóna no assumeix el risc de pèrdua. Això és un *commodatum*. Es tracta d'un contracte gratuít. Si hom demana quelcom per la cessió de l'ús, llavors és una *locatio*, és a dir un contracte de renda o lloguer. Per què està permès rebre quelcom pel préstec d'una casa o d'un cavall i no pel préstec d'una moneda, gra o vi? Eiximenis es posa el mateix problema en comparar la matèria de la moneda d'argent i la matèria d'un vas d'argent. La ma-

f. 6ra qui és entre préstech e loguer e sàpies que.y ha quatre //
differèncias. La primera sí és car en lo préstech lo perill
passa en aquel qui reeb la peccúnia, mes no és axí en la
cosa logada. La segona differència sí és car en lo préstech
la peccúnia no és pijora al prestant, mas de la cosa lo- 80
gada és lo contrari. La terça, car la peccúnia prestada de
si mateixa no fa nengun fruyt de si a.que'll qui la reeb,
mas de la cosa logada és lo contrari, axí com appar quant
l'om logua camp, vinya, casa o bèstia. La quarta, car en
lo loguer se ret una mateixa cosa al logant, mas en lo 85
préstech no, jatsia que li reta semblant.

86 li *ms* si

83-85. Cf. RAIMUNDUS DE PENNAFORTE, *Summa*, cit., L. II, T. 7, n. 7, col. 544-545; HOSTIENSIS, *Summa Aurea*, cit., *De usuris*, n. 1, col. 1613.

teixa objecció havien posat altres escolàstics. Així Sant Tomàs: «Argentum monetatum, et in vasa formatum, non difert specie. Sed licet accipere pretium pro vasis argenteis accommodatis. Ergo etiam licet accipere pretium pro mutuo argenti monetati. Usura ergo non est secundum se peccatum» (*Secunda Secundae*, cit., p. 481). I també Alexandre d'Alexandria, qui repeteix *ad litteram* l'objecció de Sant Tomàs (cf. A.M. HAMELIN, *Un traité de morale économique*, cit., p. 124). La resposta d'Eiximenis no és altra cosa que una repetició del contingut de la Palea *Eiciens*, però més aviat el que fa és seguir Ramon de Penyafort, qui havia plantejat el mateix problema, i repetir la resposta d'aquest, qui l'havia donada en el contexte de préstec de diners a mercaders. La resposta de Ramon de Penyafort fou: «Primum, quia in mutuo transfertur periculum in accipientem, secus in locato; secundum, quia pecunia non deterioratur per usum, secus in domo vel equo vel alia re locata; tertium, quia usus pecuniae nullum fructum vel utilitatem parit utenti, secus in usu agri vel domus vel equi vel alterius rei locatae» (*Summa*, cit., L. II, T. 7, n. 7). Ara bé, Eiximenis n'afegeix una quarta raó diferencial: en el lloguer hom ha de retornar la mateixa cosa llogada; en el préstec hom retorna «una senblant», no la mateixa. Eiximenis sembla tenir *in mente* la raó exposada per l'Hostiense quan compara el *mutuum* i la *locatio*: «Item, usus rei locatae aliquis est sine consumptione, usus autem rei mutuatae nullus est sine consumptione.» (*Summa Aurea* cit., *De usuris*, n. 1, col. 1613); i també per Sant Tomàs: «Ad sextum dicendum quod usus principalis vasorum argenteorum non est ipsa eorum consumptio: et ideo usus erorur potest vendi licite, servato dominio rei. Usus autem principalis pecuniae argenteae est distractio pecuniae in commutationes. Unde non licet eius usus vendere cum hoc quod aliquis velit eius restitutionem quod mutuo dedit» (*Secunda Secundae*, cit., p. 482).

LO SETÈN CAPÍTOL CONTINUA LO DIT ARGUMENT PER
ALTRES RAHONS

La terça rahó és: Aquell qui reeb préstech és, segon lig de natura, obligat a dar ultra lo capital, donchs lo prestat pot sens peccat reebre ultra lo capital.²¹ E l'antecedent posa Aristòtil en la sua *Ethica* dient que tot hom que beniffet haia reebut és naturalment obligat a aquell que li fa en tanta recompensació com reeb beneffici. 5
f. 6th Com, donques, lo deutor en lo préstech haja ree-//-but gran beneffici per lo prestant, segueix-se, donchs, que el li és tengut de satefer e, per consegüent, lo prestant ho pot segurament reebre. Respon que lo prestant no entén 10 en son préstech fer beniffet a aquell a qui presta, mas a si mateix. E, jatsia que aquell qui pren lo préstech aconseguesca profit per lo préstech, emperò per tal quant lo dit profit ha per sa astúcia e treball e no per intenció del

2 natura, segueix és al ms / 4 Èthica ms Entha

3. ARISTOTELES, *Ethica*, L. V, c.5, n.7, (BK. 1134 a 4); cf. DURANDUS DE SANCTO PORTIANO, *In Sententias theologicas Petri Lombardi*, cit., L. III, D. XXX-VII, Q. II, n. 2 i Q. III, n. 7, pp. 243-244; IOHANNES DUNS SCOTUS, *Quaestiones in quartum librum Sententiarum*, cit., D. XV, Q. II, p. 293.

21. Aquell qui reb un favor d'un altre es troba sota l'obligació natural de tornar-lo o bé fer alguna compensació. En un préstec el deutor té l'obligació natural de fer quelcom en favor del creditor. Per què aquesta natural obligació no pot ser objecte d'un pacte? La resposta dels canoniste és ambígua, vacil·lant: no donen una explicació, en tot cas responen que no està permès, doncs, en cas contrari, hom podria obtenir un guany per la concessió d'un préstec, sempre que sigui la raó principal. Ramon de Penyafort respon: «Ad hoc dico, salvo meliori iudicio, cum Alano et Tancredo... » (*Summa*, cit., L. II, T. 7, n. 4, col. 542). La resposta de l'Hostiensis no és pas gaire més aclaridora (cf. *Summa Aurea*, cit. *De usuris*, n. 1, col. 1613-1614). Eiximenis, en explicar la definició d'usura, bé prou que s'havia decantat cap a una opinió absolutament restrictiva. És per això que acudeix als teòlegs, més clars en llur explicació. Du-

prestant, per tal lo deutor no li és axí tengut, com dius 15
Aristòtil. Axí mateix entén a parlar de l'hom que reeb
beniffet de aquell que solament entén a fer bé a aquell a
qui. l fa e no d'aquell qui facent bé a l'altre entén a ffer
bé a si mateix. No res menys dich que, segons que ha-
vem *extra. De testamentis, Cum in officiis*, aquell qui reeb 20
préstech és naturalment obligat al prestant *ad antidora*, la
qual obligació no.s pot legudament reduhir en civil obli-
gació per no cometre usura.

La quarta rahó és aquesta: Aquell qui reeb lo prés-

20-21. *Decretal. Gregor. IX*, 3, 26, c. 7 (FRIEDBERG II, col. 540); cf. nota a la línia 10 del cap. 4.

rand de Sant Porçan i Duns Scot són les seves fonts per a exposar l'objecció i resoldre-la. Diu Durand en la qüestió II dels seus comentaris a les *Sentencies* de Pere Llobard: «Item unusquisque tenetur de debito honestatis aliquid compensare ei qui sibi gratiam facit ut dicitur 5 Eth. sed illae qui pretium aut mutuum dar, gratiam facit ei, ergo recipiens mutuum tenetur tradenti aliquid compensare. Sed non videtur esse illicitum obligare aliquem ae ad illud ad quod ex iure naturali tenetur, ergo non videtur esse illicitum, si aliquis mutuans alteri pecuniam, deducat in obligatione aliquam recompensationem». La resposta la troba Eiximenis en la qüestió III n. 7: «... dare mutuum gratis procedit ex affectu benevolentiae. Et ideo recipiens mutuum tenetur ei aliquam recompensationem quaecumque sit illa. Sed tradere mutuum sub usura non procedit ex affectu benevolentiae sed avaritiae, per quam tradens quaerit lucrum proprium cum dampno recipientis. Et dato quod tales usuras non recipiat aut receptas restituat, hoc non procedit ex affectu benevolentiae, sed ex debito iustitiae. Et ideo ex nulla parte debetur ei recompensatio, quamvis possit commendari ut poenitens, vel ut iustus. Cum etiam dicitur in minore, quod recipiens mutuum gratis traditum tenetur ad antidora, verum est, quia si tradens alias indigeat mutuo, ille qui recipit ab eo mutuum, tenetur ei gratis dare mutuum, si potest, sicut gratis ab eo recipit, tenetur etiam ad gratiarum actionem, sed non tenetur ad aliquam recompensationem pecuniariam... affectus usurarii tradentis mutuum non est affectus beneficientis, sed potius intendentis laederi» (*In sententias Petri Lombardi commentariorum libri quatuor*, Lugduni, apud Gulielmum Rovillum sub scuto Veneto, 1563, fol. 243, 244-245). Eiximenis, que té present què és un *mutuum* i la naturalesa de la moneda, afegeix que el benefici obtingut pel préstec tan sols es deu al treball i habilitat del prestatari, per tant el prestador no hi té res a dir. Sens dubte recorda aquí el que respon Duns Scot a una objecció semblant a la plantejada per Eiximenis: «Alia ratio est, esto quod pecunia maneret sua, tamen illa pecunia non habet ex natura sua aliquem fructum... sed tantum provenit aliquis fructus ex industria alterius, scilicet utentis; industria autem huius non est eius cui concedit pecuniam; ergo ille volens recipere fructum de industria aliena, quam tamen non dedit ille alius sibi, ex hoc quod accepit mutuum ab alio» (*Quaestiones in quartum librum Sententiarum*, cit., p. 293).

f. 6va tech pot donar a qui.s vol ço de seu; donchs, si él gracio- 25
sament promet a dar // aytant a dar a.n Pere, segueix-se
que en Pere pot justament allò reebre. Respon e dich
que, jatsia cascun pusque donar lo seu, emperò nengú
no pot dar per matèria il·lícita, axí com és donar ab pati
al prestant ultra lo capital alguna cosa per contemplació 30
del préstech.

La quinta rahó sí és car pendre peccúnia per ço que
hom no és tengut de ffer appar que sia legut; com, don-
chs, nengú no sia tengut de prestar a l'altre, segueix-se
que, si presta, que en bona consciència s'en pot fer pagar 35
e.n pot reebre ultra lo capital.²² Aquesta rahó dien los
doctors: Que cascú és obligat en temps de necessitat no-
table a prestar a son prohisme segons la sentència de
sent Johan en la sua canònica: *Si quis viderit fratrem suum*
necessitatem habere et clauserit ab eo viscera eius, quomodo ca- 40
ritas Dei est in eo? E, per consegüent, si no.u fa, pecca
greument. E, en cas que prestàs a algun qui no fos posat
en necessitat notable, encara no pot pendre guany, pus
que lo préstech aytal és mal e contra la lig de Déu da-
munt al·legada, specialment // contra aquella qui és *Luche* 45
.VI°.: Mutuum dantes nichil sperantes, qui és pura nega-
tiva e, per consegüent, obliga *pro semper*, segons los
theòlechs.

29 ab *ms* al / 40 quomodo *ms* quando

39-41. *I Io.* 3, 17.

45-46. *Lc.* 6, 35.

47-48. Cf. S. THOMAS AQUINATIS, *Secunda Secundae*, cit., q. 33, a. 2 *Respon-*
deo, p. 323.

22. Té present aquí Eiximenis el pensament del també franciscà Francensc de Me-
yrones (+1328). Aquest, no veient massa clar el fonament natural de la prohibició
del préstec usurari, el que condemnava era la usura exigida als pobres, permetent així
implícitament el préstec usurari fet als rics (cf. A.H. HAMELIN, *L'école franciscaine de*
ses debuts jusqu'à l'occamisme, «*Analecta Mediaevalia Namurcensia*», n. 12, Louvain-
Montréal-Lille, 1961, p. 71).

LO .VIIIè. POSA SET CASES EN QUE HOM POT PERCEBRE
ULTRA LO CAPITAL EN CONTRACTE DE PRÉSTECH

No contrastant, emperò, ço que dit és, ço és que a nengun per contemplació de préstech que faça no pot justament res pendre de guany, emperò en algunes coses se pot fer legudament que lo prestant de aquell a qui presta se pot reebre ultra lo capital alguna cosa sens crim 5 de usura. E la rahó sí és car lo prestant en aytals coses, ço qui pren, no.u pren per tal que.s path del préstech que fa ha, mas per tal que justícia sia servada entre les parts o per altres leguts esguarts axí com ara veuràs en los següents casos.²³ 10

23. Els canonistes discutien sobre tot un seguit de casos on deien que està permès exigir usura o bé on hom pot rebre quelcom *ultra sortem*. L'Hostiensis, un dels canonistes citats per Eixemenis, amb la seva facilitat per a la versificació, els agrupa en uns versos:

«Feuda, fideiussor, pro dote, stipendia cleri,
venditio fructus, cui velle iure nocere,
vendens sub dubio, pretium post tempore solvens,
poena nec in fraudem, lex commissoria, gratis
dans, socii pompa: plus forte modis datur istis»

(*Summa Aurea*, cit., *De usuris*, n. 7, col. 1623). Són dotze excepcions al principi de la gratuïtat del *mutuum*, però després de l'explicació de cada un n'afegeix un altre, el tretzè: «Si is qui mutuavit occasione mutui laborem subiit, in cuius compensationem fructus perceptos suos facit». Ramon de Penyafort dóna una llista de set: «Licet usura corporalis sit prohibita, sunt tamen casus in quibus est permissa... possessio ecclesiae... fideiussor... pro dote... ratione morae... ratione dubii... venditio ad terminum... gratis acceptum...» (*Summa*, cit., L. II, T. 7, n. 3, col. 539-541). Joan Andreu repeteix la llista de l'Hostiensis (cf. *Novella*, cit., fol. 74vb). Eixemenis, però, segueix la llista donada per Gofred de Trani: «Et ideo sciendum est quod in 7 casibus usura secundum iura canonica licite petitur. Primum est cum laico beneficium assignatur... fideiussor... poena canonica... tamquam interesse... in contractu locationis... ratione incertitudinis... pro numerata dote...» (*Summa*, cit., *De usuris*, n. 9, p. 440). Eixemenis estudia en aquest capítol els casos exposats per Gofred de Trani, menys el primer que ho farà en

Lo primer sí és quant la fermaça d'aquell qui reeb los dinés del prestant ha pagat al creador lo capital e les usures, lavors legudament la fermaça o pot tot recobrar del principal creador axí com a deute qui li és degut. *Extra. De fideiussoribus, Constitutus.*²⁴

15

f. 7ra Lo // segon és quant aquell qui presta, no per guanyar res ultra lo capital, mas per guanyar si mateix de dampnatge, fa posar pena al deutor que li pagarà ço que li ha prestat dins aytal temps sots aytal pena.²⁵ Dich-te que, en cas que'l deutor no l'aga pagat en aquell temps, 20

15 Constitutus, -stitutus manca per estrip

11 ss. Cf. l'apartat de fonts on hom ha parlat de la dependència en l'exposició de gran part de les excepcions a la prohibició de l'usura vers Gofred de Trani.

15. *Decretal. Gregor. IX*, 3, 12, c. 3 (FRIEDBERG II, col. 530 - 531); cf. GOFREDUS DE TRANO, *Summa*, cit., *De usuris*, n. 9, p. 440; RAIMUNDUS DE PENNAFORTE, *Summa*, cit., L. II, T. 7, n. 4, col. 539.

24. *Decret. C.12, Q. 2, c. 10* (FRIEDBERG I, col. 689); cf. IOHANNES DUNS SCOTUS, *Quaestiones in quartum librum Sententiarum*, D. XV, Q. II, p. 293.

el capítol següent, i n'afegeix un que no hi és en aquesta llista, el *musuum ad pompam*. Més endavant, en els capítols onzè i dotzè, n'afegirà dos més: els censals morts i els violaris. Usura permesa? Eiximenis diu que «se pot rebre ultra lo capital alguna cosa sens crim d'usura». El perquè cal veure'l en la explicació de cada un. Hom creu que el mateix caldrà que sigui dit dels altres autors, malgrat que canonistes com Ramon Penyafort i Gofred de Trani ho qualifiquin com *usura permissa vel licita*.

24. Tots els canonistes estan d'acord en que el fiador, qui es veu obligat a pagar usura a un tercer, ho pot exigir d'aquell de qui ha sortit fiador. Eiximenis, emperò, no posa limitació en aquest cas, cosa que sí fa Gofred de Trani: «forte quia iuravit», i l'Hostensis: «forte quia iuraverat», és a dir, sols quan el *fideiussor* ha jurat pagar usura, té el dret d'exigir compensació per part del deutor. Eiximenis sembla tenir *in mente* la raó exposada per Ramon de Penyafort: «Non sunt usurae quantum ad ipsum fideiussorem sed potius interesse, id est, non lucrum, sed vitatio damni» (*Summa*, cit., L. II, T. 7, n. 4, col. 539), que exposarà en el tercer cas.

25. És ben conegut l'ús, a l'epoca medieval, de clàusules penals amb que es lligava l'altra part a causa de l'incompliment del contracte. Era natural, doncs, que aquestes clàusules es trobessin en els contractes de préstec. L'abús, però, feu que deixessin de ser purament penals i que prenguessin un nou caràcter: llur finalitat era indemnitzar la part perjudicada per la pèrdua ocasionada a causa de l'incompliment del contracte. Aquí aquell qui reb un préstec, l'ha de tornar en una data prefixada, altrament pagarà

lo creador pot après ultra lo capital reebra pena posada e majorment quant él és de aytal consciència que més amaria que lo deutor no caygués en la pena. E açò trobaràs .XII^a., q. II^a., *In legibus*, en son equivoclent. Aytals, emperò, qui aytals penes posen scientment per tal que los deutors hi cayen e que ells axí guanyen queucom ultra lo capital, cometen usura. 25

Lo terç és quant lo deutor trigua massa a pagar lo creador, en quant que lo creador pot demanar ultra lo capital lo *interesse*, car legut és a cascú de servir si mateix de dampnatge per via leguda; ne lo creador demana aytal *interesse* per rahó de préstech, mas deman-li satisfacció e recompensació del dampnatge // que li dóna retinent-li los dinés dels quals él viuria axí con comunament fan los altres. E, per rahó de açò, a conservar la consciència del creador e alunyar-la de tota usura, fa menster que ell molt més amaria que lo deutor lo pagàs que no li tingua sos dinés donant-li son degut interèsser e que no li plau ab tot açò que lo dit deutor los li tingua pus. Per rahó d'açò appar que, si lo creador era rich hom e no reebia 'dampnatge del dit préstech, que ab bona consciència no podia demanar interèsser. E deus aquí notar que y ha dues maneres de interèsser, ço és *dampnum vel lucri*. Interèsser de dampnatge és aquell que és dat al creador per f. 7rb 30 35 40

24 XII^a ms XXII^a; II^a, *segueix et al ms* / 31 demana ms demanant

una pena a causa del retard. És el que els escolàstics qualifiquen com *poena canonica* (Gofred de Trani) o *poena conventionalis* (Duns Scot). Però aquesta condició es presta a frau com diu Eiximenis: «Aytals, emperò, qui aytals posen scientment per tal que los deutors hi cayen e que ells axí guanyen queucom ultra lo capital, comenten usura». No és frau d'usura quan aquell qui presta «és de aytal consciència que més amaria que lo deutor no caygués en la pena». Segueix aquí Duns Scot: «... non est in frauden usurarum, manifestum est illud, quando mercator magis vellet pecuniam sibi solvi die praefixo quam in crastino cum poena adiecta sibi. Et per oppositum, est in fraudem, quando vult diem transiri potius quam pecuniam ipso die solvi» (*Quaestiones in quartum librum Sententiarum*, cit., p. 293). La pena es fixarà *ratione interesse*, és a dir, com a danys i perjudicis, o bé indemnització per la pèrdua ocurreguda al prestador. No és, dons, usura, és a dir, una quantitat proporcional al temps i al préstech. Eiximenis ho aclareix en el cas següent.

guardar-lo que no.n haia pèrdia ni mal per lo préstec 45
 que fet ha entrefegant per sa fretura dels dinés prestats;
 interèsser de guany és preservar del dampnatge del
 guany que fet haguera menegant los dinés prestats, se-
 gons bon juy de rahó, si lo deutor no li hagués retenguts
 los dinés que li havia prestats.²⁶ E açò pot hom jutgar 50
 f. 7va per açò que appar, *ut in // pluribus*, en los altres merca-
 ders e per ço qui appar a ull de present attenent als dits

52 attenent *ms* attenem

26. Aquest tercer cas correspon al quart exposat per Gofred de Trani que Eixime-
 nis repeteix: «*Quartus cum petitur usura non tanquam usura sed tanquam interesse, ut
 in contractibus bone fidei de quibus superius dictum est, et tunc non petitur quasi
 usura sed quod socii intersit moram adhibitam non fuisse, ut ff. Pro socio, l. Socium.
 Sed hoc intelligo cum interesse est intra rem vel cum petitur causa damni vitandi non
 lucri captandi... Et ideo caute dixit canon incrementa susceperit*» (*Summa*, cit., *De usu-
 ris*, n. 9, p. 440). Eiximenis exposa en aquest quart cas, quan aquell qui reb un préstec
 no el retorna en la data fixada i no consta en el contracte una pena en cas de retràs, el
 que es coneix com títols extrínsecs per a la percepció d'un interès: *Dammum emergens,
 lucrum cessans, periculum sortis*. Cal dir que, si hom exclou Gofred de Trani, els cano-
 nistes no discuteixen aquests títols en sí mateixos, sinó casos específics. Tanmateix els
 teòlegs s'interessen, més que en discutir casos concrets, en deduir dos o tres principis
 generals i discutir llur validesa i aplicació general. És a dir, redueixen les excepcions a
 l'aplicació d'un parell de principis. Hom no troba en els canonistes cap discussió siste-
 mática sobre els títols extrínsecs; cal, doncs, deduir llur ensenyament del que diuen
 sobre cada un dels casos. Partint del Dret Romà, en concret la llei citada per Eixime-
 nis, que distingeix entre *usura*, la quantitat proporcional al temps i al préstec, i *inte-
 resse, id quod interest*, la diferència entre la present situació del prestador i la que hauria
 estat si el préstec no s'hagués fet, dedueixen els tres principis citats: *dammum emergens,
 lucrum cessans i periculum sortis*. Si el títol *dammum emergens* és admès per teòlegs i cononis-
 tes, hom no troba la mateixa unanimitat en els altres títols, el *lucrum cessans* i el *periculum
 sortis*. Si bé és veritat que aquell qui per causa d'un *mutuum* deixa d'obtenir un profit,
 hom pot dir que ha sofert una pèrdia tan real com aquell qui ha de fer despeses a
 causa del préstec que ha fet, s'hauria de provar que aquest profit s'hauria fet. És a dir,
 com diu Sant Tomàs: «quia non debet vendere id quod nondum habet et potest impe-
 diri multipliciter ab habendo» (*Secunda Secundae*, cit., p. 484). O bé, com diu l'Hos-
 tiensis: «de futuris et contingentibus, secundum Aristotelem, non est veritas determi-
 nata» (*Summa Aurea*, cit., *De usuris*, 7, col. 1621). Del títol *periculum sortis* no en parla
 explícitament Eiximenis. Hom pot veure la seva opinió a les línies 14-40 del cap.
 4 del text quan parla de la decretal *Naviganti*: com tots els canonistes és fidel al text
 de la decretal; cal, doncs, concloure que el títol *periculum sortis* no és títol suficient per
 a una compensació en un préstec.

altres negocians quant guanyen e atenen al temps e a les altres circumstàncies, specialment a les coses mercables, quin guany retén comunament e de present. De 55 açò havem *ff. Pro socio*. E deus açí saber que pus justament se pot totstems demanar lo *interesse* del dampnatge que no lo *interesse* del guany.

Lo quart cas és aquest: 'Posem que yo ab mos dinés vulla comprar alguna mercaderia e tu as-me pregat que 60 yo no faça de present la dita compra, mas que.t prest mos dinés. E yo responch-te axí: Yo no.t vull prestar, mas vendre axí lo ús de mos dinés: que tu en aytal loch me retes aytant com segons bon arbitre de bons mercaders yo guanyaria ab la mercaderia que açí compraria 65 quant la hagués fet portar en lo dit loch, emperò reeb sobre mi lo perill'.²⁷ Dien açí los doctors que açí no ha

56. *Digest.*, 17, 2 *Pro socio*, l. 60 *Socium* (GALISSET, col. 623); cf. GOFFREDUS DE TRANO, *Summa*, cit., *De usuris*, n. 9, p. 440.

59 ss. Cf. GOFFREDUS DE TRANO, *Summa*, cit., *De usuris*, n.2 i 9, p. 439 i 440.

27. Eiximenis, malgrat que continuï sense citar Gofred de Trani, segueix el seu ordre en l'exposició de excepcions i la seva opinió: «*Quintus contractus locationis in quo licite recipitur aliquid ultra sortem, id est, ultra id quod datur... quia periculum rei locatae ad locatorem spectat, periculum autem mutui ad debitorem pertinet, convenitur mercis et exigitur non usura, ut ff. De re ven., l. Si navis*» (*Summa*, cit., *De usuris*, n. 9 i 2, pp. 439 i 440). Eiximenis dóna a entendre que aquesta és l'opinió comuna dels autors consultats, en concret Hostiensis i Joan Andreu. Hem de dir que la memòria el traeix, o bé ha llegit malament. L'exemple el treu, sens dubte, de l'Hostiensis i Joan Andreu, però la solució al cas la li dóna l'Hostiensis. Ambdòs autors exposen el cas tot explicant la decretal *Naviganti*, és a dir, parlant de la *pecunia traiectitia* o *nautica*. Hom dóna per entés que aquí no es parla d'un *mutuum* fet a un mercader, ni d'una *societas*, en que un posa el treball i l'altre el capital. Només cal llegir l'opinió de Joan Andreu per a veure-ho: «Non loquitur ergo in contrahentibus societatem quorum unus ponit operam, alter pretium... licite enim tunc communicantur commoda et incommoda... Quid si habens pecuniam volebat ad nundinas ire et mercis emere ut alio deferret, vel tempore servaret propter lucrum, ego indigens pecunia, illam recipio, offerens me illam restituere cum lucro sperato in termino et loco? Dixit hic Innocentius quod licet quidam contrarium teneant, ipse putat hunc contractum usurarium, nec scit illum excusare. Hostiensis dicit quod tali mercatori obligatus sum ad interesse illius lucri quod facturus erat verisimiliter ex pecunia, dummodo nil fiat in fraudem usurarum, et dictus mercator dicto modo no consuervit pecuniam tradere ad usuram. Verius videtur dictum Innocentii et quod dicitur de interesse, illud locum habet post

f. 7vb usura, car ço que reeb estén a reebre no per lo préstech
 que e fet, ans o reeb axí com *interesse*, ço és per squivar 70
 e lunyar de mi // tot damonatge e no per rahó de haver
 guany del préstech. *Habet hec Ostiensis et Iohannes*. Diu
 encara més açí *Guillemus de Missali, q. II. De mutuo*,
 que si yo, que són mercader, per pietat e per amor de
 Déu me estich de esmercar mos dinés per tal que tu.n
 puxes fer de tot prou, yo pux fer pati ab tu que tu.m 75
 retes mon cabal ab aytal guany com los altres mercaders
 qui són anats en aquell mateix viatge ab tu e porten de
 semblant quantitat com yo t'e prestada, car açò no és
 prestar, axí com és dit.

Lo quint cas és aquest:²⁸ Poseu que en Pere presta 80

68 ço ms com

72. HOSTIENSIS, *Summa Aurea*, cit., *De usuris*, n. 8, col. 1623-1624; IOHANNES ANDREAE, *In quinque Decretalium libros Novella Commentaria*, ed. Venetiis, 1581, *In quintum De usuris*, c. XIX *Naviganti*, fol. 77v-78r.

moram debitoris ex contrario pararetur aperta via ad foenus. Staret enim usurarius paratus cum capello, ocreis et calcaribus ad modum Foroiuliensium, dicens se ad nundinas ire velle, si sibi liceret taliter stipulari sub colore lucri sperati aliquid ultra sortem...» (*In quinque Decretalium libros Novella Commentaria*, Venetiis, 1581, ed. anast. Bottega d'Erasmus, 1963, V. 5 *In quintum Decretalium librum*, fol. 77vb).

28. Eiximenis exposa aquí tres casos qualificats pels escolàstics com excepcions de la usura: *emptio i venditio ad terminum sive ad tempus* i la compra de rendes *ad vitam*. El nostre autor no fa res més que exposar l'opinió de Gofred de Trano: «Is autem qui pecuniam sibi dat ut tot sibi mensurae grani vel olei vel vini tempore messium collectionis olivarum, vindemiarum, excusatur a foeneore is probaliter dubitet an merces sint plus vel minus eo tempore valitura. Et idem ex parte venditoris cum quis principaliter vendit merces et tradidit pecuniae solutione dilata ut in eadem decretali *Naviganti*... Sed caveat sibi quilibet ne magis declinet in eximatione lucri quam dammi ex dilatione. Deus enim cor interrogat et non manum... Quid de quibusdam qui dant pecuniam ecclesiis et ab eis recipiunt certas possessiones tenendas toto tempore vitae suae quibus utantur et fruuntur in vita sua et post mortem ipsorum ad ecclesias redeant, pecunia apud ecclesiam remanente. Numquid licitus est contractus? Videtur quod sic propter conditionis incertum... et dubium mortalitatis eventum. Nam et aliter propter dubium excusatur usura, ut infra eodem titulo *In civitate* et c. *Naviganti*» (*Summa*, cit., *De usuris*, n. 29 i 30, pp. 443-444). La raó de que es planteji aquest cas és que en aquets contractes sembla que s'hi amagui un *mutuum*. És a dir, es tractaria d'un doble contracte: de compra-venda i préstec del pla o d'una quantitat durant un

a.n Pau deu lliures per tal que en altre temps en Pau li'n
 reta aytantes mesures de blat o de vi o de oli com ara les
 deu valen. Dien aquí los doctors que, jatsia que les dites
 mesures de les coses damunt dites valen més en temps
 de la paga que no munten les .X. lliures ara prestades, 85
 emperò, si era dubte atuyt comunament lavors quant en
 Pere presta les .X. lliures ja si les .X. lliures valien més
 gra, més vi o més oli, e axí de les altres coses, en temps
 f. 8ra de la paga que no fan ara, dien // aquí los doctors que 90
 aquest axí prestant no és usurari, e açò per rahó del
 dupte damunt dit. E per aquesta mateixa rahó escusan de
 usura aquell qui ven ses mercaderies per tal que.n haia
 més en cert temps, jatsia que les mercaderies valen ara
 menys de fet quant ell les ven, car dien que aquest és 95
 scusat de usura per lo dupte que és ja lavors, ço és si
 valrian tant o menys. Per aquest mateix dupte escusen
 de usura aquell qui compra alguns fruyts a vida, car dien
 que, jatsia que més ne reeba que ha lo capital, escusat és
 per lo dupte. Açò appar aquí mateix en lo capítol *Si ego*.
 E açò posa semblantment *Ostiensis* sobre aqueix mateix 100
 capítol *In civitate*.

96 scusat, s- *scrit sobre a-*

81 ss. Cf. GOFFREDUS DE TRANO, *Summa*, cit., *De usuris*, n. 29 i 30, pp. 443-444.

99. En el *Terç del Crestià* hom pot llegir: «Açò appar aquí mateix en lo capítol *Si ego* (cf. MS. 91 de Biblioteca Pública Universitaria de Barcelona, fol. 321rb). Quin o quins capítols de les *Decretals* és? Si tenim present que Eiximenis copia Gofred de Trani i que aquest escriu en aquest punt: «ut infra eodem titulo *In Civitate* et in c. *Naviganti*» (cf. *Summa*, cit., *De usuris*, n. 30, p. 444), cal concloure que Eiximenis recorda malament. El context és sobre el dubte en certs contractes i les decretals citades per Gofred de Trani són les que en parlen. Podria ser una mala lectura de l'abreviatura *super eodem* que hom troba en els canonistes?

101. HOSTIENSIS, *Summa Aurea*, cit., *De usuris*, n. 7, col. 1621.

temps. La diferència entre el que hom paga i el que l'objecte valia o valdrà semblava ésser usura. D'acord amb les decretals *In civitate* i *Naviganti* el dubte sobre el preu ha de ser probable i la intenció dels contractants ha d'ésser recta (*Decretal.* 5, 19, c. 6 i 19, FRIEDBERG II, col. 813 i 816). És a dir, el temps no pot ésser objecte de venda.

Lo sisèn és aquest: Posem que en Pere haia posada en penyora una vinya a.n Pau, son gendre, per lo dot de sa filla e vol ço que la Esglèsia consent²⁹ axí com appar *extra. De usuris, Salubriter*, ço és que los fruyts de la vinya 105
 f. 8^b no li sien contats en sort de paga, lavors en Pau, qui ama més los dinés del dot que no fa la penyora ab sos // fruyts, pregua a.n Johan, amich seu, que ell vulla pendre la vinya aquella ab tot aquell dret que lo dit Pau hi ha e que lo dit Johan lo dóna aytant com és ço per què lo 110
 sogre la hi a mesa en penyora. Dien açí los doctors que, si en Johan per pura franquesa sua e per amistat que ha ab en Pau fa ço de que.l pregua en Pau e no ha esguart al guany dels fruyts, e axí mateix en Pau li dóna graciosament tot son dret no per esguart de la peccúnia que li 115
 atorga en Pau, mas per special affecció que li ha maior que ha altra, dien que aquest contracte propiament no és ab préstech, ans sembla al contracte de venda ab carta de gràcia. Sí, emperò, en Johan ab aquest pati reebia la vinya, ço és que tostemps lo dit Johan demans sos dinés 120
 que Pau li sia tengut de retre-los-li tots, lavors lo contracte seria usurari majorment si a cor de no liurar la dita peccúnia a.n Johan, sinó ab aquest pati, lavós *presumitur omnino usurarius*.

103 dot *ms* dit / 117 mas per special *repetit al ms*

106. *Decretal. Gregor. IX*, 5, 19, c. 16 (FRIEDBERG II, col. 815); cf. GOFFREDUS DE TRANO, *Summa*, cit., *De usuris*, n. 9, p. 440.

107 ss. Vegeu a l'apartat de fonts on fem veure que aquest cas sembla tret del *Tractatus de usuris* d'Alexandre d'alexandria; cf. A.-M. HAMELIN, *Un traité de morale économique au XIVe siècle*, cit., n. 58 i 59, pp. 146-147.

29. Eiximenis, seguint Gofred de Trani, es limita a exposar l'excepció *pro dote* i, amb l'exposició d'un cas concret, demanar-se i respondre si el gendre pot amb la penyora guanyar quelcom. Els fruits d'una penyora han de ser descomptats del capital. La decretal *Salubriter* afirma que això no s'aplica al cas de la dot «quum frequenter dotis fructus non sufficiant ad onera matrimonii supportanda» (*Decretal.* 5, 19, c. 16). Cal deduir del cas plantejat per Eiximenis que ell està d'acord amb l'opinió més comuna entre els escolàstics sobre la raó d'aquesta excepció: «... est ratio —diu Gofred de Trani— quia dos ad hoc constituitur ut onera matrimonii sustententur... Unde cum pro pecunia dotali praedium sicut ex aliquo honesto lucro pecuniae sustentarentur

Lo setèn cas és aquest: Poseu que un cambiador ho 125
 f. 8va altre // hom m'a preg que li loch alguns sachs de diners
 per ensenyar-los e per fer-ne mostra en sa taula e açò
 per tal que aparegua maior hom e pus rich hom e per
 tal que les jents li donen maior fe, dich-te que en aytal
 cas en bona consciència tu pots pendre de açò paga, car 130
 en aquest contracte no és préstech ans és loguer. E apar-
 o en açò: car lo dit cambiador és tengut de retre a tu
 aquella mateixa peccúnia que tu li as lliurada, la qual
 cosa no és en contracte de préstech. E açò posa *Ostiensis*
 sobre lo pàrraf *Comodata, libro tertio, et Bernardus super 135*
capitulo Conquestus.

135 tertio manca al ms

135. HOSTIENSIS, *Summa Aurea*, cit., L. III *De commodato*, n. 3 *In quibus*, col. 924.

135-136. BERNARDUS PARMENSIS, *Glossa ordinaria*, vegeu-la en *Decretales D. Gregorii papae IX suae integritati una cum glossis restituae*, Romae, in aedibus Populi Romani, 1582, 5, 19 c. *Conquestus. De feudo*, col. 1737-1738.

onera matrimonii... sic et ex fructibus praedii quod in locum pecuniae succedit...» (*Summa*, cit., *De usuris*, n. 9, p. 440). Per tant cal pensar que hom considera els fruits de la penyora no com usura sinó com *interesse*, és a dir., per raó del títol *damnum emergens*, per a evitar-li danys i perjudicis. Eiximenis no sembla, malgrat tot, entrar en la discussió sobre aquesta raó que l'Hostiensis no admet: «Sed certe reddi potest et alia ratio, haec, scilicet ut dos remaneat salva mulieri, quam alias consumi contigeret et sic utilitas publica laederetur... Et quia hic nullum contrahitur mutuum... prima ratio etiam mutuo adaptari potest, nam si recipi praedium tuum obligatum pro 10 lib. quas tibi mutuo et de quarum lucro vivere proponebam praedium succedit loco pretii et tamen fructus computantur in sortem...» (*Summa Aurea*, cit., *De usuris*, n. 7, col. 1621). Pot el gendre disposar de la penyora, una vinya en el cas exposat, i cedir-la a un tercer per a obtenir els beneficis que la dot li haria produït? És aquest cas un préstech usurari? Eiximenis pren la resposta d'Alexandre d'Alexandria: «Numquid iste alius recipiens talem possessionem poterit lucrificare fructus perceptos usque dum soluta ei fuerit pecunia praedicta, sicut gener? Ad hoc respondet ratio dicens quod si gener animo donandi transferret ius totum, quod habet in pignore, in talem non propter contractum pecuniae quam accepit ab eo, sed propter affinitatem et amicitiam, vel quia sibi coninuctus et iste numerat sibi pecuniam propter gratiam et dilectionem, et non propter fructus lucrificandos. Tunc enim non est usura, quia non et ibi vera ratio mutui. Aboletur enim vitium usurae quia gener sibi gratis concessit ius quod habet in possessione; et per consequens donat sibi fructus quos ipse potest percipere. Si tamen ductum sit in pactum quod gener teneatur numeranti reddere pecuniam, si iste voluerit, usura est, si numerans pecuniam vellet lucrificare fructus et propter hoc mutuavit» (*Tractatus de usuris*, cit., n. 59, p. 147).

LO NOVÈ CAPÍTOL POSA UN CAS DUPTÓS DE FEU

Ultra los dits cassos se'n posen altres, specialment tres, los quals an maior difficultat que nenguns dels damunt dits en los precedent capítol.

El primer sí és aquest: La església té en penyora d'un seu feudatari lo castel per lo qual lo feudatari és vassall de la església.³⁰ Dien a ço alguns que la església pot rebre legudament los fruyts del castiell no contants-los en sort de paga, emperò lo feudatari en aquest endemig no és tengut de fer homenatge ni de servir a la església per rahó del dit feu. Açò proven per la // dita decretal *Conquestus, extra. De usuris*, on diu papa Innocent terç res-

2 dels, *escrit sobre das*

6. Cf. GOFFREDUS DE TRANO, *Summa*, cit., *De usuris*, n.7, col. 1619; BERNARDUS PARMENSIS, *Glossa ordinaria*, cit., sobre c. *Plures clericorum*, col. 1732-1733; HOSTIENSIS, *Summa Aurea*, cit., *De usuris*, n. 7, col. 1619.

10-11. *Decretal. Gregor. IX*, 5, 19, c.8 (FRIEDBERG II, col. 813).

30. El cas que Eiximenis proposa aquí és conegut com *de feudo*, o bé *casus vassalli*. Sobre aquest cas Eiximenis exposa dos opinions diferents: la de Ramon de Penyafort i Bernat de Parma, per una banda; i la de l'Hostiensis, per l'altra. Cal dir que la memòria el torna a traïr, doncs no sembla que recordi exactament, al menys així cal deduir-ho de la seva exposició, que és exactament el que es diu en una opinió i en l'altra. És a dir, la decretal *Insinuatione* del papa Innocenci IV (Decretal. 3, 20, c. 1, FRIEDBERG II, col. 525) declara que un feu pertanyent a una església i que està en mans d'una persona, ha estat donat al bisbe com penyora d'un préstec; malgrat el principi que els fruits d'una penyora han de reduir el préstec, el bisbe pot quedar-se el fruits i aquests no dismueixen el deute; durant aquest temps, el vassall està lliure del servei a que estava obligat a causa del feu. Més endavant, en la decretal *Conquestus*, citada per Eiximenis, el papa Alexandre III mana a un abad que redueixi d'un deute els fruits

ponent a l'abat e als frares de sent Loreuç: *Discretioni vestre mandamus quatenus si terram ipsam titulo pignoris detinetis et de fructibus eius sortem recepistis, predictam terram clerico memorato reddatis nisi terra ipsa sit de proprio feudo monasterii vestri.* E la rahó que lo papa atorgua los fruyts a la església en aytal cas sí és, segons alguns doctors, per tal car lo vassal no és senyor mayor ni és dret senyor e, per tal, pus cessa son servey e, per la dita penyora, s'és desexit axí a temps de la dita possessió, la església pot legudament pendre los fruyts axí com seus propiament.

12 Discretioni vestre *ms* districte nobis / 13 pignoris *ms* pigneris / 14 recepistis *ms* recipistis / 17 cas *ms* cars

16-22. Cf. HOSTIENSIS, *Summa Aurea*, cit., *De usuris*, n.7, col. 1620.

rebutts de la penyora «nisi forte terra ipsa de feudo sit monasterii vestris» (*Decretal.* 5, 19, c. 8, FRIEDBERG II, col. 813). La diferència entre els canonistes en explicar el contingut d'aquets cànons ens fa palesa la dificultat que hi trobaren per a donar una justificació que tregués d'aquesta transacció el caràcter usuari i, per altra part, determinar fins on arribava la seva aplicació. Ramon de Penyafort i Bernat de Parma diuen que això és un privilegi especial que té l'Església pel qual pot recobrar allò que és seu. Podria ser que Eiximenis tingués *in mente* l'exposició d'Alexandre d'Alexandria qui diu sobre aquesta primera opinió: «Tollitur vitium usurae, quia Ecclesia ratione feudi non dicitur recipere alienum» (*Tractatus de usuris*, cit. n. 57, p. 145). L'altra opinió és la de l'Hostiensis, predominant en temps d'Eiximenis. L'Hostiensis rebutja les opinions anteriors, en concret aquella que diu que és un privilegi de l'Església, altrament s'excusaria a si mateixa de les lleis de la usura que obliga a tots; per tant, el papa no pot donar un privilegi especial o dispensa i menys donar-ho a l'Església i no als laics. La decretal citada, segueix l'Hostiensis, no és altra cosa que una resposta judicial a una qüestió proposada: «Ad consultationem factam responderetur de iure». Per què és aquest cas una excepció i, per tant, no és un *mutuum*? La resposta cal trobar-la en la natura *rei feudalis*: «Est autem ratio, quae movit papam, natura rei feudalis». El vassall «non est dominus, quamvis habeat utilem actionem vel... non est maior dominus directo, sed utiliter tantum, unde vassallus praesumitur velle donare fructus, quia ad antidora est naturaliter obligatus». Quan el vassall dona el feu al senyor com a garantia d'un préstec, «res de facili revertitur ad id quod ius et natura ab initio concessit». Per tant, els beneficis que hom obté de la penyora no redueixen el deute, perquè tot és ara com si hom no hagués concedit el feu. I aquets motius hom els troba tant en un feu eclesiàstic com en un laic (*Summa Aurea*, cit., *De usuris*, n.7 col. 1619-1620).

Dien axí mateix que, jatsia que lo damunt dit cas aga loch en feu eclesiàstich, emperò no ha loch si lo feu era en for setglar, car no.s troba expressant posat en dret 25
 sinó de eclesiàstich. E açò *ponunt Raymundus, Rodericus et Bernardus super capitulo Conquestus*. Ostiench, emperò, té lo contrari e fa aytal rahó: «O la determinació de la església en esta manera feta // per decretal és vera u no. f. 9ra
 Si és vera, donchs val en lech axí com en clerque, con 30
 aquella mateixa rahó de vassallania e de senyoria sia en feu setglar com en feu eclesiàstich. Si dius que no és vera, segueix-se, per consegüent, que lo fet aquest damunt dit no és en si legut, donchs molt més és vedat al clergue que no al lech, com sia en pus alt estament e en 35
 pus spiritual, per què appar que, si la dita determinació papal se entén a feu eclesiàstich, que molt màs se entén a feu de lech e setglar». E açò que diu Ostiench appar pus rahonable. Ni val ço que los altres en contrari al·leguen quant dien que açò no és exprès en dret, car tots 40
 los cassos possibles no poden ésser en dret, car tots los cassos possibles no poden ésser expressos en dret, basta que rahó natural e fundada en justícia en dret l'om en aytal cases qui són per dret expresses. De aquesta matèria mana la veritat pus largament en lo terç cas següent. 45

26-27. RAIMUNDUS DE PENNAFORTE, *Summa*, cit., L.II, T.7, n.3, nota 1; BERNARDUS PARMENSIS, *Glossa ordinaria*, cit., sobre c. *Conquestus*, *De fuedo*, col. 1737.

27-39. HOSTIENSIS, *Summa Aurea*, cit., *De usuris*, n.7, col. 1619-1620.

LO .Xè. POSA ALTRE CAS DUPTÓS DELS CENSALS MORTS

f. 9rb Lo segon cas és // sobre la matèria dels censals e violaris segons la matèria en que vuy se contén en Cathalunya.³¹

Iss. Cf. *Quaestio disputata inter Bernardum de Podio Ceroso et Raimundum de Area de licitudine contractus emptionis et venditionis cum conditione revenditionis*, Ms. 42 del Monestir de Sant Cugat del Vallès, Arxiu de la Corona d'Aragó, fol. 17rb.

31. Entre les formes d'inversió de capitals difoses a l'època medieval hom pot trobar l'adquisició de rendes privades i públiques. Al principi, quan el pagament era fet *in natura*, en gra o altres productes de la terra, aquesta operació no presentava dificultats especials, doncs era relativament fàcil demostrar que es tractava d'una compra-venda, on no era tant la rígida teoria de la usura el que entrava en joc quant aquella més flexible relativa al just preu. Tot seguit, emperò, als fruits en natura hom hi substituï el correlatiu en diners. Llavors els escolàstics es trobaren en la necessitat de cercar nous arguments per tal que hom veiés clarament els elements que feien possible distingir aquestes operacions del préstec a interès. Deien que adquirir rendes no era un *mutuum*, un canvi de moneda present contra moneda futura, sinó una venda, i precisament una venda en diners comptants del dret a la moneda, on el factor temps no jugava un paper determinant. A més, si hom es trobava davant una operació comercial el preu pagar, és a dir, la renda podia molt bé superar la suma rebuda. També el risc de perdre la inversió per raons diverses justificava la licitud d'aquesta diferència. Des d'el punt de vista doctrinari, malgrat els esforços dels teòlegs i canonistes, les explicacions eren tot altra cosa que satisfactòries, perquè les aparences eren sempre les d'un contracte il·lícit. Això explica la constant recerca de noves formulacions i nous arguments. Eiximenis parla d'aquesta matèria en aquest capítol, sobre els censals morts, i en el següent, sobre els violaris. I ho fa «segons la matèria que vuy se contén en Cathalunya». I, del cert, així és. Hom cercaria inútilment les diverses fonts emprades per Eiximenis. Totes les citacions i explicacions donades per ell tenen llur origen en un únic lloc: un tractat inèdit sobre censals i violaris atribuït a Bernat de Puigcercós, que es troba en el mateix manuscrit on trobarem el *Tractat d'usura* d'Eiximenis, catalogat com *Quaestio disputata inter fr. Bernardum de Podio Ceroso et Raimundum de Area de licitudine contractus emptionis et venditionis cum conditione revenditionis*, ff. 15a-49d (cf. F. MIQUEL ROSSELL, *Catàleg dels llibres manuscrits de la biblioteca del Monestir de Sant Cugat del Vallès existents a l'Arxiu de la Corona d'Aragó*, Barcelona, 1937, pp. 79-80).

E primerament nengun dels censals morts, qui per tal són dits morts car lo comprant no ha nengun dret en les coses sobre que compra lo dit censal, sinó solament dret de percebra la quantitat que compra. E la rahó per què molts han duptat que aytals censals no sia usura sí és per la decretal aquella *extra. De emptione et venditione, Ad nostram*, qui par que vet aytals contractes. Emperò, si lo seny de la decretal consideras, veuràs que ella no parle gens de aquests aytals contractes. Ne.l contracte que la dita decretal posa és de si mateix en just, mas retén lo injust: les fraus que s.i avisten per los comprants e vents.³²

9-10. *Decretal. Gregor. IX, 3, 17, c.5 (FRIEDBERG II, col. 519).*

L'interès d'aquest tractat escrit a la primera meitat del segle XIV, i que esperem poder-lo publicar ben aviat, rau no ta sols en l'aspecte doctrinari, ans en que hom discuteix sobre un problema encarnat a la realitat de Catalunya. Per entendre l'exposició d'Eiximenis només cal llegir-lo.

32. L'argumentació d'Eiximenis en favor dels censals morts, i per tant dels violaris, toca tres punts: a) aquets contractes no són préstecs usuraris ni contractes en frau d'usura; b) són veritables contractes de compra-venta; c) són utilitzats per l'Església. Bernat de Puigercós en el seu tractat, després d'exposar les raons d'il·licitud de la venda dels censals, passa a provar llur licitud seguint el camí dels seus opositors: *ex iustitia pretii, ex forma contractus i ex intentione ementis*. Eiximenis pren, per a demostrar que la compra-venta de censals no és usurària, el segon argument resumit de Bernat de Puigercós. Els contraris a la licitud de la compra dels censals al·legaven que les decretals ho condemnaven. La prova de que aquestes compres «no són viciades per natura de frau o de préstech amagat appar per los dits supòsits»: 1) el comprador no és usurer ni «a acostumat de prestar a usura» 2) no «fou convengut entre ells que mudassen lo nom de préstech en nom de venda»; 3) no és un contracte *de retrovendendo*; 4) el preu pagat pel dret de percebre la renda és just; 5) el comprador, a la fi del contracte, sols recupera la quantitat pagada, no més: «Ad secundam rationem respondeo quod contractus positus in c. *Ad nostram* et in c. *Illo vos* non iudicatur illicitus ex forma contractus sed ex fraudibus adhibitibus in contractu. In nostro autem casu fraudes omnino excluduntur, ut supra patet. In nostro etiam casu non iudicatur ex coniecturis, sed ex certa confessione ementis cui creditur in foro penitentiali. In certis autem et non in hiis que non sunt certa locus est coniecturis, ut dicit regula iuris. Et ubi etiam iudicaretur per coniecturas non possent applicari ad nostrum casum coniecture contente in capitulo *Ad nostram* et in c. *Illo vos*, in fine, ubi dicitur presertim si emens consuevit exercere usuras. Capitulum autem *Ad nostram* loquitur de usurario, ut expresse dicit

E per la primera conjectura de frau és posada aquí en aquell capítol *Illo vos*, en la fi, on diu que presumir pot hom lo frau si lo comprant és usurer e ha acostumat de prestar a usura. Axí mateix, la decretal aquella *Ad nostram* f. 9va parle de usurer, // axí com diu Ostienc en la *Glosa* e 20 Johan Andreu en la *Novella* parlant sobre *Ad nostram*. La segona conjectura de frau són en lo dit cas: car diu que fou convengut entre ells que mudassen lo nom de préstech en nom de venda per tal que lo prestant no pogués ésser convengut per la cort axí com ha usurer. La terça 25 conjectura de frau sí són car en lus patis era, segons que

24 nom *ms non* / 25 la, segueix rahó anul·lat amb punts

17. *Decretal. Gregor. IX*, 3, 21, c. 4 (FRIEDBERG II, col. 526-527). Vegeu l'apartat de fonts on fem veure la relació entre el *Tractat d'usura* d'Eiximenis i la *Quaestio disputata* de Bernat de Puigcerros sobre els censals i violaris.

20. HOSTIENSIS, *Commentaria in quinque Decretalium libros*.

21. IOHANNES ANDREAE, *Novella*, cit., *In tertium*, c. *Ad nostram*, col. 80v-81r. A l'apartat de fonts hom pot comprobar que tant aquesta *auctoritas* com l'anterior de l'*Hostiensis* són de segona mà.

Iohannes Andree ut in *Novella super capitulum Ad nostram*, cui consentit Ostiensis in *Glosa*. Secunda etiam coniectura, que est fundamentum totius fraudis non habet locum in casu nostro, quare, scilicet, prius fuit actum inter contrahentes de mutuo, sed creditor, ne posset conveniri per canonem editum contra usurarios, mutavit contractum mutui in contractum emptionis. Tertia etiam coniectura non habet locum in casu nostro, quia ibi in conditone ponebatur quod venditor non posset recuperare rem venditam infra septem annos primos, sed solum a septenio usque ad novenium, ex quo multum presuntur contra emptorem, quia semper voluit recipere fructus per septem annos, quod fuit signum fraudis magne, ut dicunt predicti duo doctores. Quarta etiam coniectura non habet locum in nostu casu. No est modicum, ymmo iustum; nec etiam minus modicitas pretii esset argumentum huiusmodi doli, sed quando est tanta modicitas quod vix attingit medietatem iuti pretii. In nostro autem casu non solum attingit medietatem iusti pretii, ymmo excedit in tertia vel in quarta parte medietatem iusti pretii. Quinta coniectura etiam que ponitur in capitulo *Illo vos* non habet locum in casu nostro, quia hic semper, quando reddit vel revendit casum venditori, non recuperat plus, sed solum pretium quod dedit. Sexta etiam coniectura que ponitur in capitulo *Illo vos* non habet locum in casu nostro, non consueverunt mutuare nec exercere usuras» (*Quaestio disputata*, cit., fol. 17rb-18ra).

diu la dita decretal, que lo venedor no podia cobrar la cosa venuda dins set anys primers, per consegüent lo comprador havia a reebre ultra lo capital tots los fruïts de .VII. anys. La quarta, car aquí era lo preu massa poch en tant que no atenyia la meytat del just preu. La quinta és posada en lo capítol aquell après *Illo vos* e és que lo comprador cant cobrave lo capital cobrava ja ultra aquells .LX. solidos. E és certa cosa que en los censals morts no.y ha nenguna d'aquestes corruptiles, segons que veuràs si attens a la rahó primera // següent per què appar que la dita decretal no és en res contra lo contracte de la compra dels censals morts.

Mas que axí sia, que la dita compra sia justa, yo.u prov certament axí: Primerament per los supòsits que són en la vera compra d'aquells censals. Lo primer és que lo comprant no ha senyoria de dret ne de fadigua ni loysme ni nengun altre dret en la cosa sobre que.s compra, sinó solament un dret de percebra cascun any la quantitat comprada,³³ ans los possidents aquells béns los

32 capítol *ms* capital / 33 aquells *ms* aquell / 40 primerament *ms* primerament

33. La compra dels censals morts és una veritable compra-venda no de la moneda sinó d'un dret de «percebre cascun any la quantitat comprada», amb carta de gràcia, i la quantitat de 14.000 sous pagada pel comprador pel dret de percebre 1.000 sous de renda és just. Eiximenis resumeix aquí diversos apartats de la *Quaestio disputata* de Bernat de Puigcercós: «Ubi dicitur quod pecunia emi non potest, respondeo et dico quod predicta ratio decipit quemdam magistrum in Theologia, qui mominabatur Henricus de Gavano, canonicus regularis, qui probat multipliciter quod pecunia emi non potest. Idem dicit quod redditus qui consistunt in pecunia non possunt emi ad imperpetuum vel ad tempus. Sed ipse deceptus fuit in hoc, quia non distinxit inter pecuniam et ius percipiendi pecuniam. Ista enim diversa sunt sicut aliud est ius hereditarium et ipsa hereditas. Et aliud est fructus rei et aliud ius percipiendi fructus. Et aliud est ius percipiendi decimam, quod est spirituale et vendi non potest, et aliud est fructus decime qui vendi potest, cum sit temporale. Sic aliud est pecunia ipsa, que nec vendi nec emi potest propter rationem per dictum magistrum assignatam, et aliud est ius percipiendi pecuniam, quod vendi potest et emi... In nostro casu dominium transfertur in emptorem. Et utilius est in hoc similitudo quod sicut in feudo dominus maior retinet sibi aliquod ius, scilicet directum, sic et in nostro casu venditor retinet sibi aliquod ius, scilicet quod possit recuperare rem venditam pro eo pretio...; emptor teneatur vendere rem vel rescindere contractum quomocumque velit venditor» (*Quaestio disputata*, cit ., fol. 19rb).

poden vendre sens voluntat e licència d'aquell qui ha comprat lo dit censal, jatsia que los dits béns totstemps hajen a pasar ab lur càrrech. Lo segon supposít d'aytal compra sí és que aquell qui.l ven lo puxa cobrar per aquell mateix preu per què l'a venut, axí que lo comprador per força ha ha retre tot lo censal totstemps que lo venedor ho vulle. Lo terç supposít és que per tal quant

f. 10ra la dita condició, ço és que.l comprant l'aia totstemps // a etre si lo venent lo vol reebre, per açò lo censal val menys al comprador e per tal hi dóna menys. Car antigament qui comprava mil solidos de renda dava per ells vint milia solidos, e ara per rahó de la dita condició se'n leven six milia, car més valen .M. solidos en alou que no fan .M. solidos en feu.³⁴ E que sia justa cosa que, per la dita

34. La quantitat de 14.000 sous que el comprador dóna per 1.000 sous de renda és justa. Tota l'exposició que Eiximenis fa no és altra cosa que repetir, encara que d'una manera un mica confosa, el que hom troba en l'exposició del primer argument emprat per a justificar la licitud de la compra dels censals en la *Quaestio disputata* de Bernat de Puigercós: «Et primo probo quod, dato et posito quod pro mille solidis talis censualis dentur viginti mille solidi quando venditur absolute sine conditione, quod tamen verum non est, quia frequenter est datum pro minori preti in pluribus loci Cathalonie, tamen, hoc concessio, adhuc non est iniustum pretium, si non dentur nisi .XIII. mille solidi, quando venduntur cum predicta conditione, quare nulli debet esse dubium quod mille solidi minus valent venditi cum predicta conditione quam si vendantur pure et absolute et sine omni conditione, sicut mille solidi in feudo minus valent quam mille solidi in allodio; et sicut predium venditum cum conditione onerosa minus valet quam venditum sine conditione; et sicut res vendita cum conditione retentionis alicuius iuris, quod sibi retinet venditori, minus valet quam si nullum ius venditor sibi retineret. Constat autem quod sicut in feudo dominus alodialis potest sibi retinere feudum, si vendatur, ita et in proposito: venditor non solum potest sibi retinere si venditur, immo de necessitate etiam contra intentionem emptoris potest recuperare rem venditam; et quod plus est, licet feudatarius non habet vendere feudum domino alodiali pro certo pretio, tambe iste emptor habet vendere vel reddere illud censuale pro certo pretio venditori quandocumque velit retinere. Idem patet ex similitudine predii venditi cum conditione, maxime si sit onerosa. Certum est autem quod predicta conditio multum est onerosa. Quod enim aliquis habet vendere rem suam quandocumque alius velit etiam contra voluntatem suam multum est onerosum. Idem etiam patet ex similitudine rey que venditur cum retentione alicuius iuris vel domini, quod venditor sibi retinet in vendendo, quia tunc emptor non habet tantum dominium nec tantum ius in re vendita quam haberet si venditor nichil sibi retineret. Et sic est per omnia in nostro casu, nam venditor sibi retinet ius recuperandi quandocumque velit rem

condició e per tal quant solament ço que costa ha lo com- 60
 prador a tornar, per tal se'n leven sis milia solidos, ap-
 par, per tant, car maior càrrech és haver .M. solidos ab
 les dues dites condicions que no haver-los en feu, car lo
 feudatari no a a vendre per força al senyor al loer son
 feu per cert preu, per consegüent appar que lo censal ab 65
 la condició damunt dita notablement val molt menys que
 si.s venia en feu. Ara és certa cosa que .M. solidos en feu
 se darien per quatorze milia e per menys. Com, donchs,
 dels .XX.^M solidos, per les dites condicions, sien desfal-
 cats sis milia, qui són quaix la quarta part // de mil soli- 70
 dos censals menys, appar que lo preu roman prou bas-

venditam pro eodem pretio. Et sic possent infinita similia adduci ad probandum quod censuale venditum cum predicta conditione nimis onerosa emptori, multo minus notabiliter valet quam si vendatur pure sine dicta conditione. Igitur sequitur quod non est iniustum pretium si minus detur quando venditur cum predicta conditione etiam si notabiliter minus detur, imo etiam iniustum pretium ex parte venditoris, si tantum vellet habere cum predicta conditione quam sine ea, quare reciperet notabiliter plusquam valeat cum predicta conditione. Nec valet si dicatur quod emptor tantam commoditatem habet ex censuali vendito cum conditione quantum haberet si emisset sine conditione. Hoc quidem non valet. Primo quidem quare ex hoc non sequitur quod tantum valeat cum conditione predicta quam sine ea, licet eandem commoditatem haberet, sicut patet in exemplis suprapositis, sicut .M. solidi feudales numquam valent tantum quantum .M. alodiales. Et sic est in predicto vendito cum conditione onerosa et in re vendita cum conditione iuris, quare valor rei non solum pensatur ex fructu vel ex commoditate seuquente sed ex pluribus aliis causis. Sic mille solidi in omnibus multo puls valent in prediis et in re honorabili quam in re non honorabili et ex pluribus aliis causis. Non est etiam verum quod tanta sit commoditas in mille solidis venditis sine conditione illa. Non solum enim *commoditas* est ex fructu percepto sed etiam ex eo quod potest vendere quando vult et cui vult et potest retinere quando vult et quantum vult; et ex hoc si vendat maius pretium consequatur et maius si uno tempore vendat quam alio. Et multas commoditates, preter fructum qui sequitur, habet emptor quando emptor non tenetur vendere nisi velit et quando velit et quod quo pretio velit» (*Questio disputata*, cit., fol. 16rb-17ra).

tant a la valor dels mil solidos censals ab condició.³⁵ D'aquesta matèria, si a Déu plau, s'a a tractar pus longament de la matèria de avarícia en lo *Terç Libre del Crestià*, per què açí bast ço que dit és quant aquest supòsit. Lo 75 quart supòsit és que aquest contracte no.s face entre usurers ne ab nengun préstech, mas sia pura venda sots los supòsits damunt posats.

Per tots aquests supòsits appar la compra de aquests censals ésser luny del cas de la decretal avistat ab les males coniectures damunt al·legades. En prenent summariament tot ço que dit és, poden fer aytal rahó: Aquestes compres no són viciades per natura de frau o de préstech amagat o de qualque mal altre contracte, axí com

77 *usurers ms usures*

74. FRANCESC EIXEMENIS, *Terç del Crestià*, Ms. 91, Biblioteca Pública Universitària de Barcelona, fol. 329vb - 331rb. Vegeu sobre això la introducció.

35. Tot i admetent que 20.000 sous fossin un preu just per mil sous de renda, tanmateix els 14.000 sous que hom pagava, tant en el moment de la confecció del *Tractat d'usura* com de la *Quaestio disputata*, en el cas dels censals morts amb la condició esmentada són una quantitat prou bastant per a no concloure que hi ha engany i, per tant, que el contracte no és sospitós d'usura. Eiximenis resumeix el raonament de la *Quaestio disputata* sobre el just preu. En el cas que el just preu fos 20.000 sous, els 14.000 sous, que hom paga ara per 1.000 sous de renda, ultrapassa en molt la meitat del preu hipotètic de 20.000 sous considerat just pels contraris a la venda dels censals. Per tant, 14.000 sous són un just preu segons el Dret i la doctrina dels teòlegs: «Non est modicum ymmo iustum. Nec eiam omnis modicitas pretii esset argumentum huiusmodi doli; sed quando est tanta modicitas quod vix attingit medietatem iusti pretii. In nostro autem casu non solum attingit medietatem iusti pretii, ymmo excedit in tertia vel quarta parte medietatem iusti pretii. Secundo defficit dicta ratio in hoc quod dicit quod pretium iustum non debet esse in arbitrio ementis, qui semper vult pro minori pretio habere. Et ego respondeo ad hoc quod est in arbitrio ementis simul cum arbitrio vendentis, quia sicut emens vult minus pretium dare ita et vendens vult mains pretium habere. Et illud est iustum pretium in quo ambo conveniunt, quia, ut dicunt iura, contractus legem accipiunt ex pactis vel ex conventionibus contrahentium; et, sicut illud est iustum pretium in quo assensunt emens et vendens, dum tamen deceptio, fraus et dolus non interveniat in contactu, quia, ut dicunt omnia iura, tantum valet res quantum vendi potest. Unde, si res exponatur venalis pluribus et non inveniatur qui plus offerat, illud erit iustum petium quod plus offerens dabit, dum tamen nulla deceptio interveniat» (*Quaestio disputata*, fol. 17rb i 20rb-20vb).

appar per los dits supòsits; ne són viciades per injust 85
 preu, axí com havem ensenyat per lo terç supòsit; ni bi-
 ciades per la mala intenció dels comprants o venents, axí
 f. 10va com diu lo quart supòsit; // ne.y appar altra via per
 què.s deia viciar, donchs segueix-se que sia justa e bona.

Segonament fas aytal rahó: Aquest contracte no és 90
 vedat per la Sglèsia, ans és per ella aprovat, en quant ella
 compra e posseïx molts beniffets sustentats en aytals
 censals;³⁶ donchs appar que sia just certament, car aquest
 contracte és justificat per egualtat de justícia e més per
 lo venent que per lo comprant per rahó de la dita condi- 95
 ció, la qual cosa és per lo contrari en lo contracte de
 usura; e per tal los mercaders no volen comprar conti-
 nuament, car més guanyen en les mercaderies.³⁷ Per què

36. També aquest argument d'autoritat, l'actuació de l'Església, el treu Eiximenis de la *Quaestio disputata* de Bernat de Puigcercós qui respon a Enric de Gant: «Alias sequeretur quod censualia mortua sive viva numquam emi nec vendi possent, quod est maxima absurditas, cum multa beneficcia ecclesiastica consistunt ut plurimum in censualibus peccunie, Ecclesia sciente et approbante. Et sic fit in casu nostro, quia non emitur peccunia sed ius percipiendi peccuniam. Ista enim ratio est contra eos qui nostrum contractum reprobant, nam ipsi concedunt quod licite et iuste potest emi censuale mortuum, si ematur pure et sine conditone quia, si predicta ratio dicti magistri esset bona, non liceret emere censuale mortuum pure et sine conditone, quod est contra eos. Unde et alii magistri reprobantes dictam rationem concedunt quod possunt emi redditus ad imperpertuum et ad vitam, sicut fit in violario, et hoc dicunt maxime pertinere ad illos quibus prohibita est negotiatio, sicut sunt clerici et religiosi, qui vivunt de redditibus datis vel emptis. Et totus mundus utitur talibus contractibus. Un de ratio dicti magistri reprobat omnes status mundi, quod est periculosum» (*Quaestio disputata*, cit., fol. 19rb-19va).

37. La raó d'aquesta afirmació d'Eiximenis hom pot trobar-la també en el tractat atribuït a Bernat de Puigcercós: «Ad tertiam rationem dicendum est quod in pluribus deficit. Primo deficit in facto quod subponit et asserit scilicet quod .M. solidi venditi pure et sine conditione predicta vendatur communiter pro mille libris. Hoc enim dictum, salva reverentia dicentis, non est verum, quare michi constar per inquisitionem quam ego feci per decanum Cervarie quod pluries fuerunt vendita censualia mortua pure et sine conditione ad ratonem centum solidorum pro mille quadringenti solidis; et secundum istam taxationem vel formam non dabantur pro mille solidis nisi .XIII. mille solidi; nec fuit inventum in tota illa terra qui amplius daret nisi solum unus qui modicum amplius dedit ut sic, illo modico multiplicato, ascenderet pretium mille solidorum ad .XIII. milia .CCL. solidos et fuerunt inventi multi qui minus dederunt pro

appar que per nengun vici aquest contracte no pugua ésser inpugnat ne maculat, per rahó d'açò deven haver 100 gran consciència aquells qui públicament dien que aytals contractes sien usuraris, car diffamen aquells qui n'han ells pronathan a viure'n ab càrrech de consciència de açò que no.ls cal haver scrúpol nengun; pensar deven aytals que en les rendes qui.s venen de censals no morts se do- 105
 f. 10vb nen .M. solidos per vint milia, // emperò venen-s'o ab loysme e ab fadigua e ha emperes qui són grans e tres coses e tan grans que notablement valen los .VI. milia solidos que hom defalca del censal mort per la dita condició dessús dita, per què no cal que ço qui.s dóna per lo 110 censal mort attenya la meytat del just preu del censal mort ab l'altra meytal de la altra meytat axí que sien quinze milia solidos, car basta que lo preu del dit censal attenya a just preu axí com són .XIIIe. milia solidos, e axí mateix que nengú comunament no.y dóna més, jatsia 115 que los venents hi facen lur poder.³⁸

dicto censuali mortuo vendito pure et sine conditione. Et sic est et fuit comune pretium in illis partibus et in Illerda et in Tharracona, nec est inventus ibi aliquis qui maius pretium dederit et ubi aliquis maius pretium dedisset» (*Quaestio disputata*, fol. 19vb-20ra).

38. En cas que el comprador fos el més beneficiat, hom sospitaria de la intenció del comprador i, pert tant, el contracte podria ésser usurari o en frau d'usura: «Unde in hoc stat tota iustitia istius contractus quia emens non mutuat ed emit, nec intendit mutuae sed emere, et dat iustum petium quia nullus est qui plus offerat quam ille. Venditores enim, qui cum tali conditione vendunt, sempre querunt qui maius petium velint dare, unde quia est magna utilitas venditorum talium quam emptores, quare mercatores communiter talibus contractibus non utuntur quia plus lucrantur in aliis mercationibus» (*Quaestio disputata*, cit., fol. 21ra-21rb).

LO .XIÈ. TRACTE DE LA JUSTIFFICACIÓ DELS VIOLARIS

Per ço que dit és dels censals morts appar què poden dir dels violaris comprats a vida, car, servades les legudes circumstàncies damunt queucom tocades en la matèria dels censals, axí que aytal compra no.s façe en frau de usura e que.s faça ab just preu, los violaris són tenguts per leguts e per justs.³⁹ 5

f. 11ra E açò nota: Que frau de usura se prosomeix en los contractes per // los senyals següents. Lo primer, si lo comprador havia stimat de prestar a usura. Lo segon, si lo comprador ultra lo capital demane sots qualche cautela qualche cosa ultra lo capital. Lo terç, si posa aquell guany en pati exprès o amagat. Lo quart, si lo preu és poch e contra custuma en semblant comprats. E açò tot se toca *extra. De usuris, Ad nostram et in capitulo Illo vos.* 10

En suma e breu, per què attén açí que liurgerament 15

2 dels violaris *ms* del violari

14. *Decretal. Gregor. IX*, 3, 17, c. 5 i 3, 21, c. 4 (FRIEDBERG II, col. 519 i 526-527).

15-ss. Cf. *Quaestio disputata*, cit., fol. 46vb i 47ra.

39. El violari no és altra cosa que un censal. Aquest contracte atorga la facultat de percebre periòdicament una renda, és a dir, una pensió en diners durant la vida d'una o dues persones, a canvi del lliurament d'un capital. Eiximenis i Bernat de Puigercós, doncs, exposen *mutatis mutandis*, els mateixos arguments dits per a provar la licitud dels censals morts. Vet aquí perquè Eiximenis comença descartant qualsevol sospita sobre que aquest contracte sigui usura o sospitós de frau d'usura.

pots conèixer la justícia del preu del violari⁴⁰ atnent a la etat e a la sanitat e al nombre d'aquells a vida e a sanitat e a nombre dels quals se compren, car segons que aquestes circumstàncies són millors per lo comprant, aytant lo preu deu ésser major per profit del venent. E axí és axí 20 que en cascun dels contractes sie dreita intenció e ab les condicions acostumades, ço és que lo venedor lo puxa reenbre quant li plau, appar que lo contracte sia just. E donen açí consell los doctors que.s a vida d'aquell qui.l ven per tal que lo venedor no desig la mort d'aquell a 25

f. 11rb vida del qual lo fa, car per aquest peccat // a cesar, és

22 puxa, segueix vendre als ms / 26 peccat, segueix a ce- anul·lat amb punts

40. Com en el cas dels censals morts, el que hom compra no és una quantitat de moneda, sinó, com diu Bernat de Puigercós, el dret de percebre de part del venedor una certa quantitat de pecúnia anualment durant la seva vida: «Michi autem... non videtur iste contractus ex forma sui illicitus, quare ego non dico ibi esse contractum mutui sed contractum venditionis et emptionis. Nam proprie non possumus dicere quod ibi res empta sit pecunia, sed emens certa suma pecunie tramquam pretio emit a vendente ius percipiendi ab ipso certam quantitatem pecunie annuatim ad vitam suam, hoc est ad vitam ementis. Ius autem percipiendi aliquam quantitatem pecunie annuatim non est pecunia et sic pecunia non emitur» (*Quaestione disputata*, cit., fol. 34vb). La sospita d'il·licitud podria venir per la injustícia del preu pagat. Si l'adquisició d'un violari és un contracte de compra-venda, la diferència entre el preu pagat i la quantitat que hom rebrà no pot ultrapassar la meitat del just preu; però la quantitat percebuda del violari podria ultrapassar en més de la meitat el preu pagat, considerat en principi just, doncs la seva percepció pot durar més d'una vida. El mateix es pot dir de la renda pagada, que segons les circumstàncies, podria ésser que no arribés a la meitat del capital lliurat. Com en els contractes de compra-venda a crèdit, el dubte raonable justifica el preu pagat. Bernat de Puigercós ho explica així: «Sciendum quod iste contractus licitus est quando inter ementem et vendentem servatur illa equitas quam requirit equitas iuris naturalis, hoc est quando, ponderata etate ementis et sanitate vel infirmitate et periculis que possunt vitam obviare, et compensatis aliis circumstantiis que debent inspici, etiam compensatis quantitate pretii que datur ab emente, non potest discerni facilliter utrum meliorem partem habeat iusto contractu vendens vel emens... dubium est utrum vendens plus det quam accipiat sive emens plus accipiat quam det, videtur tamen quod ratione dubii excusetur» (*Quaestio disputata*, cit., fol. 35ra i 36ra).

vedat que renda de benefíci que no vagua que no sia permesa a nengún per tal que aquell a qui és promesa no desig la mort d'aquell qui és possident.⁴¹ Ne aquest contracte legim ésser vedat majorment quant les parts són 30 reduhides ha egualtat de justícia aytal que appar a cascú que les parts sien eguals. E açò posa *Ostiensis, libro .III°, capitulo De usuris, articulo .II°.*

32-33. HOSTIENSIS, *Summa Aurea*, cit., *De usuris*, n. 8, col. 1626; cf. A.-M. HAMELIN, *Un traité de morale économique*, cit., n.74, p. 153.

41. Si per la seva forma i natura aquest contracte no és usurari, sí que pot ésser maculat per la intenció dels contraents, però no l'invalida: «... de mala intentione quam possunt habere contrahentes, puta quod emens plus vellet vivere, vendens autem vellet quod citius moriatur... Nec propter hoc est dicendum quod donatio ex sua forma sit illicitus. Igitur, si iste qui tradidit emendo .VI. vel .VII. M. solidos servaverit supradictam equalitatem iusti pretii secundum quod valor illorum annualium. .M. solidorum communiter extimatur, pensata conditione persone quoad etiam ementis et pensatis ceteris que ad hoc pertinent, non est usurarius censendus ex natura contractus... Michi enim sufficit de natura contractus quia nec plus ponitur in questione...» (*Quaestio disputata*, cit., fol. 46vb i 47ra).

LO .XIIÈ. MOU LA MATÈRIA DELS MOGUBELLS

Lo terç cas duptós sí és sobre los mogubells, qui ara s.ich use, si són leguts justs. E per tal que pus clarament veies aquesta matèria, deus saber que ara s.ich usen les següents spècies de mogubells.

- La primera sí és quant algun per via de préstech recobra ço que lo príncep li deu per sa quitació o per servey personal o per son salari. E que aquesta via de prestar sia leguda, provem-ho per les següents rahons. La primera sí és car aquest és legut de recobrar lo seu; donchs, si lo príncep me deu mil solidos e yo prestant-li los cobre, no fas mal a nengú, ans lo príncep fa a mi gran injustícia, qui per aytant temps me retén ço que li e prestat e ultra rete.m ço que.m deu o no.m vol // donar lo meu graciosament axí com és obligat *iuxta illud Thobie: Merces mercenarii apud te maneat, et Levitici .XIX., id.*
- La segona és aquesta: Leguda cosa és a cascun reembre sa vexació segons que appar *extra. De simonia, Dilectus filius*; com, donchs, retenir-me lo meu sia notable vexació e maiorment si n'e menster, donchs leguda cosa és que ab préstech o ab quinaque via me delliura d'aquesta

9 aquest *ms* aquesta

5 ss. Cf. ALEXANDER DE ALEXANDRIA, *Tractatus de usuris*, cit., n. 116-122, pp. 172-175.

14-15. *Tob.* 4, 15.

15. *Lev.* 19, 13.

17-81. *Decretal. Gregor.* IX, 5, 3, c. 28 (FRIEDBERG II, col. 758-759).

vexació. La terça és aquesta: Car la decretal primera *extra. De usuris* atorga aquest aytal préstech ésser legut e bon segons appar aquí a ja es damunt al·legada e vull-la açí repetir tot lonch per mils a veure la sua sentència, e diu axí: *Plures, et cetera. Generalis concilii decrevit auctoritas ut nullus constitutus in clero vel aliud genus usure exercere presumat. Et si quis possessionem alicuius data pecunia sub hac specie in pignus acceperit, si sortem suam deductis expensis de fructibus iam percepit, absolute possessionem restituat debitori. Si autem aliquid minus habet, eo recepto, possessio libere ad dominum revertatur. Quodsi post huiusmodi constitutum in clero quisquam, extiterit, qui detestan- || -dis usurarum lucris insistat, ecclesiastici officii periculum patiatur, nisi forte fuerit beneficium Ecclesie, quod redimendum ei hoc modo de manu layci videatur.* Per lo dit pàrraff *nisi forte* appar clarament que és legut al clergue a prestar per reembre son beneffici e, per consegüent, és fa pus legut a lech, segons que damunt en semblant matèria és tocat. E açò posa expressament la *Glosa* d'aquesta decretal. E aquestes són les rahons que al·leguen aquells qui justifiquen aquest aytal préstech.

25 *Generalis concilii ms grandis consilii* / 26 *exercere presumat ms exercerent presumant ut* / 30 *minus ms nullus* / 31 *libere manca al ms; huiusmodi ms huius* / 32 *qui, segueix destend anul·lat amb punts* / 34 *ei manca al ms*

21-35. *Decretal. Gregor. IX, 5, 19, c. 1 (FRIEDBERG II, col. 811).*

39. BERNARDUS PARMENSIS, *Glossa ordinaria*, cit., sobre c. *Plures clericorum*, *In clerico, Beneficium*, col. 1732-1733.

LO .XIIIÈ. DESTRUHI LOS FONAMENTS DE LA OPPINIÓ
PRECEDENT

Contra aquesta via fan alguns theòlechs les següents rahons.

E la primera rahó sí és a destruir los fonaments de la dita oppinió. E volen açí aquests ensenyar que no sia le-
guda cosa e nengú prestar a altre per lo cobrar lo seu. E 5
primerament prenen que lo primer fonament sie nul·le
quant dien que a cascun és legut recobrar lo seu, car,
com per açò conceben lur propòsit, appar que general-
ment vulam posar lo dit fonament ésser ver, car, si no
plauen, generalment no conclourien res a lur propòsit. E 10
f. 12ra que // lo fonament aquest sia falç axí entès appar-ho car
a nengú no és legut recobrar lo seu per via no leguda,
axí com és per monsónegua, ni per furt, ni per nenguna
via no vedada il·lícita; ne és legut a l'hom soriós de reco-
brar son coltell, si altre lo té, com llavors se pos a peril 15
de fort homey ho qualque mal notable a son prohisme;
ne, per consegüent, és legut de cobrar lo seu per via de
préstech com sia vedat per Jhesuchrist, *Luce* .6°.; Que
nengú no prest a guany. Ara, és certa cosa que aquell 20
que axí presta per cobrar lo seu, fa lo seu de millor con-
dició que no era primerament quant era sots mà strana,
la qual condició és estimable per peccúnia e la qual él
ateny per aquell préstech.

18 6° ms 8°

1. Cf. ALEXANDER DE ALEXANDRIA, *Tractatus de usuris*, cit., n.116-122, pp. 172-175.

18. *Lc.* 6,35.

Item, que lo dit fonament sia manifestament fals
 appar-ho per tant car certa cosa és que, si yo prest a tu 25
 cent solidos, tu est a mi tengut naturalment: em deus re-
 prestar en cas que yo te'n empre, segons que appar *ex-*
tra. De testamentis, Cum in officiis; donchs, aquella obli-
 gació natural sobre tu és naturalment mia e tu la deus a
 f. 12rb mi. Si, donchs, lo teu fon- // -dament és ver, que ço del 30
 meu pus cobrar totstemps per préstech, segueix-se que
 yo prestant aur te puch, e ab pati a retre'm mon deute, ço és a
 vilment obligar o ab pati a retre'm mon deute, ço és a
 prestar-me quant yo.u vulla, axí com puch civilment obli-
 gar aquell qui.n deu a retre-m'o en cert temps a hora 35
 prestant-li segons tu dius'. E, emperò, cosa és manifesta-
 ment falsa, con en lo dit contracte haia usura; car obligar
 altre a prestar per tal quant li prest, és obligar a cosa ex-
 timable per peccúnia. E que açò sia pura usura, ço és
 prestar per obligar l'altre a represtar, ensenya la *Glosa* 40
 qui és .XIV., q. III., *Si feneraberis*. E axí mateix posa Ra-
 mon e Godofre ens lurs *Summes* en aquesta matèria. Per
 aquesta via appar que no és leguda cosa totstemps reco-
 brar lo seu en tota manera. Axí appar que digna lo dit
 fonament primer de la dita oppinió. 45

Item, certa cosa és que no és a nengú legut cobrar lo

33 obligar *ms* obligat / 38 obligar *ms* obligat / 41 XIV *ms* IX / 46 nengú, *segueix*
 que no és *al ms*

24 ss. Cf. ALEXANDER DE ALEXANDRIA, *Tractatus de usuris*, cit., n. 120,
 p.174.

28. *Decretal. Gregor. IX*, 3, 21, c.7 (FRIEDBERG II, col. 540).

36-38. Cf. S. THOMAS AQUINATIS, *Secunda Secundae*, cit., q. 78, a.2, *Ad quar-*
tum, p. 484.

40-41. IOHANNES TEUTONICUS, *Glossa ordinaria*, vegeu-la en *Decretum Gra-*
tiani emendatum et notationibus illustratum una cum glossis Gregorii XIII iussu editum,
 Lugduni, 1506, C.14, Q.3, c.1 *Si foeneraveris*, *Expectas*, col. 1050.

41-42. RAIMUNDUS DE PENNAFORTE, *Summa*, cit., L.II, T. 7, n. 4, col. 542;
 GOFFREDUS DE TRANO, *Summa*, cit., n.20, p.442.

seu ab manera furtiva, ans ne seria punit per la cort set-
 glar e en for secret, axí com aquell qui ha fet contra lo
 f. 12va manament de Déu qui veda // furt, qui sovén esta més 50
 en la matèria que no fa en la sustància de la obra e, per
 tal, veda mon Senyor no solament la obra ans encara la
 matèria quant diu, *Deuteronomii .XVI°.*: *Quod iustum est*
iuste exequeris.

E, per açò, appar axí mateix que lo segon fonament
 lur no val res quant diu que legut és a cascú pendre sa 55
 vexació, car, jatsia que açò sia legut en manera leguda,
 no, emperò, per via no leguda, car, com diu lo Apóstol,
Romanis .III°.: *Non sunt facienda mala ut eveniant bona.*

E, per tal, nengú no deu comprar los sacraments de ca-
 pellà ne d'altre per bé que. lls haia menster, no contras- 60
 tants que sien seus per lig de natura e per ordinació de
 la Església e jatsia que li sia feta injúria, si lo són negats
 lavors, e jatsia que. l capelà sia tengut de dar-los-i, ans
 deu hom sostenir sa vexació que no rembre-la axí per via

de simonia axí com a cosa d'aquells qui. ls demana. Em- 65
 però, segons que posen los doctors, specialment o posa
Iohannes, .I., q. .I., Baptizandis. Axí mateix, com per Jhe-
 suchrist sia manat que no sia dat préstech ab guany, axí

f. 12vb com // dit és, per tal, dien aquests, no és legut a nengú
 que ab préstech reema sa vexació en aytal cas ni en altre, 70

48 for ms fer / 55 pendre escrit sobre vendre / 57 no al marge esquerre / 69 aquests,
 segueix doc- anul·lat amb punts

46-47. Cf. ALEXANDER DE ALEXANDRIA, *Tractatus de usuris*, cit., n. 121, p. 174.

49. Cf. *Ex.* 20,15.

52-53. *Deut.* 16,20.

58. *Rom.* 3,8.

67. IOHANNES TEUTONICUS, *Glossa ordinaria*, cit., C. 1, Q. 1, c. *Baptizandis*, col. 548.

68-69. *Lc.* 6,35.

com aytal redempció caya en preu de peccúnia. E, per consegüent, qui axí la reem comet vera usura. Ne la decretal que al·leguen és a propòsit, car aquí lo papa dóna de consell a l'elet en bisbe que don a.que'll qui li empatxa lo ús de la justa elecció alguna cosa e açò per tal que no l'enpatxa pus en son dret, e axí pot reembre sa pròpia vexació. En aquest cas, emperò, que jatsia que lo ver elet en bisbe puxa reembre sa vexació donant alguna cosa a l'enpatxant-lo, emperò ja per axò no.s segueix que li puxa enprestar per reembra sa pròpia vexació, ne lo papa fa aquí menció de açò.

Al terç argument, quant posa per fonament la decretal *Plures*, responen alguns que nostro senyor lo papa aquelles paraules no entén a licenciar nengú ne ha proposat axí com leguda cosa que prest a altre per recobrar lo seu, axí com appar siguants les paraules aquelles, les quals són aquí aquestes: // *Nisi forte fuerit beneficium Ecclesie quod redimendum hoc modo de manu layci videatur*; car ell posa aquí dos termes qui estrenyen molt l'om a lexar se a aytal préstech a fer: lo primer terme és aquell *forte* e lo segón és aquell *videatur*. Per què nota açí primerament que lo sant pare no atorgua aytal cosa plenariament a clergue, car diu *forte*, que és dicció dubitativa; ans ho posa sots dupte e sots modificació expressa en lo *videatur*. Qui.s segueix, segons los theòlechs, als quals pertany en aquesta matèria màs a diffinir que a canonistes, en quant la matèria aquesta és de for estret de consciencia, segons, donchs, aquests lo *videatur* és dicció qui inimex que ans que aytal cas se atorch a nengun, que sia vist e examinat de sa justícia per aquells a qui pertany, per què appar que ens temps de aquest sant pare, qui fo Alexandre terç, encara aquesta matèria era pregonament diffusa

93 diu *escrit sobre dus* / 97 for *ms sor*

83 ss. *Decretal. Gregor. IX*, 5, 19, c.1; vegeu text a les línies 21ss del cap. 12; cf. IOHANNES ANDREAE, *Novella*, cit., *An quintum*, p. 72r.

- f. 13rb ni tractada axí com ara és e, per tal, la lexa él a determinació dels següents, segons que ensenya per les dites paraules, de que // pots veure com la *Glosa*, qui és aquí de 105 *Bernardo Parmensi*, parla massa temerariament: qui lo cas que lo sant pare posa en dupte, ell lo determena lexant-lo a setglar e a clergue axí com a just sens tota altra allegació e fonament, que no.y posa sinó aquest, car diu que aytal préstech se pot fer legudament pus que lo 110 prestant no recobra sinó sol del seu, lo qual fonament és nul·le segons aquesta oppinió, axí com damunt és dit largament.

106 parla *ms* purala

105-113. BERNARDUS PARMENSIS, *Glossa ordinaria*, cit., sobre c. *Plures clericorum, Beneficium*, col. 1732-1733.

LO .XIIIÈ. PROVA QUE NENGÚ PER PRÉSTECH PUXA
COBRAR LO SEU

Mas que axí sia, ço és que no sia legut de prestar a qualsevol persona del món per recobrar lo seu, provenho alguns theòlechs per les següents rahons.

- La primera és aquesta: segons doctrina del Salvador, *Luche* .6º., nenguna cosa temporal no deu l'om sperar de atenyer de guany per rahó de son préstech, car lo préstech se deu fer purament e liberal e solament per la amor de nostre Senyor Déu. E açò vol dir lo dit manament de Déu qui diu axí: *Mutuum dantes nichil inde sperantes*, car lo *nichil* és negació negativa e universal, per la qual // nos dóna nostro Senyor a entendra que ell no vol que nenguna cosa temporal del món sia dada a nengú per rahó de son préstech. E açò conferma un comun dit dels theòlechs que dien que manament negatiu obliga *pro sempre et ad semper* e, per consegüent, en tot cas; donchs apar ver ço que dit és: per rahó de préstech nengú no deu sperar nenguna cosa temporal. Açò axí mateix es damunt tractat en lo començament. Mas que lo rement lo seu per via del préstech reeba notable guany temporal per lo préstech prove.s axí. Primerament, car lo prestant fa lo seu de molt milor condició que sens lo préstech. Appar-ho per ço: 'Que ans del préstech lo deute teu e
- f. 13va 5
10
15
20

11 nos *repetit al ms* / 16 ver *ms vet* / 21 que, *segueix lo préstech al ms*

9-10. *Lc.* 6,35.

14-15. Cf. S. THOMAS AQUINATIS, *Secunda Secundae*, cit., q. 33, a. 2 *Respon-*
deo, p. 232.

- ço que reebes per lo préstech era teu solament de dret e
 après de préstech lo teu és teu no solament de dret ans
 encara de dret e de fet, lo qual fet sobre lo dret ajusta 25
 notablement a la valor de la cosa, donchs de tota aquella
 val.lor qui és guany del préstech tu romans usurari axí
 prestant'. Conferm aquesta rahó per los propis principis
 dels contraris. Axí, certa cosa és que aquests dien que
 f. 13vb .M. // solidos pagats per mal pagador valen .M. solidos. 30
 E proven-o per tant car dien ells com les coses valen ay-
 tant com haver-s'en pot per venda de comuna stimació.
 E comunament se dóna la una de les cautel·les per dos
 solidos, donchs .L. lliures no valen sinó cent solidos.
 Que, donchs, per préstech tu faces que la valor de cent 35
 solidos puig a la valor de mil solidos, certa cosa és que
 açò és notable guany; e, com lo aconseguesques per via
 de préstech, appar que axí prestant és usurari. Item, lo
 dret de la propietat se procura hom per lo fet, car haver
 dret en la cosa sens la propietat o possessió de fet, poch 40
 se val. Com, donchs, lo dret qui s'apela juspartida val·le-
 ya alguna cosa, ço és aquella qui.s dóna per lo compra-
 dor del dret, sens que no ha lo fet, e lo fet valla més e
 sia principal fi del comprant, segueix-se, axí com dit és,
 que qui préstech consegueix lo fet el ajuste al dret, que 45
 aytal serà notable guany en lo préstech e, per conse-
 güent, és usurari.
- La segona rahó és aquesta: Provat és damunt que
 f. 14ra usura és naturalment mala e de // si mateixa; com, don- 50
 ques, usura sia tot guany temporal aconseguit per lo hom
 per via de préstech, segons que està ja damunt posat en
 la diffinició de usura, segueix-se que lo prestant ha a re-
 cobrar lo seu e fahent lo prest a bia de millor condició e
 de ffet comet usura.

30 pagats per mal pagador valen .M. solidos *al marge esquerre* / 48 rahó, *segueix* 1-

La terça és aquesta: Obra virtuosa e bona principal- 55
 mente requer que la circumstància sua sia bona en la ma-
 nera segons que Aristòtil en la *Ethica* e los philòsofs mo-
 rals an posat en la ley de Déu qui posa expressament,
Deuteronomii .XVI., dient: *Quod iustum est iuste exequeris*.
 Com, donchs, guanyar cosa temporal per via de préstech 60
 sia cosa prohibida e vedada per tota ley, axí com damunt
 és dit, segueix-se que reebra lo seu per préstech pus
 l'om ne aconsegueix guany, sia cosa prohibida e vedada.

La quarta rahó sí és fundada en la intenció del Salva-
 dor quant feu lo dit manament: *Mutuum dantes nichil* 65
inde sperantes. Car certa cosa és a qui guarda la intenció
 sancta sua en tot aquell capítol que ell entén per diverses
 vies l'om induhit a exercitar-se en obres de pura caritat,
 qui segons induhit a exercitar-se en obres de pura cari-
 tat, qui segons lo Apòstol *non querit que sua sunt, Pauli* 70
 f. 14^b *Ad Corintios* .12°. E, per tal, diu: // *Nichil inde sperantes*.
 Quant, donchs, lo prestant per lo préstech *querit que sua*
sunt e avista e troba per esta via ço que havia perdut,
 segueix-se que el presta no per caritat ni segons la inten-
 ció del Salvador, ans per son guany e profit temporal e, 75
 per consegüent, en sa intenció e en sa obra roman ver
 usurari. E pot-se confermar aquesta rahó per tant car lo
 prestant avista solament prestà per son propi profit e per
 cobrar lo seu e no gens per caritat ne per amor de Déu.
 E, per consegüent, ve de dret en dret contradictori a la 80
 intenció del Salvador e contra la ley e justícia. E pot-se

59 quod *ms* que / 81 intenció, segueix de sa anul·lat amb punts; del Salvador e con-
 tra la *al marge dret*

57. ARISTOTELES, *Ethica*, L. II, c. 3, n. 5 (BK. 1104 b 26); cf. S. THOMAS
 AQUINATIS, *Prima Secundae*, cit., q. 18, a. 3, p. 124. Vegeu també la coincidència
 entre la afirmació feta abans sobre «que manament negatiu obliga *pro semper et ad sem-*
per» i aquesta sobre obra virtuosa, per una part, i el que hom pot llegir a la *Secunda*
Secundae, q. 33, a. 2. Respondeo (ed. cit. p. 232).

59. *Deut.* 16,20.

65-66. *Lc.* 6,35.

70-71. *2 Cor.* 12,13.

encara confirmar en aquesta rahó: Per çò que diu sent Agustí que aytant l'om és pus luny de caritat quant més se acosta a cupiditat. Com, donchs, axí prestant, no prest sinó per pura cupiditat de cobrar lo seu, donchs en aytal préstech no.y concorre gens de caritat, per consegüent és injust e no legit. 85

La quinta és aquesta: Axí com damunt és dit, *precepta negativa obligant pro sempre et ad semper*; com, donchs, lo dit manament del Salvador sia negatiu e contena sa negació general sens tota excepció, segueix-se que en nengun cas no pot justament prestar per recobrar lo seu per via de préstech. E pot-se confermar aquesta rahó axí: // Ley és expressa qui veda generalment que nengún no prest per cor de res guanyar ni esperar per lo préstech, donchs a nengún no és legit de prestar contra la tenor de la ley sens expressió de excepció alguna; com, donchs, sobre aquesta matèria, ço és que alguna pugua prestar per millorar lo seu, no.y aga nenguna expressió de ley divinal ne de canonge ecclesiàstic, appar que a nengú no sia legit axí a prestar. 90

f. 14va 95

La sisena és aquesta: 'Yo sé què és propiament meu de dret e de fet no pusch fer que sia d'aquell qui.m presta ab pati que lo.y dó, per bé que no hi consenta de tot mon cor, ans jamès aquell qui.u haconsegueix de fet per aquesta via, nul temps no.y ha dret. Appar-ho per tant car aquell a qui.n dó lo guany per lo préstech, tot temps roman obligat a tornar-lo, ne yo per esta via no.n puix fer que sia seu, donchs molt menys puix ço que altre o compra del meu e qui menys és meu fer plenaria-ment meu per aquesta via de préstech. E appar la contenció per tant car nenguna cosa pus aytant fer mils a mon voler // com la cosa és més e mils mia. Per què ap- 100

f. 14vb 110

82 en *interlineat*

88-89. Vegeu nota a les línies 14-15.

par qui ço qui és plenament meu no puix dar a l'altre ab pati per rahó del préstech qui és enmig, donchs segueix- 115 se que molt menys puix per aytal via recobrar ço qui és solament meu de dret e no de fet'. E pot-se confermar aquesta rahó per tant quant no appar que mils puxa l'om recobrar, si.s vol, lo seu que alinear, com alienar-ho sia en consell de Jhesuchrist, *Matthei.:* *Si vis perfectus esse et 120 da pauperibus et habebis thesaurum in celo;* e recobrar sia solament permissió divinal: atorga als inperfets d'esta vida. E apar encara la dita rahó tenir per tant car un mateix enpatxa a d'eça e a d'ellà, ço és lo préstech; donchs, si per rahó del préstech, la un cas no és legut, segueix-se 125 que ni l'altre serà legut e, per consegüent, usurari. Item, *Ostiensis in Summa, extra. ubi De usuris, capitulo Que pena,* consella que aytal préstech no.s faça e diu aquí que préstech cosa és quaix spiritual e per tal apar ... .

120-121. Mt. 19,21.

127-128. HOSTIENSIS, *Summa Aurea*, cit. *De usuris*, n. 10, col. 1633.